

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

University of Educational Management

ISSN 3041-1831 (print)

ISSN 3041-184X (online)

Ідентифікатор медіа: R30-05068

Media identifier: R30-05068

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Bulletin of Postgraduate Education

Збірник наукових праць

Collection of scientific papers

Серія «Педагогічні науки»

Educational Sciences Series

Випуск 29(58)

Issue 29(58)

ISSN [3041-1831 \(print\)](#)

ISSN [3041-184X \(online\)](#)

Ідентифікатор медіа: R30-05068

ID 47812

[https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 29(58)*

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі педагогічних наук рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 року № 1643 (додаток 4). Серія «Педагогічні науки» (Категорія «Б»)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1328 від 25.04.2024. Ідентифікатор медіа: R30-05068

Поширюється за ліцензією Creative Commons ("Із зазначенням авторства – Некомерційне використання – Поширення на тих же умовах") 4.0 Міжнародна (CC BY-NC-SA 4.0)

INFOBASE INDEX

Scientific Indexing Services

Platform &
workflow by
OJS / PKP

Open Ukrainian Citation Index

OUCI
Open Ukrainian Citation Index

Google
Scholar

Crossref

Academic
Resource
Index
ResearchBib

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

ROAD
DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
JOURNALS

CC BY-NC-SA

facebook

LinkedIn

Київ – 2024

УДК 378.091.046-021.68(082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22072-11972ПП від 22 квітня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 11 від 18 вересня 2024 р.)

Головний редактор

Віктор Олійник, д-р пед. наук, проф., дійсний член НАПН України <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Заступник головного редактора:

Олег Спірін, д-р пед. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Відповідальний секретар:

Оксана Ануфрієва, канд. пед. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Редакційна колегія:

Ірина Андросчук, д-р пед. наук, проф. (Варшава, Республіка Польща); **Олександр Галус**, д-р пед. наук, проф.; **Віктор Гладуш**, д-р пед. наук, проф. (Ружомберк, Словацька республіка); **Олена Глазунова**, д-р пед. наук, доцент; **Оксана Дубініна**, канд. пед. наук, доцент; **Ольга Єжова**, д-р пед. наук, проф.; **Деспіна Каракацані**, проф. Департаменту соц. та освіт. політики Ун-ту Пелопоннесу (Корінф, Грецька Республіка); **Микола Кириченко**, д-р філософії, член-кор. Нац. Академії наук вищої освіти України; **Катерина Колос**, д-р пед. наук, проф.; **Наталія Муранова**, д-р пед. наук, проф.; **Василь Олло**, канд. пед. наук, доцент; **Лариса Петренко**, д-р пед. наук, проф.; **Ольга Пінчук**, канд. пед. наук; **Наталія Приходькіна**, д-р пед. наук, проф.; **Зоя Рябова**, д-р пед. наук, проф.; **Лариса Сергеева**, д-р пед. наук, проф.; **Вікторія Сидоренко**, д-р пед. наук, проф.; **Тамара Сорочан**, д-р пед. наук, проф.

Асоційовані редактори:

Маріола Міровска, д-р гуманітарних наук у галузі педагогіки, доцент (Ченстохова, Республіка Польща); **Ширинбой Олімов**, д-р пед. наук, проф. (Бухара, Республіка Узбекистан); **Рагімлі Руслан Гіал огли**, канд. ист. наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан); **Ірина Сіданіч**, д-р пед. наук, проф.; **Ганна Тимошко**, д-р пед. наук, проф.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки» / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол.: І. Андросчук [та ін.]. Київ : Юстон, 2024. Вип. 29(58). 256 с. (Категорія «Б»).

ISBN 978-617-8335-28-1.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми загальної і професійної освіти. Представлено результати досліджень з історії педагогіки, методології освіти, теоретичних і методичних аспектів навчання та виховання, формування професійних компетентностей фахівців у галузі освіти, підвищення якості освіти.

Для науковців, педагогічних і науково-педагогічних працівників, керівників закладів вищої освіти, методистів, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-8335-28-1

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2024

ISSN [3041-1831 \(print\)](#)
ISSN [3041-184X \(online\)](#)
Media identifier: R30-05068
ID 47812

[https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 29(58)*

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Listed in the list of scientific professional publications Ukraine in the field Pedagogical sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine № 1643 of 28.12.2019 (dod. № 4). Educational Sciences Series (Category «B»)

Registration of Print media entity:

*Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine:
Decision № 1328 from 25.04.2024. Media identifier: R30-05068*

Is licensed under Creative Commons Attribution NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0)

INFOBASE INDEX

Platform &
workflow by
OJS / PKP

Open Ukrainian Citation Index

Kyiv – 2024

UDC 378.091.046-021.68(082)

Registration certificate KV No 22072-11972PR dated 22.04.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 11 dated 18 September 2024)

Editor-in-Chief

Victor Oliylyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Deputies Editor:

Oleg Spirin, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Executive secretary:

Oksana Anufrieva, PhD of Ped. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Members of Editorial Board:

Iryna Androshchuk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof. (Warsawa Republic of Poland); **Alexander Halus**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Victor Hladush**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof. (Ružomberok The Slovak Republic); **Olena Glazunova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Prof.; **Oksana Dubinina**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Prof.; **Olga Yezhova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Despina Karakatsani**, Prof. of the Department of Social and Educational Policy of the University of Peloponnesus (Corinth, Republic of Greece); **Mykola Kyrychenko**, Doctor of Philosophy, Corresponding Member (Academician) of Higher Education National Academy of Sciences of Ukraine; **Catherine Kolos**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Natalia Muranova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Vasyl Ollo**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Prof.; **Iarisa Petrenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Olga Pinchuk**, PhD of Pedagogical Sciences; **Nataliia Prykhodkina**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Zoya Ryabova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Larysa Serheieva**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Viktoriiia Sydorenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Tamara Sorochan**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.

Associate editors:

Mariola Mirovska, Doctor of Humanities in the field of Pedagogy, Associate Prof. (Częstochowa, Republic of Poland); **Shirinboy Olymov**, doctor of pedagogical sciences, Prof. (Bukhara, Republic of Uzbekistan); **Ruslan Rahimli**, PhD, Associate Prof. (Baku, Azerbaijan); **Iryna Sidanich**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Anna Tymoshko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers. «Educational Sciences Series»/ NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief V. Oliylyk; Editorial board : I. Androshchuk [and others]. Kyiv : Yuston, 2024. Issue 29(58). 256 p. (Category «B»).

ISBN 978-617-8335-28-1.

The collection covers current problems of general and vocational education. The results of researches on the history of pedagogy, methodology of education, theoretical and methodical aspects of teaching and education, formation of professional competencies of specialists in the field of education, improvement of the quality of education are presented.

For scientists, pedagogical and scientific and pedagogical workers, heads of institutions of higher education, methodologists, teachers and students of institutions of postgraduate education.

UDC 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-8335-28-1

© SIHE «University of educational management», 2024

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

ЗМІСТ

Відомості про авторів	8
Atamova Leyla. The importance and ways of developing intercultural competence in teaching foreign languages in higher education institution https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-10-23	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	10
Bashirli Yagut. Formation of students' listening-comprehension skills in teaching english from a linguodidactic perspective https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-24-39	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	24
Білоножка Олена. Здоров'язбережувальна компетентність як складова професійної культури педагога: особливості формування в умовах воєнного стану https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-40-52	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	40
Jafarova Arzu. Organization of training in informatics courses using collaborative technologie https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-53-66	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	53
Zeynalova Munavvar. Manifestation of sociality in different styles of speech https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-67-80	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	67
Ibrahimli Narmin. Using authentic dialogues in teaching English https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-81-93	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	81
Ibrahimova Naila. Opportunities and ways of teaching stochastics elements in school mathematics training https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-94-107	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	94
Mammadova Aynur. Effective ways of learning social and political vocabulary in teaching English https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-108-123	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	108
Mamedova Aytekin. Innovative approaches to the development of primary education in Azerbaijan in the early 20th century https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-124-138	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	124
Ollo Vasyil. Generation of Artificial Intelligence (AI) during the acquisition of a working profession https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-139-153	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	139
Сергієнко Анфіса. Академічна доброчесність в системі цінностей магістрів-правників: юридичний та педагогічний аспекти https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-154-167	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	154
Тихонова Наталія. Смартспеціалізація як передумова вдосконалення економічної підготовки педагогів професійної освіти https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-168-186	
 Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	168
Khudiyeva Farida. Factors that have a positive influence on students' learning activity https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-187-199	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	187
Чижевський Борис. Особливості управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-200-254	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	200

CONTENT

Information about the authors	8
Leyla Atamova. The importance and ways of developing intercultural competence in teaching foreign languages in higher education institution https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-10-23	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	10
Yagut Bashirli. Formation of students' listening-comprehension skills in teaching english from a linguodidactic perspective https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-24-39	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	24
Olena Bilonozhko. Health-saving competence as a component of the professional culture of a teacher: peculiarities of formation in martial law conditions https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-40-52	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	40
Arzu Jafarova. Organization of training in informatics courses using collaborative technologie https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-53-66	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	53
Munavvar Zeynalova. Manifestation of sociality in different styles of speech https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-67-80	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	67
Narmin Ibrahimli. Using authentic dialogues in teaching English https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-81-93	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	81
Naila Ibrahimova. Opportunities and ways of teaching stochastics elements in school mathematics training https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-94-107	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	94
Aynur Mammadova. Effective ways of learning social and political vocabulary in teaching English https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-108-123	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	108
Aytekin Mamedova. Innovative approaches to the development of primary education in Azerbaijan in the early 20th century https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-124-138	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	124
Vasyl Ollo. Generation of Artificial Intelligence (AI) during the acquisition of a working profession https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-139-153	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	139
Anfisa Serhiienko. Academic integrity as a core value for masters of laws: legal and pedagogical aspects https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-154-167	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	154
Nataliia Tykhonova. Smart-specilization as a prerequisite for the improvement of economic training of vocational education teachers https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-168-186	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	168
Farida Khudiyeva. Factors that have a positive influence on students' learning activity https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-187-199	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	187
Boris Chyzhevskiy. Peculiarities of management of transformation processes in general secondary education institutions https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-200-254	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	200

Відомості про авторів

Атамова Лейла Октай, аспірант з педагогіки Азербайджанського університету мов. Баку, Азербайджан.

Баширлі Ягут Вагіф, викладач Азербайджанського державного університету нафти та промисловості. Баку, Азербайджан.

Білоножко Олена Вікторівна, доктор філософії (PhD), директор Кременчуцької гімназії № 1 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області. Кременчук, Україна.

Джафарова Арзу Ілтіфат Гизи, дисертант програми доктора філософії, викладач Гянджинського державного університету. Гянджа, Азербайджан.

Зейналова Мунаввар Теймурхан гизи, старший викладач, аспірант Азербайджанського університету мов. Баку, Азербайджан.

Ібрагімлі Нармін Курбан, доктор філософії, завуч, кафедра англійської мови та методики Нахічеванського державного університету. Нахічевань, Азербайджан.

Ібрагімова Наїля Різван гизи, кандидат наук, старший викладач Гянджинського державного університету. Гянджа, Азербайджан.

Мамедова Айнур Алі, доктор філософії, викладач кафедри методики викладання іноземних мов Азербайджанського університету мов. Баку, Азербайджан.

Мамедова Айтекін Тельман гизи, доктор філософії з педагогіки, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології Сумгаїтського державного університету. Сумгаїт, Азербайджан.

Олло Василь Петрович, (PhD), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри військової підготовки та післядипломної освіти Військової академії (м. Одеса); Директор Державного навчального закладу «Одеський навчальний центр № 14» (при установі виконання покарань). Одеса, Україна.

Сергієнко Анфіса Сергіївна, старший викладач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Кременчук, Україна.

Тихонова Наталія Василівна, аспірантка кафедри теорії і практики технологічної та професійної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ (Дніпро), Україна.

Худієва Фаріда Тофіг, доктор філософії з педагогіки, старший викладач Азербайджанського державного педагогічного університету. Баку, Азербайджан.

Чижевський Борис Григорович, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України; Заслужений працівник освіти України. Київ, Україна.

Information about the authors

Leyla Atamova, PhD student in pedagogy at Azerbaijan University of Languages. Baku, Azerbaijan.

Yagut Bashirli, Teacher at Azerbaijan State Oil and Industry University. Baku, Azerbaijan.

Olena Bilonozhko, PhD, Director Kremenchuk gymnasium N 1 Kremenchuk City Council Kremenchuk District Poltava Region. Kremenchuk, Ukraine.

Boris Chyzhevskiy, Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher Department of Economics and General Secondary Education Management Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Honored Education Worker of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Naila Ibrahimova, PhD candidate, Head teacher of Ganja State University. Ganja, Azerbaijan.

Narmin Ibrahimli, Ph.D. candidate, head teacher Department English Language and Methodology Nakhchivan State University, Azerbaijan. Nakhchivan, Azerbaijan

Arzu Jafarova, Dissertator for the Doctor of Philosophy program, teacher at Ganja State University. Ganja, Azerbaijan.

Farida Khudiyeva Tofiq, Doctor of philosophy in pedagogy, Senior teacher of Azerbaijani State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan.

Aynur Mammadova, Ph.D. candidate of Department English Language Methodology Azerbaijan Language University. Baku, Azerbaijan.

Aytekin Mamedova, Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology, Sumgait State University. Sumgait, Azerbaijan.

Vasyl Olo, PhD, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate professor of the Department of Military Training and Postgraduate Education, Odesa Military Academy, Ukraine; Director of the State Educational Institution 'Odesa educational centre No. 14' (at the penitentiary institution). Odesa, Ukraine.

Anfisa Serhienko, Senior Lecturer of the Department of Fundamental and Branch Juridical Sciences Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University. Kremenchuk, Ukraine.

Nataliia Tykhonova, PhD student at the Department of Theory and Practice of Technological and Professional Education State higher educational institution "Donbas State Pedagogical University". Sloviansk (Dnipro), Ukraine.

Munavvar Zeynalova, PhD student in language theory, Senior Lecturer at the faculty of Education at Azerbaijan University of Languages. Baku, Azerbaijan.

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-10-23](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-10-23)
UDC 378.016:81'243].011.2:008-024.63

Leyla Atamova,

PhD student in pedagogy at
Azerbaijan University of Languages.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0005-4126-420X>
leylaleyla67@yandex.com

THE IMPORTANCE AND WAYS OF DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Until the end of the 20th century, people of different languages faced gaps while learning other foreign languages. In order to bridge this global gap, the concept of “Intercultural Competence” was introduced into science as a competence that reflects the characteristics of two or more cultures through cognitive communication. As intercultural competence improves, the processes of international integration in the fields of science, culture, and business have led to the formation of multicultural societies. This also required people to enhance their personal potential and creativity. These changes began to be implemented in many educational systems. It must also be said that these new conditions revealed some shortcomings in the education system. For example, in the past, the cultural values of other societies were not taken into account enough, and the purpose of learning a new foreign language was only to communicate. Now, learning a new language also means thoroughly acquiring other cultures. The presented article briefly examines how scientific understanding about intercultural competence changes and how trade, mutual relations between countries contribute to the cultural exchange. It is mentioned in the article that mastering foreign languages is not enough for successful mutual communication, students should have knowledge about intercultural communication also. Effective intercultural communication has become a priority today due to its importance in understanding the world’s cultural diversity. It is also stated in the article that along with professional and communication skills, a university graduate should know the cultural characteristics of other nationalities. This allows them to interact with representatives of foreign cultures and to possess such qualities as tolerance, openness, and a willingness to communicate. To form intercultural communicative competence in students includes awareness of their native

culture. The article emphasizes all the essential aspects of developing intercultural competence in students and examines the prevailing methods for a deeper study of this issue.

Keywords: intercultural competence; a foreign language; communication skills; cultural exchange; respect and mutual understanding; culture; integration.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Since ancient times, people have strived to develop vocabularies to fill gaps in communication, and discovering new words has strengthened the bonds of intercultural competence. That connection was established through “language”, that is, language converted sounds into speech during communication. In addition, “language” was a tool for exchanging experiences and ideas. “Language is one of the most important and the most prominent way of communication. Also, the language can be a tool of communication and a part of social identification element of the culture” [1].

We are witnessing that the integration of the global economy intensively contributes to the cultural exchange of different countries of the world. Traveling to the interlocutor’s country, visiting theaters, concluding trade agreements, attending scientific and international conferences are examples of this. Until recently, the history of mankind was only the history of individual countries, peoples and cultures, but today everything that happens in the life of individual countries in one way or another affects life in other parts of the world. “All communication takes place in a culture, therefore the differences between cultures is the primary obstacle in intercultural communication. Different cultures are characterized by different languages, values, behaviors and attitudes towards aspects such as time (the importance of punctuality), context, customs, distance, non-verbal signs, etc.” [2, p. 265]. From this point of view, the role of foreign languages as a means of intercultural communication is quite obvious.

If we talk about intercultural communication, for the effectiveness of such communication, students must have knowledge that will provide an adequate understanding of the communication process of representatives of different cultures. Knowledge of a foreign language alone is not enough for successful intercultural communication. For successful mutual communication, one should take into account the compatibility and accuracy of words, and study linguistic phenomena such as the characteristic features of phraseological units. For example, “a black cat” in Russian culture brings misfortune, but in English

culture, “a black cat” symbolizes success and unexpected happiness. If such aspects are taken into account, there will be no confusion in mutual understanding and communication, and there will be a successful exchange of information. “Thus, the main goal of any communication process is the maximum complete and accurate reporting of information, knowledge and experience to the partner of communication. The subject of research in the field of intercultural communication is the study of the national and cultural specifics of communicative behavior of participants in the communication process, the formation of certain practical skills, knowledge, which would make it possible to understand representatives of foreign cultures speaking foreign languages, in other words, the formation of intercultural competence” [3, p. 232].

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. The concept of competence was introduced by Chomsky in 1965. It is defined as “the speaker-hearer’s listener’s knowledge of his language.” Based on previous research, D. Hymes was the first to propose the term “communicative competence,” meaning “rules of use without which the rules of grammar would be useless” [4, p. 287]. Rules of use are those that reflect the interdependence of language with the actual context of its use.

Later, communicative competence was studied by S. Savignon. She viewed it as the ability to actually function in a communicative environment in a dynamic exchange in which linguistic competence must adapt to the total amount of incoming information, both linguistic and paralinguistic, from one or more interlocutors [5, p. 130]. Communicative competence should include language skills or other skill that forms the basis of communication. Intercultural competence is the ability to successfully communicate with representatives of other cultures. This ability can be observed or developed from early ages.

It is widely accepted that language and culture are closely interrelated. In this regard, M. Bayram [6] emphasizes that since language and culture are mutually interdependent, their learning cannot happen separately from each other. Language is considered as communication between people with specific cultural norms, and culture is a complex concept that includes language.

For many bachelor’s and master’s degree graduates, professional cooperation with foreign partners plays an important role in the development of their qualifications. In this regard, acquiring intercultural competence skills becomes a fundamental requirement for students’ professional activities. All spheres of public life require specialists who can establish intercultural contacts. These professionals, on the one hand, must have knowledge of their own culture, and on the other hand, acquire knowledge and understanding of another culture. These qualities do not arise on their own. For this purpose, special training is

provided as part of university programs.

Intercultural competence involves confidence and creativity in action. The goals of developing this competence can be summarized as follows: to acquire knowledge about global concepts of culture; to understand the relationship between the orientation systems of one's own and other cultures; to develop and apply methods of formation intercultural competence; to learn the basics of intercultural cooperation in order to work in international organizations.

To form cultural and communicative competence in the context of teaching a foreign language at universities, steps should be taken in the following directions:

- 1) obtaining new knowledge about other cultures in a multicultural direction, respecting them and the ability to look at events not from one's own point of view, but from the point of view of another culture, and
- 2) understanding the values of another culture, the ability to interact with them, taking into account their norms and opinions.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the research is to study certain achievements and methods of developing intercultural competence in teaching foreign languages in higher education institutions.

The *tasks* of the study may be described as follows:

- to analyse the appropriate scientific literature in this field;
- to group strategies developing intercultural competence;
- to systemize proposals for resolving intercultural conflicts.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

In the field of multicultural education, a number of principles have been developed to guide international action. For example, multicultural education respects the student's cultural identity, provides the knowledge and skills necessary for active and full participation in the life of the community, and most importantly, fosters respect and mutual understanding between people, groups (ethnic, social, cultural or religious) and nations, providing knowledge and skills that promote solidarity, quality and intercultural education for all. "To succeed in intercultural communication, it is essential to have both linguistic and cultural competences" [7, p. 384].

It is also closely related to the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, which states that the purpose of education is "to promote understanding, tolerance and friendship among all nations, all racial or religious groups,..." [8, p. 22]. Therefore, UNESCO's basic principles on issues of

intercultural education state that intercultural issues of the international educational community should be allocated a special place in the documents of international standards and documents of international conferences.

Learning multiple languages certainly exposes students to several cultures. In this work, teachers play an extremely important role both in choosing what they teach and in developing knowledge and activities regarding different cultures. Preparing students and teaching staff to resolve intercultural conflicts is part of problem solving.

Large and medium-sized enterprises are increasingly using global development strategies and therefore need appropriate personnel. These personnel must have the basics of intercultural competence, since intercultural competence is the main competence formed in the process of preparation for international cooperation. The presence of this competence is manifested in personal development on the one hand and in the adaptation of communication and behavior styles on the other.

The formation of socio-cultural competence contributes to achieve goals, since in the process of acquiring socio-cultural knowledge when learning a new foreign language, the student's worldview expands and the general level of education increases. Thus, it optimizes the achievement of the main goals of foreign language teaching.

Consequently, the formation of intercultural competence is a complex, multidimensional and diverse process, depending on the intercultural situation. Intercultural competence remains a complex scientific topic with opposing views and approaches. Since culture is constantly changing, scientific views about intercultural competence are also changing. It is important to have the latest, the most up-to-date information to conduct research and practice in this area.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

At the end of the 20th century, people speaking different languages faced gaps in learning other foreign languages. To bridge this global gap, the concept of “intercultural competence” was introduced into science as a competence that reflects the characteristics of two or more cultures through cognitive communication. As intercultural competence develops, processes of international integration occur in scientific fields, culture and business also lead to multicultural societies. This places demands on people to enhance their personal potential and creativity, and we must say that these new conditions have exposed some shortcomings in the education system. The purpose of learning a new foreign language was not only to communicate; now learning a new language is also a comprehensive mastery of other cultures. “Through the study of other languages,

students gain a knowledge and understanding of the cultures that use the language. In fact, students cannot truly master the language until they have also mastered the cultural context in which the language occurs” [9, p. 2].

By learning a new language, the students also improve the following characteristics:

- First of all, they study the cultural experience and culture of other peoples (this includes interpersonal relations, values and beliefs);
- Secondly, they acquire intercultural communication skills (this includes knowledge about interaction and conversation rules);
- Thirdly, they learn comprehensively about subjects such as history, geography, art in the education system of native speakers of a foreign language.

The main condition for developing of these characteristics is constant interaction with other nations. The ability to see similarities and differences in their culture, worldviews, values and beliefs is formed by communicating with native speakers of a foreign language. Interaction between cultures is necessary not only because people often travel abroad, but also because there are many changes in organizing work in enterprises and companies. But when you are in a foreign country, how should you communicate with people?, How should you behave according to their customs and traditions?

During communication, negotiations are used, first of all, to convey accurate information to foreign colleagues. The purpose of negotiations is to achieve agreement between the parties during interaction and business negotiations. The ability to conduct business negotiations should be one of the most important qualities of a specialist working in any field. In these negotiations, the parties often have opposing views, and the main task of interlocutors in this case is to end the negotiations with an agreement that meets their interests. Therefore, in order to conduct negotiations at a high-quality level, specialists must have professional intercultural competence. In addition, knowing the basics of logic and debate practice is also the main tool for conducting business communication with them, since a modern specialists must master certain negotiation strategies.

It is known that each culture has its own characteristics. In modern times, the development of the Internet has increased attention to intercultural behavior in business. At this time, business language, behavior during negotiations, speaking style, etc. are different for each country. For example, Japanese work on accuracy tables, the Chinese conduct their discussions quietly, without interrupting the colleague, while the Spanish, on the contrary, speak loudly. Negotiation is one of the professional qualities of every specialist. Certain types of knowledge are necessary for successful intercultural communication. They are as follows:

- Contextual knowledge is the knowledge derived from the individual and social experiences of the communicators, and is part of their general knowledge about the world;
- Interpersonal knowledge is a type of knowledge that reflects the discursive experience of the communicators and is necessary when generalizing events related to a certain conflict event.

It should also be noted that mastering the language does not guarantee its equal use in real communication situations. This is why every professional should know the negotiation strategies perfectly and recognize the basic characteristics of the other culture, as negotiation between cultures has become the need of our time.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Summarizing all the above mentioned, we may come to the conclusion that the new generation needs a broader knowledge than that taught about world history in order to identify the differences and similarities between cultural groups. Many resources and books have been created for this purpose. The development of intercultural competencies, whether through sustainable professional education or lifelong learning, can ensure success even beyond traditional schooling.

While analyzing, assessing and improving intercultural competencies, aspects such as who is measuring, what are they measuring, what units of measurement are they using and what instruments are they measuring should be taken into account. With the necessary support of management and educational professionals at all levels, adapting pedagogical methods to the needs of students' daily lives will ensure that cultural dimensions will be recognized as the most important component of education for the sustainable development of the world.

The effectiveness of teaching intercultural competence is influenced by the content of the materials used, the teacher's worldview, and the basic principles and approaches.

Communicative skills are considered to be the basis for effective communication and interaction with people, this skill is a condition for the success of the future specialist in his professional and social activities. While learning communicative competence, we face two issues:

1. The learning process should be based only on real communication and not pay much attention to the form of the language.
- 2 The language system is important, and therefore attention should be paid to the implementation of formal language practice. The negative of this situation is that students learning a foreign are deprived of socio-cultural competence.

Therefore, when learning a foreign language within the communicative approach, both the consistency of the language and the content of the teaching materials where this consistency of language will be mastered are important.

One of the problems of the modern era is the lack of integrity of the worldview. Its solution is, first of all, the teacher's own worldview, knowledge of the system of objective criteria and guidelines that ensure the correct solution of problems. In addition, when teaching any subject, the teacher himself should know the content of the teaching material, the methods of organizing cognitive activity, since the teacher's personal opinion and attitude to the material being studied has a positive effect on the students' understanding of this subject. Therefore, it is important for a modern teacher, in addition to his knowledge, to have a high outlook and be able to analyze cultural and socio-political phenomena.

The more citizens interact with representatives of different cultures, the more successful international relations will be. The development of intercultural competence at the highest level also forms the intercultural students' education which includes personal qualities, knowledge and attitudes that contribute to the cognitive system.

The development of intercultural competence should be formed during secondary school period since "the secondary school is the most important institution with the necessary potential for the formation of intercultural competence of students" [10, p. 70].

At the final stage of teaching foreign languages to high school students, language and communicative speech practice are systematized, and work on intercultural education and tourism skills of schoolchildren are developed. In the process of formation of intercultural competencies of high school students, methods of interactive technologies should be widely used to ensure dialogue and interaction.

Some experiments on intercultural competencies were carried out and certain results were obtained:

- high school students learn to build a general hierarchy of values, compare intercultural similarities and differences;
- they have a tolerant attitude towards representatives of other cultures and relate their views to the system of views of others, they realize the point of view of representatives of another culture and show a friendly attitude towards them;
- knowing the rules and formulas of speech etiquette, they adequately apply them in an environment of intercultural contact.

The goal of creating an intercultural association is to achieve the development of an individual that would allow him to go beyond the limits of his culture without losing his cultural essence. The constant and rapid development

of communication processes in the modern world has prompted the creation of many new studies in the field of culture and communication.

Teachers are also very interested in the problems of intercultural communication, national mentality and communicative behavior, since issues related to the culturally determined laws of communication through language are resolved here.

The material of linguoculturalology, a science that studies the interaction of language and culture, is only the specific verbal and non-verbal signs used in communication, as well as texts, quasi-texts, and ritualized communicative behavior strategies that go beyond the limits of the concepts of “speech” or “discourse”.

The speaker’s intercultural competence is distinguished by high, intermediate and low levels:

- a low level, realized by a lack of communication skills;
- an intermediate level, realized in a limited set of communication competencies (for example, everyday and professional levels);
- a high level of communication with a foreigner in his language directly or indirectly (through books, press, movies, internet, etc.). This level covers the speech of people who are fluent in their native tongue and any foreign language and are familiar with the culture of both languages.

To form intercultural competence, as we have mentioned, requires the processing and active assimilation of large amounts of material, which is impossible with the traditional organization of the educational process. The main condition for improving the quality of education and more efficient use of teaching time is the use of modern educational technologies (mainly, computers). It will also help in the proper organization of teaching-research activities of students. First of all, this is abstract research activity where the process of forming a professional structure of thinking at the university can take place and the real creative activity of students can be realized.

Nowadays the way to increase personal competence and achieve success is to communicate with foreign speakers. The formation of intercultural competence in the process of teaching a foreign language and culture is the focus of scientists’ attention. Culture is a complex concept that defines the system of value of a society. Besides, intercultural competence is one of the most frequently used concepts in the modern education system, which appears mainly in the field of literature and linguistics. In linguistics, intercultural communication is defined as a direct or indirect exchange of information between people belonging to different cultures. For intercultural competence to be successful, the following criteria must be met:

- have perceptive ability;

- be open to studying foreign cultures;
- be able to eliminate stereotypes;
- comply with etiquette standards.

The changes taking place in the world today require students to increase the level of their intercultural competence. Therefore, a special role is given to the subject of foreign languages in universities. By mastering a foreign language, a person assimilates the cultural experience and living conditions of another nation, thereby forming his view of the world and his relationships with people. It should also be noted that it is necessary to be familiar not only with the language, but also with the mentality of the nation speaking this language, so that during communication the participant can put himself in the place of the interlocutor and understand the logic of the other person's behavior.

In the process of developing intercultural competence, the comparative study of cultures takes an important place, that is, the ability to relate one's own culture to another culture. The ability to see differences and similarities in cultures, in the worldview of native speakers, in norms, values and belief systems are formed. "Our identities are formed in a variety of ways. As we grow, we develop characteristics and personality traits that set us apart as individuals. Some of those are biological, such as skin color, height, hair color, etc. We may be shy or outgoing, enjoy playing sports or prefer computer games. Each of us has a personal identity which develops and changes over time. Some of our individual characteristics we develop on our own, but many aspects of our personality and preferences develop through contact with others" [11, p. 2].

The foundations for the formation of intercultural competence are laid in secondary school. Teaching a foreign language develops students' communication skills. In addition to learning a new language, having knowledge about the socio-cultural characteristics of representatives of the target language makes communication with native speakers easier. Therefore, in addition to general information about the country of the language being studied, teachers during lessons introduce students to the national and cultural characteristics of social and speech behavior of native speakers of this language, customs and traditions, and etiquette rules.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

The modern social situation is characterized by a high level of dynamism and tension. Economic globalization, political integration and improved communications create the need for people to develop deep feelings for their own and other cultures and to function successfully and tolerate each other in

intercultural dialogue. The expansion of international relations creates the need for the new approaches in the content and organization of the educational process in society, as well as in the assessment of its results.

The following strategies can be presented summarizing the pedagogical technology aimed at developing intercultural competence:

1. Analysis of cultural texts, their explanation and reflection in books, determination of cause-and-effect relationships of cultural manifestations, environmental protection contribute to cultural studies.

2. The ability to initiate and support intercultural communication, helps to master verbal and non-verbal communication strategies, eliminates negative stereotypes of another culture.

3. Develop a sense of sensitivity and empathy towards people of other cultures.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. As cultures are constantly changing, so does the scientific understanding about intercultural competence. It is important to have the latest information in this field for research and practice. Along with this competence, adequate information about the activity strategies of other cultures accelerates the initiation and development of intercultural relationships.

Nowadays, intercultural communication is carried out almost exclusively via the Internet. It plays an important role in regulating relations within the country and between countries. Therefore, a special role is given to the subject of “foreign language” in the educational system. Any foreign language is the intersection of cultures.

Research shows that any investment in the development of intercultural education programs is a significant investment in the future. To implement this project, it is necessary to comply with the conditions for the formation of training personnel, their methodological and didactic training and the organization of the educational process at a high-quality level.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] G. Danishukas, «Language as a Tool of Communication». [Online]. Available: <https://is.gd/F8T3ob> Application date: July 05, 2024.
- [2] O-A. Ilie, «The Intercultural Competence. Developing Effective Intercultural Communication Skills», in *International Conference. Knowledge-Based Organization*, 2019, vol. XXV, No 2, pp. 264–268.
- [3] L. Mikharlyamova, N. Konopleva, I. Galimzyanova, I. Berezhnaya, «Formation of the Intercultural Competence of Students in Process of

- Learning Foreign Languages». *Journal of History Culture and Art Research*, vol. 7, No. 4, November, pp. 230–236, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/izHnwG> Application date: July 05, 2024.
- [4] D. H. Hymes, On Communicative Competence, in *Sociolinguistics: Selected Readings*; J. B. Pride, & J. Holmes, Eds. Penguin books, 1972, pp. 269–293.
- [5] S. J. Savignon, «Evaluation of Communicative Competence: The ACTFL Provisional Proficiency Guidelines», *The Modern Language Journal*, vol. 69, No. 2, pp. 129–134, 1985.
- [6] M. Byram, *Teaching and Learning Language and Culture*. Bridgend: WBC LTD. 1994. ISBN 1853592110.
- [7] A. Pulverness, I. I. Klimova, O. A. Kalugina, D. G. Vasbieva, L. R. Ismagilova, «The formation of students' intercultural communicative competence in an English language learning environment at a non-linguistic higher school», *XLinguae*, vol. 10, is. i4, pp. 381–397, 2017.
- [8] UNESCO Guidelines on Intercultural Education. [Online]. Available: <https://ifap.ru/library/book228.pdf> Application date: July 05, 2024.
- [9] Standards for Foreign Language Learning. Preparing for the 21st Century. 1996. [Online]. Available: <https://is.gd/qTHIWE> Application date: July 05, 2024.
- [10] S. B. Dagbaeva, «Formation of intercultural competence of students in secondary school», *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, vol. 10, is. 2, pp. 69-71, 2019.
- [11] R. Godwin-Jones, *Language and Culture in Context*. Chapter 2: Building Identities. VCU, 2018. [Online]. Available: <https://langculture.com/book/chap2.pdf> Application date: July 05, 2024.

ВАЖЛИВІСТЬ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Атамова Лейла Октай,
аспірант з педагогіки
Азербайджанського університету мов.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0005-4126-420X>
leylaleyla67@yandex.com

Анотація. До кінця 20-го століття люди різних мов стикалися з прогалинами під час вивчення інших іноземних мов. Щоб подолати цей глобальний розрив, у науку було введено поняття «Міжкультурна компетентність» як компетентність, що відображає характеристики

двох або більше культур через когнітивне спілкування. У міру вдосконалення міжкультурної компетентності процеси міжнародної інтеграції у сферах науки, культури та бізнесу призвели до формування мультикультурних суспільств. Це також вимагало від людей підвищення їхнього особистого потенціалу та креативності. Ці зміни почали впроваджуватися у багатьох освітніх системах. Слід також сказати, що ці нові умови виявили деякі недоліки у системі освіти. Наприклад, у минулому, культурні цінності інших суспільств не враховувалися достатньо, і метою вивчення нової іноземної мови було лише спілкування. Тепер вивчення нової мови також означає глибоке вивчення інших культур. Представлена стаття коротко розглядає, як змінюється наукове розуміння міжкультурної компетентності та як торгівля, взаємовідносини між країнами сприяють культурному обміну. У статті зазначається, що для успішного взаємного спілкування недостатньо володіти іноземними мовами, учні також повинні мати знання про міжкультурну комунікацію. Ефективна міжкультурна комунікація сьогодні стала пріоритетом через її важливість для розуміння культурного розмаїття світу. Також у статті зазначено, що поряд з професійними та комунікативними навичками випускник університету повинен знати культурні особливості інших національностей. Це дозволяє їм взаємодіяти з представниками іноземних культур і володіти такими якостями, як толерантність, відкритість, готовність до спілкування. Формувати в учнів міжкультурну комунікативну компетентність передбачає усвідомлення рідної культури. У статті наголошено на всіх суттєвих аспектах формування міжкультурної компетенції в учнів та розглянуто переважаючі методи глибшого вивчення цього питання.

Ключові слова: міжкультурна компетентність; іноземна мова; комунікативні навички; культурний обмін; повага і взаєморозуміння; культура; інтеграція.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] G. Danishukas, «Language as a Tool of Communication». [Online]. Available: <https://is.gd/F8T3ob> Application date: July 05, 2024. (in English)
- [2] O-A. Ilie, «The Intercultural Competence. Developing Effective Intercultural Communication Skills», in International Conference. Knowledge-Based Organization, 2019, vol. XXV, No 2, pp. 264–268. (in English)

- [3] L. Mikharlyamova, N. Konopleva, I. Galimzyanova, I. Berezhnaya, «Formation of the Intercultural Competence of Students in Process of Learning Foreign Languages». *Journal of History Culture and Art Research*, vol. 7, No. 4, November, pp. 230–236, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/izHnwG> Application date: July 05, 2024. (in English)
- [4] D. H. Hymes, On Communicative Competence, in *Sociolinguistics: Selected Readings*; J. B. Pride, & J. Holmes, Eds. Penguin books, 1972, pp. 269–293. (in English)
- [5] S. J. Savignon, «Evaluation of Communicative Competence: The ACTFL Provisional Proficiency Guidelines», *The Modern Language Journal*, vol. 69, No. 2, pp. 129–134, 1985. (in English)
- [6] M. Byram, *Teaching and Learning Language and Culture*. Bridgend: WBC LTD. 1994. ISBN 1853592110. (in English)
- [7] A. Pulverness, I. I. Klimova, O. A. Kalugina, D. G. Vasbieva, L. R. Ismagilova, «The formation of students' intercultural communicative competence in an English language learning environment at a non-linguistic higher school», *XLinguae*, vol. 10, is. i4, pp. 381–397, 2017. (in English)
- [8] UNESCO Guidelines on Intercultural Education. [Online]. Available: <https://ifap.ru/library/book228.pdf> Application date: July 05, 2024. (in English)
- [9] *Standards for Foreign Language Learning. Preparing for the 21st Century*. 1996. [Online]. Available: <https://is.gd/qTHIWE> Application date: July 05, 2024. (in English)
- [10] S. B. Dagbaeva, «Formation of intercultural competence of students in secondary school», *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, vol. 10, is. 2, pp. 69-71, 2019. (in English)
- [11] R. Godwin-Jones, *Language and Culture in Context*. Chapter 2: Building Identities. VCU, 2018. [Online]. Available: <https://langculture.com/book/chap2.pdf> Application date: July 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
29 липня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-24-39](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-24-39)
UDC 37.0

Yagut Bashirli,

Teacher at Azerbaijan State Oil
and Industry University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1032>
yaqutbashirli@gmail.com

FORMATION OF STUDENTS' LISTENING-COMPREHENSION SKILLS IN TEACHING ENGLISH FROM A LINGUODIDACTIC PERSPECTIVE

Abstract. Listening-comprehension is the most difficult type of speech activity that occurs in an artificial language environment. The primary condition here is the intuitive perception of the content and meaning of the spoken text simultaneously, as well as the recognition of lexical and grammatical material within the speech. The role of the productive performer (the speaker) is to select and adapt the lexical and grammatical elements stored in long-term memory during the expression of ideas, while the receptive performer's (the listener's) attention is focused on receiving the speech flow, correlating the grammatical features and lexical meanings of words within the same timeframe, and understanding the speech. In this process, the speech analyzer plays a significant role. It should not be forgotten that the perception of form and content in the native language occurs at the same time, while the attention of the listener is focused solely on the content. In a foreign language, this causes some difficulties if the form is not automated enough. However, the main goal in the formation of listening-comprehension skills should be to ensure the understanding of form and content at the same time. The relevance of a dissertation aimed at improving English language teaching methodology primarily arises from this necessity. To achieve a positive outcome, there is a need to investigate methodical approaches that are scientifically substantiated and tested experimentally. As we know, speech activity is carried out in four types: listening comprehension, speaking, reading, and writing. According to the nature of verbal communication, the types of speech activity are divided into types that form oral and written communication. Speaking and listening-comprehension are speech activities that realize oral communication. In relation to speech, the different types of speech activity mean the formation and expression of thoughts in various ways. If we take speech as a method of formation and

expression of ideas through language, then this classification creates different forms of speech. Here, we would particularly like to emphasize that the types and forms of speech are completely separate concepts. There are three forms of speech: external oral, external written, and internal speech. Speech is the formation and expression of ideas in the oral form of communication by an external oral method. Types of speech activity differ from each other in the nature of the interrelation controlling this process. In speaking, a kinesthetic interrelation is created from the executive organ, that is, the articulation apparatus, to the program of the brain that creates this process. This muscle-related interrelation acts as an internal control. In addition to internal interrelation, there is external interrelation based on listening. Therefore, listening-comprehension is not a type of speech activity, but a form, and it combines speaking and listening-comprehension as a type of speech activity. To learn speaking in a foreign language, it is necessary to establish a continuous articulatory-auditory connection, which conditions the success of internal speech. There is only one way to create such relationships. The intensive use of auditory expression with a proactive character in practice. By doing all this, you should be able to adjust the pace of your inner speech to the announcer's pace through repeated listening. The principle of the development tempo of internal speech has been actively used by us in the first and second stages of teaching. Thus, it can be said that in the initial stage of listening comprehension, repeated listening tunes the student's voice apparatus to understanding the speech heard in a foreign language. Additionally, repeated practice generates auditory patterns of words, which not only plays an invaluable role in perceiving speech but also in improving subsequent speech production. In addition to using methodical tools and properly organizing the teaching process in order to facilitate the issues posed by listening-comprehension teaching, careful selection of audio materials that match the levels of language learners plays a big role.

Keywords: foreign language; training; English language teaching; listening-comprehension; speech mechanisms.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Despite the great attention paid to the issue of linguodidactic foundations for the formation of listening skills in both linguistic and methodological literature, their unified explanation and generally accepted classification have not been found. This is

due to the fact that the linguodidactic basis for the formation of listening skills is not clearly defined. Many scientists, approaching the issue only from a purely linguodidactic point of view, define linguodidactic foundations for the formation of listening skills within the framework of language, the language system and its internal patterns.

As is known, the linguistic basis of listening-understanding is language. However, we are not interested in listening, but in the linguodidactic foundations of developing listening skills. With this approach to the issue, it becomes clear that developing listening and listening-understanding skills are not the same thing. From this point of view, language and its internal patterns are only the linguistic basis of listening perception. When teaching, it is not enough to rely only on the language system. If the problem were solved in this way, there would be no need for methodological science and teachers, and in this case, everyone could learn any language and speak it easily by reading books on grammar and vocabulary of the language. In defining the status of listening-understanding, our main motto was the issue of the importance of distinguishing language and speech.

Authors who narrowly define the linguistic basis for the formation of listening skills only as the basis for speech did not take this nuance into account, that is, the differentiation of language and speech. As before, I would like to emphasize that language and speech are not the same thing, language becomes functional in speech, and at this time a number of nuances appear that are actually alien to the language system, that is, language does not manifest itself in speech speech in the same way as the laws of the system require.

Thus, the differences between the language system and its functional form – speech, as well as the features associated with the frequency of processing of language elements in speech, together create the speech system. Identifying these differences and taking them into account in training should form the basis for the formation of listening-understanding skills. That is, the linguistic basis for the formation of listening skills should be not the language system, but the speech system. However, we should not forget that the functional spheres of listening-understanding are different, language does not always become functional in speech in the same context, in the same style and in the same sphere of communication.

A certain speech event can be characteristic to varying degrees of different competitions, styles and spheres of communication. Therefore, taking into account the differences and frequency of processing of language phenomena in speech in different contexts, styles and spheres of communication of the language system is one of the linguistic foundations of teaching oral speech.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. Among the researchers who, according to our position, define the material for the formation of listening-understanding skills as speech material are N. Shansky [9], N. Bakeeva [7], G. Rozhkova [10], V. Kostomarov [11] and others. However, these researchers use the term “functional language system” to explain that language becomes functional in the semasiological and onomasiological aspects. The semasiological aspect involves examining and explaining the meanings of units of different language levels and their functions in speech activity. At this time, it is necessary to know how various linguistic phenomena are expressed in speech, what changes and limitations they undergo during the transition from the language system to the speech system. Apparently, although these authors use the term functional language system, they actually mean the speech system. However, the formation of listening skills based not on the language but on the speech system does not mean a complete solution to the issue of the linguodidactic basis for teaching listening skills. To teach the speech system in auditory conditions, the material should be selected and systematized in a certain sequence at different levels (low, medium, high). A linguistic analysis of the selected material should be carried out and speech units should be determined. Linguistic analysis of educational material is carried out in the literature in two aspects: 1) based on a simple description of the features of the functional system of language (i.e. the speech system); 2) Clarification of the features of the functional system of language from the point of view of the native language, i.e. by comparison with the native language.

L. Novikov [12] also identifies the following components of the linguodidactic basis for developing listening skills: 1) Linguistic description of educational material; 2) Selection of educational material; 3) Comparison of linguistic characteristics of the native and foreign languages [12].

G. Rozhkova writes: “The types of exercises and teaching methods depend not only on the specific learning objective, but also to a large extent on the linguistic features of the selected material” [10].

N. Bakeeva, approaching the issue from a completely different position, defines the linguodidactic basis for teaching listening as follows: 1) “The effect of developing listening skills of various language trends”; 2) An approach to linguistic phenomena from the point of view of the achievements of modern science, compatibility of educational material with modern linguistic science” [7].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the study is to develop the theoretical and methodological foundations of the methodology that is important for developing students' listening skills when teaching English at the secondary school level, to study its implementation in practice, and to create an experimentally tested methodological model and teaching system.

Based on the purpose of the study, the following *tasks* were defined:

- analysis of theoretical and methodological literature from the point of view of the problem;
- study of the situation in the viewer's experience;
- determination of psychological, linguodidactic and methodological foundations for developing students' listening skills when teaching English at the secondary education level;
- analysis of the state of the problem statement in textbooks;
- determination of indicators of the level of development of listening-comprehension skills and assessment criteria;
- study of the difficulties that students encounter during listening and their causes;
- determination of requirements for a methodological model and a system of classes designed to develop students' listening skills when teaching English at the secondary level;
- based on these requirements, creation of a methodological model and a system of research and experimental testing.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

As can be seen, a number of scientists associate the definition of linguodidactic foundations of teaching primarily with the solution of the problem of choosing a theory. Analysis of linguodidactic studies of the above-mentioned scientists shows that there are two ways to solve the problem. The first way is to study existing linguistic concepts and choose a theory that can ensure the solution and implementation of the tasks facing the teaching of a foreign language. The modern approach arises from the relativity of various aspects of language description depending on the goal and various explanations of the same linguistic phenomena and facts. In the process of studying linguistic concepts, one can encounter different theoretical descriptions and explanations of the same object.

If we take the point of view of the purpose of teaching, the problem can be solved by choosing a useful, legitimate and purposeful theory of teaching. The

second method of defining linguodidactic foundations is to clarify the possibilities of using a newly emerged concept. For example, in connection with the widespread use of the lexical-phraseological semantic field in linguistic didactics in a certain period, its possibilities were studied against the background of the selection of educational material, methods of its organization and implementation in the educational process [14].

When studying linguodidactic foundations, the question arises: is it important to base only one selected concept on the methodological system or is a synthesis of theoretical concepts possible? Methodological interpretation of linguistic theories reveals their positive aspects, as well as their limited capabilities in terms of didactic goals. Therefore, when using a synthesis of linguistic theories, it will be more appropriate to choose directions that meet the requirements of higher and secondary schools and correspond to the terminological system. One of the linguistic bases that is considered important to consider when developing listening skills is its correct and error-free formulation from a linguistic point of view. If the linguistic structure of listening-understanding is measured by external criteria, then first of all the minimum consisting of the vocabulary and grammatical material of the language is remembered. However, one should not forget about the phonemic system and sound design of oral speech. One of the grammatical features is the relative variability of syntactic means.

The content of the speech changes quickly and dynamically. It does not burden short-term memory and allows the speaker to focus primarily on the semantic aspect of the statements. Written speech is characterized by the fullness of expressions, the breadth of syntactic means, the quantitative set of designations and combinations of designations that serve to describe the communication situation. Such syntactically complex and extensive construction of sentences in written speech to a certain extent includes intonation techniques, inversion (the displacement of words in a sentence as a grammatical event or stylistic device), parallel constructions, rhythm, etc.

One of the syntactic features characteristic of listening-comprehension is the absence of conjunctions in authentic materials. Instead of subordinating conjunctions, gestures, facial expressions, intonation, etc. are often used. Excessive use of conjunctions in authentic materials makes them somewhat artificial, bookish, and prevents the creation of a natural listening environment.

Understanding the meaning depends on the syntactic function of the word and the distribution of the communicative load between the members of the sentence. From this point of view, information, news and completeness are more informative and communicative elements. A person who understands a text feels

as if the text consists of sentences, the text always points to the subject of thought, and news conveys information about the subject and points to some of its features.

Since listening is of a nominal nature, in materials that develop listening skills, verbs in the second person and command form are more often used in the news position. Such a situation is relatively rare in written speech. The difference (differentiation) between oral and written speech is manifested not only at the level of a particular morphological form and the frequency of its processing, but even at the level of sentence construction. Although sentences in written and oral speech are structurally identical, their lexical basis is different. For example, in written speech, abstract nouns with one or more different definitions are more often used in the role of messenger. For listening-comprehension, this event is considered an exception rather than a pattern.

Deviation from literary norms in written speech is considered rudeness. Therefore, each thought in the article is expressed in accordance with the norms as much as possible. In oral speech, expressions in the form of "unpolished raw material" are encountered. The reasons for such a violation may be different: 1) When the communicative situation is free, when there are informal relations between the communicants; 2) When the speaker has little education and written communication skills; 3) When the subject of conversation is not entirely clear to the speaker; 4) When the listening material is unprepared and spontaneous [15].

This kind of non-normative feature of listening-understanding should be taken into account in teaching; in addition to teaching normative listening, understanding of non-normative listening should also be ensured.

It is clear that the language material selected for the development of listening-understanding skills cannot be the same in terms of communicativeness. Some scientists divide this material into active and passive. It is necessary to clarify a little the division of educational material into two parts – active and passive. First of all, it is necessary to explain the concept of receptive vocabulary. These can be: 1) Lexical units, words and phrases that are not needed in real communication, but are heard only in the speech of other people; 2) Vocabulary that we are not used to using in our speech, but understand well in the speech of others. Some difficulties that arise during listening and understanding are mainly related to homophones (the same pronunciation, different spelling and meaning) and poronyms (the simultaneous use of words whose meanings are different, but the pronunciation is partially similar to each other). It is clear that for the speaker, the ononymy of linguistic units (words that are different in meaning, similar in pronunciation) is not considered an obstacle, on the contrary, he agrees with the

requirements of the speech generator. However, such a situation is contrary to the interests of the listener. One of the main problems of transmitting information is related to synonymy. That is, choosing between several linguistic units that have the same meaning.

The presence of a number of unfamiliar lexical units in speech also complicates listening and understanding. In this case, it is necessary to use methods of filtering, identifying unfamiliar lexical units and opening space by evaluating. The meanings of the perceived or misunderstood parts of listening are restored by the recipient using predictive prediction [11].

When dividing language material into active and passive, the general social and communicative position of the learner should be taken into account. In practice, dividing vocabulary into 2 parts, productive-receptive and purely receptive, causes great difficulties, primarily from the point of view of teaching. Therefore, although this vocabulary is considered a receptive minimum in real communication, it must be included in the active language material in the learning process. In general, any word can be easily transferred from the active lexicon to the passive and vice versa at the right moment in the learning process. One of the important features of oral speech is that it has a phonetic structure and melody. The parameters of physical expressiveness of speech also include pauses, rhythm and logical stress, and together they ensure the purity of pronunciation. The above-mentioned acoustic means should not only correspond to the content of speech, but also perform the expressive function of speech, express the attitude, feelings and excitement of the speaker, emotional state, from what point of view he approaches facts, events, and the topic. Since the relationship between the speaker and the listener in the process of communication is reflected in their intonation, its expressive-emotional function is more important than that of other acoustic units. In written speech, there is no intonation.

In doing so, they often equate phonetics and reading a written text aloud. This is only a transition from graphics to the code of listening, and at the same time, the difference between the graphic image and the sound image of any word prevents the formation of this word in oral speech. The main difficulty arises from the lack of clear boundaries between words in the flow of speech and between sounds within words [12].

In this regard, there are two aspects of the auditory sense: the phonemic sense implements the acquisition of individual linguistic phenomena at the verbal and structural level, and the speech sense implements the recognition of units in context. In addition, familiar words can change their traditional sound as a result of assimilation, change in accent and other phonetic phenomena in the

speech flow, which complicates recognition. Vowels and consonants, syllables and syntagmas have different temporal features in different languages, discrepancies in the differential features of phonemes in different languages, accent features, etc. This is one of the important issues that should be taken into account when developing listening-comprehension skills. If listening-comprehension is taught at language faculties, especially in senior classes, recognition of words that have changed in the speech flow, highlighting stressed words, understanding the type of intonation, distinguishing words that sound similar; understanding speech at different tempos and from different people should be one of the main goals.

When we study the psychological nature of listening comprehension, our results allow us to approach the problem in a different way. This approach allows us to see the role of not only external factors existing in real reality, but also internal factors in its creation, as the authors who understand the situation in a narrow sense claim. The situation depends more on the relationships between the communicators participating in this situation than on the place where it is created. The reason for this is that the situation is reflected in the mind of the listener. Of course, a person associates the words spoken during listening with objects of real reality, but at the moment of listening he uses thoughts and images more. So, the situation is reflected in consciousness. The situation is not a local part of reality, it is a part of activity, and therefore has a certain structure, content, heuristic and hierarchical feature inherent in activity. Therefore, the essence of the situation is the relationship of the participants in communication. It is known that the subjects of discussion depend on a number of relationships that exist outside of us. However, at certain moments these relationships are associated with human activity. As a result of certain events, there is a discrepancy in the system of interaction between a person and another person or with the environment, and we call this a problem. The situation creates a problem at the moment, which in turn creates speech. The subject is the potential basis of a person's social experience, not included in the context of personal activity. It reflects individual spheres of extralinguistic reality and our knowledge of them. This knowledge and experience always exist as prerequisites in reality and human consciousness, but have no relation to a person in the current state, that is, they cannot influence a person and create speech. The topic is fixed and descriptive. The problem, on the contrary, is dynamic. That is, the problem is not simply described, it is discussed. Life itself creates problems and any person has to talk about some problem during communication. Therefore, when creating a natural situation during listening, one should not lose sight of the problem, the need and desire for its solution. We

do not consider the principle of taking a topic as the basis for selecting material and dividing it into situations to be methodologically correct. The situation feeds the topic, and in one and the same situation there can be one or more topics. However, the main thing is not the topic, but the content of the speech. The content is created by the situation. In this regard, there must be an objective contradiction in the content of the material selected for training. This contrast must be either intra-textual in nature or aimed at the knowledge and experience of the student. The problem stimulates situational logical and creative thinking and, ultimately, listening comprehension. However, concluding the question of the principles of material selection, it should also be mentioned that the content of the situation is an event, a situation that disrupts the system of relationships. The content of social relations is the value underlying the relationship. In addition, if the speech situation is accompanied by speech, social communication can occur without speech activity. And finally, the situation is not local, that is, the same situation can arise in different extralinguistic conditions, in different places. Social communication is local and requires specific extralinguistic conditions. And finally, according to the requirement of the communicative approach, at the senior stage of teaching oral speech, students should develop sociolinguistic and sociocultural background knowledge and competencies. However, many texts of the textbooks we analyzed are not able to meet this requirement. Material language capable of forming socio-cultural competence must include national and cultural elements of the people being studied, universal, moral and ethical problems and cognitive potential about the country. Constant work on artificial and simplified texts and accustoming students to it complicates their understanding and adequate reaction to texts taken from real life. If we want to prepare a student for real communication, it is necessary to use real, original material taken from real communication. This type of material is used in linguistic and methodological literature as the term authentic material, and the principle that involves the selection of authentic material is accordingly called the principle of authenticity [3].

Authentic texts are diverse in subject matter, style and genre and do not create monotony in the lesson. From this point of view, texts taken from the speakers' communication experience should be divided into 2 types according to different genres: 1) Instructional, explanatory, advertising and warning functional texts used in everyday life – signposts, road signs, shop signs, diagrams, charts, pictures, theater, cinema, etc. programs, etc.; 2) Informative texts – articles, interviews, reviews, letters from readers, current sensational information, announcements, statistical explanations, graphs, advertising, comments, reports, etc. [14].

As can be seen from the above, the formation of communicative competence is one of the most important tasks in teaching a foreign language, and listening comprehension is a very important part of this process.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The work used theoretical analysis and composition, social and pedagogical method, experimental method and mathematical and statistical method.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Below are the specific results we obtained as a result of the research work we conducted with the aim of studying the methodology and methodological foundations of using listening-comprehension studies, their application in practice, as well as the creation of an experimentally tested methodological model and teaching system for improving the listening-comprehension skills of high school students when teaching English:

- In this article, devoted to the development of listening-comprehension skills, we turn to the integrated, auditory and naturalistic approaches. In all such approaches, the leading role is given to listening comprehension, that is, learning English begins with listening comprehension.
- The teaching methods became the issue that aroused our interest in conducting our research. Such teaching methods include audiolingual, audiovisual, oral and suggestopedic methods. Each of these methods (apart from the obvious positive aspects) also has its own shortcomings in a certain sense, therefore, a complex method is used in the teaching methods of pedagogy. This method combines elements of theoretical methods.
- Due to the constant expansion of international relations, the English language is of great importance in modern life, which has created great opportunities for improving the methods of teaching foreign languages, especially for improving the aspect of the language "Listening-understanding".
- More attention is paid to the use of video materials, which are considered the latest "innovation" in teaching listening. In our opinion, the video part used in teaching facilitates the assimilation of the corresponding audio material. Listening-understanding is more problematic for us in the process of its implementation without participation. At this time, a student with an average level of language knowledge immediately becomes helpless when listening to language material recorded on tape by a native speaker. It is with this type of teaching listening-understanding that it is impossible to successfully complete the work without activating the concentration mechanism, and this issue clearly

shows its relevance. We believe that it is impossible to adequately teach a foreign language without concentration.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

It should also be noted that in scientific literature many problems of teaching listening are simply mentioned and do not find a scientific solution at the corresponding methodological level. Thus, the problem of concentration of attention without visual support in the formation of listening skills remains unsolved, which once again confirms the relevance of the study of listening using the technology we have developed.

The linguodidactic foundations of developing listening skills include differences that arise during the development of a functional language system in speech in different contexts, styles and areas of communication, taking into account the frequency of processing linguistic phenomena in speech, grammatical, lexical and phonemic features, analysis of the structure of content, and principles of selection of speech material. When speaking about the linguistic foundations of listening, it is not enough to analyze it only from the grammatical, lexical and phonemic points of view. When analyzing the context of the listening material, it is necessary to identify its content and the semantics of words, sentences and texts based on them. The semantic structure of both the expressed and perceived thought is its content. The text is a structural unit of internal creativity, external expression, understanding and perception of the content.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The methodological foundations of using a new type of listening in the formation of listening skills should be studied primarily in a comparative manner with the history of its creation and development. These types of research have been used in foreign language lessons with different methodological bases from the day of their creation to the modern period of improvement.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] М. Ә. Нәмзәев, *Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları*. Bakı, Azərbaycan : Adiloğlu, 2003.
- [2] Q. Quliyeva, X. Rüstəмова, *English Student's Book 10*. Bakı, Azərbaycan : Kövsər Publishing Hause, 2019.
- [3] S. İ. Seyidov, M. Ә. Нәмзәев, *Psixologiya (yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri)*. Bakı, Azərbaycan : Nurlan, 2007.
- [4] Ә. Şirəliyev, «Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi», in

Бейнәлхалқ елми конفرansı *Мәдәниyyətләrarası dialoq: Linqvistik, pеdаqоji vә әdәbi аspektlәр*. Bаkı : Mütәrcim, 2010, s. 132–135.

- [5] F. Y. Veysәlli, «Dilöyrәнmәnin praqmatik аspekti», in Respublika elmi konfransının *Orta vә ali mәktәblәrdә xarici dillәrin tәdrisinin aktual problemlәri*. Bаkı : ADU Nәşriyyatı, 2008, s. 214–218.
- [6] A. A. Alkhazishvili, *Fundamentals of mastering oral foreign speech*. Moscow, Russia : Education, 2004.
- [7] N. Z. Bakeeva, «On the linguistic foundations of the methodology of the Russian language in the national school», in *Questions of the methodology of teaching Russian to students of the national school*. Moscow, Russia, 1976, p. 17–22.
- [8] G. D. Huseynzade, *Teaching speech communication in a foreign language*. Bаkı, Azәrbaycan : Mutarjim, 2001.
- [9] N. M. Shansky, *Linguistic analysis of the fiction text*. Moscow, Russia : Education, 2002.
- [10] G. I. Rozhkova, *On the linguistic foundations of the methodology of teaching a foreign language*. Moscow, Russia : Moscow State University, 1977.
- [11] V. G. Kostomarov, *Methodological guide for teachers of the Russian language to foreigners*. Moscow, Russia : Russian language, 1988.
- [12] L. A. Novikov, *Linguistics and its importance for teaching a foreign language*. Moscow, Russia : Moscow State University Publishing House, 1976.
- [13] J. Aitchison, *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon*. 3rd ed. Oxford : Blackwell Publishing, 2003.
- [14] S. Bax, A. Chambers, «Making CALL work: towards normalisation», *New York: CALL Journal*, № 4, p. 465–479, 2003.
- [15] S. E. Hanson, S. Rilling, *Learning languages through technology*. Alexandria : TESOL Publications, 2007.
- [16] P. Hubbard, *Computer-assisted language learnin*. London and New York : Routledge, vol. I–IV, 2009.

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СЛУХАННЯ-РОЗУМІННЯ УЧНІВ ПРИ НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ З ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ

Баширлі Ягут Вагіф,

викладач Азербайджанського державного університету
нафти та промисловості.

Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-1032>
yaqutbashirli@gmail.com

Анотація. Аудіювання – слухання-розуміння – це найскладніший вид мовленнєвої діяльності, що відбувається в умовах штучної мови. Основною умовою при цьому є інтуїтивне сприйняття одночасно змісту й значення вимовленого тексту, а також розпізнавання лексичного й граматичного матеріалу мовлення. Роль продуктивного виконавця (мовця) полягає у виборі та адаптації лексичних і граматичних елементів, що зберігаються в довгостроковій пам'яті під час висловлювання ідей, у той час як увага рецептивного виконавця (слухача) зосереджена на сприйнятті мовленнєвого потоку, кореляції граматичні особливості та лексичні значення слів в одному часовому проміжку, розуміння мовлення. У цьому процесі значну роль відіграє мовний аналізатор. Не слід забувати, що сприйняття форми і змісту рідною мовою відбувається одночасно, тоді як увага слухача зосереджена виключно на змісті. В іноземній мові це викликає певні труднощі, якщо форма недостатньо автоматизована. Проте головною метою у формуванні навичок розуміння на слух має бути забезпечення розуміння форми і змісту одночасно. Актуальність дисертації, спрямованої на удосконалення методики навчання англійської мови, передусім виникає з цієї необхідності. Для досягнення позитивного результату необхідно досліджувати науково обґрунтовані та експериментально перевірені методичні підходи. Як відомо, мовленнєва діяльність здійснюється у чотирьох видах: розуміння на слух, говоріння, читання та письмо. За характером мовленнєвого спілкування види мовленнєвої діяльності поділяються на види, що утворюють усне та писемне спілкування. Говоріння та аудіювання – це мовленнєві дії, які реалізують усне спілкування. По відношенню до мови різні види мовленнєвої діяльності означають формування і вираження думок різними способами. Якщо розглядати мовлення як спосіб формування та вираження думок за допомогою мови, то ця класифікація створює різні форми мовлення. Тут особливо хочеться підкреслити, що типи і форми мовлення є абсолютно окремими поняттями. Розрізняють три форми мовлення: зовнішнє усне, зовнішнє письмове та внутрішнє. Мовлення – це формування і вираження думок в усній формі спілкування зовнішнім усним способом. Види мовленнєвої діяльності відрізняються один від одного характером взаємозв'язку, що контролює цей процес. У розмові створюється кінестетичний взаємозв'язок від виконавчого органу, тобто артикуляційного апарату, до програми мозку, яка створює цей процес. Цей

взаємозв'язок між м'язами діє як внутрішній контроль. Крім внутрішнього взаємозв'язку існує зовнішній взаємозв'язок, заснований на слуханні. Тому аудіювання – це не вид мовленнєвої діяльності, а форма, і воно поєднує в собі говоріння та аудіювання як вид мовленнєвої діяльності. Для навчання іноземного мовлення необхідно встановити безперервний артикуляційно-слуховий зв'язок, який зумовлює успішність внутрішнього мовлення. Існує лише один спосіб створити такі відносини. Інтенсивне використання слухової експресії з ініціативним характером на практиці. Роблячи все це, ви зможете пристосувати темп вашої внутрішньої мови до темпу диктора шляхом повторного прослуховування. Принцип темпу розвитку внутрішнього мовлення активно використовувався нами на першому та другому етапах навчання. Таким чином, можна сказати, що на початковому етапі розуміння на слух повторне аудіювання налаштовує голосовий апарат учня на розуміння почутого мовлення іноземною мовою. Крім того, багаторазова практика генерує слухові шаблони слів, які не тільки відіграють неоціненну роль у сприйнятті мовлення, а й у покращенні подальшого мовлення. Крім використання методичного інструментарію та правильної організації освітнього процесу з метою полегшення завдань, пов'язаних із навчанням сприйняття на слух, велику роль відіграє ретельний відбір аудіоматеріалів, які відповідають рівням вивчення мови.

Ключові слова: іноземна мова; навчання; викладання англійської мови; аудіювання-розуміння; механізми мовлення.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] M. Ə. Nəməzəyev, Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, Azərbaycan : Adiloğlu, 2003. (in Azerbaijani).
- [2] Q. Quliyeva, X. Rüstəmov, English Student`s Book 10. Bakı, Azərbaycan : Kövsər Publishing Hause, 2019. (in Azerbaijani).
- [3] S. İ. Seyidov, M. Ə. Nəməzəyev, Psixologiya (yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri). Bakı, Azərbaycan : Nurlan, 2007. (in Azerbaijani).
- [4] Ə. Şirəliyev, «Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi», in Beynəlxalq elmi konfransı Mədəniyyətlərarası dialoq: Linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Bakı : Mütərcim, 2010, s. 132–135. (in Azerbaijani).
- [5] F. Y. Veysəlli, «Dilöyrənmənin praqmatik aspekti», in Respublika elmi konfransının Orta və ali məktəblərdə xarici dillərin tədrisinin aktual

problemləri. Bakı : ADU Nəşriyyatı, 2008, s. 214–218. (in Azerbaijani).

- [6] A. A. Alhazishvili, *Osnovy ovladeniya ustnoj inostrannoju rech'ju*. Moskva, Rossiya : Prosveshchenie, 2004. (in English).
- [7] N. Z. Bakeeva, «O lingvisticheskix osnovax metodiki russkogo yazyka v nacional'noj shkole», v *Voprosy metodiki obucheniya russkomu yazyku uchashchixsya nacional'noj shkoly*. Moskva, Rossiya, 1976, s. 17–22. (in English).
- [8] G. D. Huseynzade, *Teaching speech communication in a foreign language*. Bakı, Azərbaycan : Mutarjim, 2001. (in Azerbaijani).
- [9] N. M. SHanskij, *Lingvisticheskij analiz hudozhestvennogo teksta*. Moskva, Rossiya : Prosveshchenie, 2002. (in English).
- [10] G. I. Rozhkova, *K lingvisticheskim osnovam metodiki prepodavaniya inostrannogo yazyka*. Moskva, Rossiya : MGU, 1977. (in English).
- [11] V. G. Kostomarov, O. D. Mitrofanova, *Metodicheskoe rukovodstvo dlya prepodavatelej russkogo yazyka inostrancam*. Moskva, Rossiya : Russkij yazyk, 1988. (in English).
- [12] L. A. Novikov, *Lingvistika i ego znachenie dlya prepodavaniya inostrannogo yazyka*. Moskva, Rossiya : Izd-vo MGU, 1976. (in English).
- [13] J. Aitchison, *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon*. 3rd ed. Oxford : Blackwell Publishing, 2003. (in English).
- [14] S. Bax, A. Chambers, «Making CALL work: towards normalisation», *New York: CALL Journal*, № 4, p. 465–479, 2003. (in English).
- [15] S. E. Hanson, S. Rilling, *Learning languages through technology*. Alexandria : TESOL Publications, 2007. (in English).
- [16] P. Hubbard, *Computer-assisted language learnin*. London and New York : Routledge, vol. I–IV, 2009. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
29 серпня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-40-52](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-40-52)
УДК 371.13: 373

Білоношко Олена Вікторівна,
доктор філософії (PhD),
директор Кременчуцької гімназії № 1
Кременчуцької міської ради Кременчуцького району
Полтавської області.
Кременчук, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9845-0277>
obilonozhko510@gmail.com

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто особливості формування здоров'язбережувальної компетентності вчителя в умовах воєнного стану. Підкреслено, що здоров'язбережувальна компетентність є важливою складовою професійної культури сучасного вчителя. На основі аналізу професійних стандартів розвинених країн, зокрема США, Великої Британії, Канади, Німеччини і Польщі показано, що ця компетентність є інтегральною для педагогів. В умовах воєнного стану актуалізується такий компонент здоров'язбережувальної компетентності, як здатність зберігати фізичне та психічне здоров'я у процесі професійної діяльності. Українські вчителі мають вміти слідкувати, як за власним фізичним і психічним станом, так і за тим, як почуються учні; вчасно і адекватно реагувати на негативні зміни, продумувати шляхи виходу з кризових ситуацій. Педагог, який не в змозі свідомо ставитися до власних фізичних і психічних ресурсів, навряд чи здатний привчити учнів до здорового способу життя, правил гігієни, зокрема й ментальної. З метою формування здоров'язбережувальної компетентності вчителів запропоновано комплекс заходів, які поєднують теорію з практикою. Заходи є складовою навчально-методичного середовища «Розвиток педагогічної культури» на базі веб-сторінки офіційного сайту Кременчуцької гімназії № 1 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області. Розробка комплексу заходів було здійснено у відповідь на запити вчителів, адже проблема збереження фізичного і психічного здоров'я педагогів значно посилилася у зв'язку з повномасштабною агресією. Повітряні тривоги і ракетні обстріли, блекаути, постійна тривога за рідних, які вступили до

лав збройних сил України (ЗСУ) – усе це негативно впливає на стан учителів. Індивідуальні консультації з психологами не є доступними через фінансові труднощі та брак часу, тому організація на базі гімназії дієвих психолого-педагогічних заходів, які враховують побажання учасників, здається ефективним шляхом формування здоров'я-збережувальної компетентності педагогів в умовах воєнного стану.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність; педагогічна культура вчителя; умови воєнного стану; збереження фізичного і психічного здоров'я; психолого-педагогічні заходи; навчально-методичне середовище.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. В умовах повномасштабної агресії і тривалого воєнного стану в українській освіті гостро постає проблема збереження фізичного і психічного здоров'я педагогічних працівників, тобто формування у них здоров'язбережувальної компетентності, що є запорукою створення безпечного освітнього середовища та виховання в учнів свідомого ставлення до здоров'я, основ здорового способу життя, здатності керувати власним емоційним станом тощо. Варто зазначити, що вчені акцентують недостатню увагу до розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителів. Так, на думку М. Шеян, моніторинг української освіти свідчить про недостатню готовність вчителів до роботи з учнями у напрямку формування навичок здорового способу життя, хоча заявленою пріоритетною проблемою загальнодержавного значення у сучасних умовах є зміцнення здоров'я молоді як найвищої цінності [9].

У сучасних реаліях здоров'язбережувальна компетентність вчителів набуває великого значення. Вона постає як фундаментальна якість, без якої інші компетентності багато в чому втрачають сенс, адже без здоров'я інтелектуальний і моральний розвиток значно ускладнюються. Уважаємо, що здатність дбати про здоров'я (своє та інших учасників освітнього процесу) є важливою складовою професійної культури вчителів в умовах воєнного стану. Формування здоров'язбережувальної компетентності вчителів повинно мати комплексний характер, ґрунтуватися на системних засадах. Адміністрації закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) необхідно вибудувати систему заходів, спрямованих на підтримку фізичного і психічного здоров'я педагогічних працівників. Дороговказом у цьому напрямку може слугувати досвід розвинених країн, успішність якого

доведена практикою і часом.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. У педагогічній науці здоров'язбережувальна компетентність педагога визначається як «інтегральна якість особистості, що базується на інтеграції знань і досвіду та виявляється в здатності і готовності до діяльності щодо збереження здоров'я в освітньому середовищі» [10, с. 110].

Ця інтегральна якість вважається базовою в системі компетентностей вчителя у розвинених країнах. Про це свідчить, зокрема аналіз Професійного стандарту вчителя США [13]. В. Холстід (Halstead) наголошує на тому, що у Великій Британії підготовка шкільних вчителів базується на формуванні дбайливого ставлення до здоров'я [11]. Н. Мукан у ґрунтовному дослідженні професійного розвитку вчителів у Великій Британії, Канаді та США також акцентує важливість здоров'язбережувальної компетентності в цих країнах. У монографії «Професійні стандарти і кваліфікації у країнах з високорозвинутою економікою» за редакцією Л. Пуховської [7] проведений компаративний аналіз підготовки вчителів, зокрема у країнах ЄС, результати якого свідчать про інтегральний характер здатності зберігати здоров'я і навчати дітей здоровому способу життя. Вивчення досвіду реформування шкільної освіти в Польщі, як зауважує Л. Сливка, показує, що в основу шкільної освіти країни покладено принципи здоров'язбережувального виховання [8, с. 248].

Колектив авторів на чолі з С. Хатунцевою, осмислюючи світовий досвід формування здоров'язбережувальної компетентності, зазначає, що «соціальним запитом кожної країни є формування компетентної людини, здатної вести здоровий спосіб життя та бути корисною для суспільства. Тому виникає необхідність виховання у громадян свідомого ставлення до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, формувати гігієнічні навички та принципи здорового способу життя здорового способу життя, збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я. Особливого статусу у сфері здоров'язбереження набувають діти, які є майбутнє покоління держави» [12, с. 186].

Для сьогоденної України цей світовий досвід розвинених країн набуває особливого значення, адже збереження здоров'я дітей та інших учасників освітнього процесу, надання їм актуальних знань і вмінь щодо здорового способу життя є однією з умов виживання країни. Покоління, які входять до дорослого життя, повинні мати розвинену здоров'язбережувальну компетентність, адже саме їм доведеться відновлювати Україну, відроджувати економіку і культуру.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у дослідженні особливостей розвитку здоров'язберезувальної компетентності вчителя як складової професійної культури в умовах воєнного стану.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**: дослідити здоров'язберезувальну компетентність у професійних стандартах вчителя України та розвинених країн, визначити особливості формування цієї компетентності в умовах воєнного стану, запропонувати комплекс заходів, спрямованих на збереження фізичного і психічного здоров'я педагогів та покращення вмій навчати дітей здоровому способу життя.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Дослідження ґрунтується на розумінні здоров'я вчителів і учнів як важливої складової людського капіталу. Як зазначають автори монографії «Професійні стандарти і кваліфікації у країнах з високорозвинутою економікою», на макроекономічному рівні «людський капітал включає накопичені вкладення у такі галузі діяльності, як: освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо, що є істотною частиною національного багатства країни» [7, с. 20].

Людський капітал є головним для країни, без нього унеможлиблюється розвиток. Для сьогоденної України проблема збереження людського капіталу загострюється через втрати внаслідок бойових дій, масштабну вимушену еміграцію, зниження народжуваності та інші демографічні проблеми тощо. Успішність відбудови повоєнної України залежить від того, наскільки успішно держава в цілому і освіта зокрема впораються із завданням збереження людського капіталу. Відповідальність за збереження здоров'я учнівської молоді покладається передусім на вчителів.

Нормативна база української освіти приділяє значну увагу збереженню здоров'я. У «Національні стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» (2020 р.) здоров'язберезувальна складова освіти заявлена як основна [4]. Нова українська школа (НУШ) має виховувати молодь, яка свідомо ставиться до здоров'я, здатна вести і пропагувати здоровий спосіб життя. Здоров'язберезувальна компетентність є однією з основних у Професійному стандарті вчителя [6], який було затверджено 2020 р. У документі підкреслюється, що важливою складовою здоров'язберезувальної компетентності є «здатність зберігати особисте фізичне та психічне здоров'я під час професійної діяльності» [6].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети дослідження використано комплекс методів, а саме: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми, аналіз нормативної бази у галузі освіти, а також типологічний аналіз для систематизації заходів теоретичного і практичного характеру, спрямованих на розвиток здоров'язберезувальної компетентності вчителів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

З урахуванням того, що фізичне і психічне здоров'я вчителів є передумовою виховання здорової молоді, у межах навчально-методичного середовища «Розвиток педагогічної культури» на базі веб-сторінки офіційного сайту Кременчуцької гімназії № 1 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області було розміщено комплекс теоретико-практичних заходів, спрямованих на розвиток здоров'язберезувальної компетентності вчителів як складової професійної культури педагогів. Варто зазначити, що навчально-методичне середовище «Розвиток педагогічної культури» гнучко реагує на виклики часу і потреби педагогів. Розробка комплексу заходів була здійснена у відповідь на запити вчителів, адже проблема збереження фізичного і психічного здоров'я педагогів значно посилилася в умовах воєнного стану.

Розробка заходів здійснювалася з метою підвищення стійкості та психічної стабільності вчителів, здатності до адаптації до складних умов, гнучкості і вміння оперативно реагувати на зміни ситуації. Як слушно зазначає В. Полякова, досліджуючи особливості психологічної допомоги вчителям в умовах війни, «з метою збереження здоров'я, важливо з'ясувати наявні у вчителя ресурси, що дозволяють зберігати адаптаційні можливості його організму. Адже успішність подолання вчителем складних життєвих ситуацій безпосередньо залежить від розуміння власних ресурсів, вміння їх виявляти, від різноманітності, характеру і міри використання наявних і доступних ресурсів» [5, с. 60]. Обізнаність вчителів у галузі охорони метального і фізичного здоров'я є запорукою успішності навчання і виховання.

Посилення ресурсності вчителів впливає на їхню здатність допомагати учням долати труднощі, покращувати емоційний стан і переживати кризові ситуації з мінімальними втратами. Безумовно, усі учасники освітнього процесу впливають один на одного, але фізичний і психічний стан вчителів і учнів є міцно зв'язаними, на що, зокрема, звертають увагу автори посібника «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни» [2].

Також у процесі розробки комплексу заходів враховувалася важливість підвищення згуртованості колективу та розвиток емпатії, адже, як зазначає Л. Інжиєвська, «сильні соціальні зв'язки можуть допомогти у боротьбі з відчуттям ізоляції та самотності, які часто супроводжують психологічні проблеми» [1, с. 19]. Формування командного мислення, розуміння важливості соціальних контактів, розвиток навичок ефективної комунікації є надзвичайно важливими в умовах тривалої війни. Спокійний і впевнений вчитель здатний створити сприятливу атмосферу для навчання, об'єднати дітей, правильно розставити пріоритети, запобігти панічним настроям і депресивними станам.

Нижче подано перелік заходів, спрямованих на розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителів як складової професійної культури педагогів, та їхня характеристика. Заходи поділяються на теоретичні (табл. 1) та практичні (табл. 2).

Таблиця 1

Теоретичні заходи щодо розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителів

Захід	Мета
Інтерактивна бесіда «Стресостійкість в умовах війни»	Надання знань про стрес як захисну реакцію організму, засоби його профілактики і подолання
Дискурс «Хвороби, які поширюються під час війни»	Надання знань про поширені під час воєн інфекційні хвороби, їхні наслідки та засоби запобігання
Дискурс «Профілактика серцево-судинних та автоімунних захворювань»	Надання знань про серцево-судинні та автоімунні хвороби, фактори ризику, шляхи профілактики та лікування
Дискурс «Донорство: медичний і соціальний виміри»	Надання знань про донорство (хто може стати донором, корисність донорства, підготовка до здавання крові)
Бесіда-обговорення «Що відчувають діти ВПО»	Надання знань про психолого-педагогічний супровід дітей ВПО, засоби підтримки

Головний акцент заходів полягає у підвищенні стресостійкості учителів, їх резильєнтності. Від психологічного стану і ментального здоров'я педагогів залежить успішність і результативність освітнього процесу, адже вчитель, який не має власного психічного ресурсу не може організувати навчання, заспокоїти учнів і батьків, налаштувати учнів на отримання знань і вмінь. Професійна рефлексія власного психологічного стану, здатність до саморегулювання, вміння відстежити зміни у поведінці

і настрої учнів є важливими складовим здоров'язберезувальної компетентності педагогів у сучасних умовах.

Базові медичні знання також належать до обов'язкових у теперішній ситуації. Вміння вчителя надавати першу медичну допомогу, розпізнавати симптоми поширених від час війни захворювань, здійснювати необхідні профілактичні заходи, розуміти, коли треба звертатися до спеціалістів – усе це актуалізувалося з початком війни.

Масове переміщення громадян у зв'язку з воєнними діями значно вплинуло на життя Кременчука. Центральна Україна прийняла велику кількість вимушених переселенців. Як правило, це родини з дітьми, тому майже в кожному класі кременчуцьких гімназій і ліцеїв є учні з Харківської, Донецької і Луганської областей. Для того, щоб ці діти відчули турботу, змогли легко адаптуватися, влитися до шкільного колективу, не стати учасниками булінгу, вчитель повинен мати розвинену емпатію, розуміти, які наслідки наклала на психіку цих дітей стресова ситуація і як можна впоратися з ними.

Заняття проводилися у режимі офлайн, але зміст дискурсів та бесід викладався на веб-сторінці «Розвиток педагогічної культури» для того, щоб усі бажаючі мали змогу ознайомитися з матеріалами. До проведення заходів залучалися працівники Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, а саме: викладачі кафедри психології, педагогіки та філософії та кафедри цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою, викладачі Кременчуцького медичного фахового коледжу імені В.І. Литвиненка та інші.

Таблиця 2

Практичні заходи щодо розвитку здоров'язберезувальної компетентності вчителів

Захід	Мета
Тренінгове заняття «Відновлюємо ресурси»	формування практичних навичок фізичного і психічного відновлення
Тренінгове заняття «Малюємо свої страхи»	формування навичок подолання підвищеної тривожності засобами арт-терапії
Тренінгове заняття «Мріємо разом»	формування навичок позитивного оптимістичного мислення
Квест «Родинне коло»	формування навичок фізичного і психічного відновлення завдяки активній спільній дії на свіжому повітрі
Семінар-практикум «Завершуємо навчальний рік правильно: як цікаво підсумувати роботу з учнями»	формування навичок впровадження рефлексійних технік під час проведення підсумкових уроків, як засобу збереження здоров'я

Комплекс практичних заходів був спрямований, передусім, на психічну і фізичну реабілітацію. Формування навичок ефективного відновлення ресурсів, подолання струсу і тривожності, керування негативними емоціями відбувалося засобами психокорекції із залученням технік арт-терапії та проєктивних методик. Взаємодія з природою використовувалася як потужний ресурс відновлення фізичного і психічного здоров'я. Особливо варто наголосити на семінарі-практикумі з проведення підсумкових уроків, адже відпочинок дітей у канікулярний час багато в чому залежить від відчуття справедливості і об'єктивності оцінювання, від впевненості у власних силах і знаннях. Підсумкові уроки мають бути логічним завершенням навчального року і надихати учнів на самостійний розвиток і самовдосконалення під час канікул.

Практичні заходи проводилися наживо, оскільки, на нашу думку, дистанційний формат в цьому випадку є менш ефективним. Інформація про заходи (анонс і результати) викладалася на веб-сторінці «Розвиток педагогічної культури».

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Отже, дослідження показало, що здоров'язбережувальна компетентність є інтегральною у професійних стандартах вчителів України та розвинених країн, таких, як США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Польща. Усвідомлення важливості цієї компетентності, її фундаментального характеру лежить в основі організації освітнього процесу. Здоров'язбережувальна компетентність вважається однією з основних складових професійної культури вчителя.

В Україні в умовах тривалого воєнного стану розвиток цієї компетентності у вчителів набуває особливого значення, адже від збереження здоров'я українських педагогів залежить виховання прихильності учнів до здорового способу життя, їхні вміння зберігати фізичне і ментальне здоров'я. Виховання здорового покоління є запорукою успішної повоєнної відбудови країни, відродження української нації. Для того, щоб в умовах війни розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителів відбувався належним чином, освітній галузі необхідно докладати додаткових зусиль. Саме на це спрямований комплекс заходів, який було розглянуто у статті. Запропоновані теоретичні і практичні заходи мають на меті надання знань про кризові явища і загрози, викликані російсько-українською війною, а також формування навичок фізичного і психічного відновлення вчителів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у перевірці емпіричним шляхом ефективності комплексу запропонованих заходів в аспекті формування здоров'язберезувальної компетентності вчителів ЗЗСО. Емпіричні дослідження та отримання зворотного зв'язку від учасників заходів дозволять запропонувати нові заходи в межах навчально-методичного середовища «Розвиток педагогічної культури».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Л. А. Інжиєвська, *Ментальне здоров'я та його підтримка в умовах військових дій в Україні*. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/RPa7wB> Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [2] *Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни* / упоряд.: Д. Акцимеєва, А. Голотенко, Г. Терентьєва, О. Чуйко; Л. Залюбовської, Ред. 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cutt.ly/17U9PQi> Дата звернення: Трав. 08, 2024.
- [3] Н. В. Мукан, *Професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл Великої Британії, Канади, США*. Львів, Україна: Вид-во Львів. політех., 2011.
- [4] Верховна Рада України. (2020, Трав. 25). *Указ Президента України № 195/2020 «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>
- [5] В. Полякова, «Особливості психологічної допомоги вчителям в умовах війни», на *I Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю Психічне здоров'я в умовах війни: шляхи збереження та відновлення*. Київ, 2023, с. 58–61.
- [6] Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. (2020, Груд. 23). *Наказ № 2736-20 «Про затвердження професійного стандарту за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)"*». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0840-14#Text>

- [7] *Професійні стандарти і кваліфікації у країнах з високорозвинутою економікою* / Л. П. Пуховська, А. О. Ворначев, С. В. Мельник, Ю. І. Кравець; Л. П. Пуховської, Ред. Київ, Україна: НВП Поліграфсервіс, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/63tBVn> Дата звернення: Трав. 08, 2024.
- [8] Л. Сливка, «Педагогічні аспекти польського здоров'язбережувального руху (XIX – початок XX ст.)», у *Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej*; Leszek Pawelski, Marek Rembierz. Szczecinek, Red. Dąbrowa Górnicza, Polska: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych, 2021, nr. 19, s. 373–387.
- [9] М. Шеян, «Особливості розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителів основної школи у системі післядипломної педагогічної освіти», *Paradigm of Knowledge*, vol. 4, No 30, p. 36–53, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/Ix0vdI> Application date: May, 08, 2024.
- [10] А. Г. Штонда, «Здоров'язбережувальна компетентність педагога: необхідність та змістова спрямованість у професійній підготовці», на *X Міжнар. наук.-практ. онлайн Internet-конф. Сучасні тенденції та перспективи гармонійного розвитку учнівської та студентської молоді в умовах ступеневої освіти*. 2019, с. 109–111. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/BeAIZN> Дата звернення: Трав. 08, 2024.
- [11] V. Halstead, «Teacher Education in England: analysing change through scenario thinking», *European Journal of Teacher Education*, vol. 26, is. 1, p. 63–75, 2003. [Online]. Available: <https://is.gd/vBn2vZ> Application date: May, 08, 2024.
- [12] S. Khatuntseva, N. Kabus, M. Portyan, O. Zhernovnykova, S. Kara, & S. Knysh, «The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students», *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, vol. 12, is. 1, p. 185–197, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/jtOacB> Application date: May, 08, 2024.
- [13] What teachers should know and be able to do: the five core propositions of the National Board. National Board for Professional Teaching Standards, 2002. [Online]. Available: <https://is.gd/yas0e4> Application date: May, 08, 2024.

HEALTH-SAVING COMPETENCE AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF A TEACHER: PECULIARITIES OF FORMATION IN MARTIAL LAW CONDITIONS

Olena Bilonozhko,

PhD, Director Kremenchuk gymnasium N 1
Kremenchuk City Council Kremenchuk District
Poltava Region.
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9845-0277>
obilonozhko510@gmail.com

Abstract. The article deals with the peculiarities of forming a teacher's health-saving competence under martial law. It is emphasized that health-saving competence is an important component of the professional culture of a modern teacher. Based on the analysis of the professional standards of developed countries, in particular the USA, Great Britain, Canada, Germany and Poland, it is shown that this competence is integral for teachers. In the context of martial law, such a component of health competence as the ability to maintain physical and mental health in the course of professional activity is actualized. Ukrainian teachers should be able to monitor both their own physical and mental health and the health of their students; respond to negative changes in a timely and adequate manner, and think of ways to overcome crisis situations. A teacher who is not able to be conscious of his or her own physical and mental resources is unlikely to be able to teach students to live a healthy lifestyle and to follow the rules of hygiene, including mental hygiene. In order to develop teachers' health-saving competence, a set of measures combining theory and practice is proposed. The activities are part of the educational and methodological environment "Development of Pedagogical Culture" based on the website of the official website of Kremenchuk Gymnasium No.1 of the Kremenchuk City Council of Kremenchuk District, Poltava Region. The development of a set of measures was carried out in response to requests from teachers, as the problem of preserving the physical and mental health of teachers has become much more acute due to the full-scale aggression. Air raids and rocket attacks, blackouts, constant anxiety about relatives who have joined the ranks of the Armed Forces – all this has a negative impact on the condition of teachers. Individual consultations with psychologists are not available due to financial constraints and lack of time, so organizing effective psychological and pedagogical activities at the

gymnasium that take into account the wishes of the participants seems to be an effective way to build the health competence of teachers under martial law.

Keywords: health-preserving competence; teacher's pedagogical culture; martial law conditions; preservation of physical and mental health; psychological and pedagogical measures; educational and methodological environment.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] L. A. Inzhyievska, Mentalne zdorovia ta yoho pidtrymka v umovakh viiskovykh dii v Ukraini. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy, 2024. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/RPa7wB> Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [2] Koly svit na mezhi zmin: stratehii adaptatsii. Psykholohichna pidtrymka vchyteliv ta ditei u chasy viiny / uporiad.: D. Aktsymieieva, A. Holotenko, H. Terentieva, O. Chuiko; L. Zaliubovskoi, Red. 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://cutt.ly/17U9PQj> Data zvernennia: Trav. 08, 2024. (in Ukraine)
- [3] N. V. Mukan, Profesiinyi rozvytok uchyteliv zahalnoosvitnikh shkil Velykoi Brytanii, Kanady, SShA. Lviv, Ukraina: Vyd-vo Lviv. politekh., 2011. (in Ukraine)
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Trav. 25. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 195/2020 «Pro Natsionalnu stratehiiu rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkoli». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (in Ukraine)
- [5] V. Poliakova, «Osoblyvosti psykholohichnoi dopomohy vchyteliam v umovakh viiny», na I Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu Psykhichne zdorovia v umovakh viiny: shliakhy zberezhennia ta vidnovlennia. Kyiv, 2023, s. 58–61. (in Ukraine)
- [6] Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2020, Hrud. 23). Nakaz № 2736-20 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy "Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity", "Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity", "Vchytel z pochatkovoio osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)»». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0840-14#Text> (in Ukraine)
- [7] Profesiini standarty i kvalifikatsii u krainakh z vysokorozvynutoiu ekonomikoiu / L. P. Pukhovska, A. O. Vornachev, S. V. Melnyk, Yu. I. Kravets; L. P. Pukhovskoi, Red. Kyiv, Ukraina: NVP Polihrafservis, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/63tBVn> Data

- zvernennia: Trav.,08, 2024. (in Ukraine)
- [8] L. Slyvka, «Pedahohichni aspekty polskoho zdoroviazberezhuvalnoho rukhu (XIX – pochatok XX st.)», u Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej; Leszek Pawelski, Marek Rembierz. Szczecinek, Red. Dąbrowa Górnicza, Polska: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych, 2021, nr. 19, s. 373–387. (in Ukraine)
- [9] M. Sheian, «Osoblyvosti rozvytku zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti vchyteliv osnovnoi shkoly u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity», Paradigm of Knowledge, vol.4, No 30, p.36–53, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/Ix0vdl> Application date: May, 08, 2024. (in Ukraine)
- [10] A. H. Shtonda, «Zdoroviazberezhuvalna kompetentnist pedahoha: neobkhdnist ta zmistova spriamovanist u profesiinii pidhotovtsi», na X Mizhnar. nauk.-prakt. onlain Internet-konf. Suchasni tendentsii ta perspektyvy harmoniinoho rozvytku uchnivskoi ta studentskoi molodi v umovakh stupenevoi osvity. 2019, s.109–111. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/BeAIZN> Data zvernennia: Trav. 08, 2024. (in Ukraine)
- [11] V. Halstead, «Teacher Education in England: analysing change through scenario thinking», European Journal of Teacher Education, vol. 26, is. 1, p. 63–75, 2003. [Online]. Available: <https://is.gd/vBn2vZ> Application date: May, 08, 2024. (in English)
- [12] S. Khatuntseva, N. Kabus, M. Portyan, O. Zhernovnykova, S. Kara, & S. Knysh, «The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students», Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, vol.12, is. 1, p.185–197, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/jtOacB> Application date: May, 08, 2024. (in English)
- [13] What teachers should know and be able to do: the five core propositions of the National Board. National Board for Professional Teaching Standards, 2002. [Online]. Available: <https://is.gd/yas0e4> Application date: May, 08, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
11 червня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-53-66](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-53-66)
UDC 37.01

Arzu Jafarova,

Dissertator for the Doctor of Philosophy program,
teacher at Ganja State University.
Ganja, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0004-0118-0100>
arzu.ceferova.84@mail.ru

ORGANIZATION OF TRAINING IN INFORMATICS COURSES USING COLLABORATIVE TECHNOLOGIE

Abstract. Educational program in Informatics has a serious impact on the perspective, talent, ability and creativity of everyone in the labor market in modern times. It is explained by the exceptional role of Computer Science in the preparation and formation of young people for life and practical activities. Informatics also plays an exceptional role in the cognitive development of the student, in the formation of logical thinking, and in the improvement of judgment and understanding abilities. Therefore, the Informatics is the main general education course in the formation of the founders and future residents of the information society. As part of curriculum reform, teaching computer science requires the creation of new training technologies. The curriculum drawn up for Informatics defines the main goals of teaching this subject in secondary schools, reflects all activities to achieve training outcomes. Informatics Curriculum is directed to the capabilities and needs of each student, it serves to form the young generation, solve the problems they face and make independent decisions. The Curriculum is aimed at having the skills of competent use of information technologies and systems meeting the necessary information provision of schoolchildren. The teaching of Informatics in all grades of secondary schools, the application of computers in the teaching of all subjects gives this course a general educational character. The curriculum covering the main content lines of informatics includes a wide range of content. The content, which has an integrative nature, allows us to understand that different knowledge is related to each other not only within the Information Science, but also in other subjects and in real life. With the implementation of the new curriculum Computer Science teacher faces tasks such as preparing the young generation for life in the information society, working with new programs and conditions, searching for information, placing information in the information space,

organizing joint work using different Internet services. The use of new educational technologies and methods based on Internet services allows schoolchildren to get in touch with the information world they will live in tomorrow. Characteristics of people living in the information society is continuous education, the ability to continuously learn new information.

Keywords: informatization of education; collaboration; Informatics; Internet services; personality development.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. The main task of a modern teacher is to form a new way of thinking in students in accordance with the new subject curriculum. Thanks to this, a modern school graduate must study independently, using all available information technologies, including Internet services, set self-education goals and find ways to solve them. The subject outcomes envisaged in the new curriculum and which the student must master include individual, meta-subject (covering several subjects) and subject-based outcomes.

In general education, for successful continuation of education, subject and interdisciplinary results (learning motivation, regulatory qualities) are first of all necessary. The level of student achievement is determined as a result of individual final certification of graduates (assessment of student achievements) in accordance with the curriculum. The curriculum, along with communicative and speech actions, specifically mentions interaction (taking into account the position of the interlocutor) and a special type of activity considered as cooperation – communicative activity. Communicative activity is, of course, an individual characteristic of the student.

One of the interesting trends in education in recent decades is collaborative pedagogy [2]. “Collaboration is the ability to work with others, do not hesitate to ask for help, strive to share work and ideas, carry out solidarity, discussion and analysis in joint activities, and be able to evaluate each other” [4]. The essence of cooperative pedagogy is that the teacher relies on his students in the pedagogical process and its management, and accepts children as close assistants. Takes into account their opinions, wishes and suggestions when organizing the pedagogical process. In this process, the teacher wants children to be more actively involved in the educational process, to act as equal participants and organizers of the pedagogical process. The purpose of the collaborative process is to provide knowledge to students, as well as to create opportunities for the full development of the student's personality and full self-expression.

In the context of informatization of education, the form, content and technology of cooperation are subject to change. The enormous potential of the Internet for learning collaboration has been little explored. Here there are opportunities for teacher-student, teacher-student group, student-student group and intra-group cooperation. These questions are gradually coming to the center of attention of pedagogical science.

It should be noted that a child's communication with peers is accompanied by the implementation of various communicative goals: monitoring the actions of a partner, monitoring the implementation of these actions, evaluating specific behavioral actions, using their own examples, constant comparison with themselves, etc. When communicating with adults, children follow the general standards of behavior, but in relation to peers they can commit the most unexpected actions. Another special case of relationships with peers is that he considers himself superior to his peers. In connection with cooperation in the educational process, direct assistance from the teacher to students is of little use from a pedagogical point of view. In this case, the teacher takes on the reflective part of the work. To more actively establish the motivational side of action and control, the child needs his peers, and not an older person. Collaboration with peers during the learning process encourages students to discover and coordinate their abilities in activities and make joint decisions. The development and implementation of cooperation projects in the field of education is becoming more and more common every year.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. In the last 15 years, a number of scientists have shown that the development of students in the educational process is largely related to the teaching of computer science N. Buslova [6], A. Pelengov [4], I. Semakin [10], T. Lugovaya [9], etc. Research emphasizes that in the process of learning computer science, independence, creativity and other personal qualities of students are possible.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Goals and **objectives** of the article: organizing group collaboration of students using the capabilities of the Internet service to obtain learning results in accordance with the subject curriculum in computer science, its theoretical justification, preparation of appropriate methodology and practical application.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Computer science as a fundamental science is a set of methodologies that

have a significant impact on many areas of scientific research and advanced scientific approaches at the present stage of its development (information modeling methodology, approach to the analysis of various objects, processes, natural and social phenomena as an information model, etc.) Therefore, computer science interacts with other disciplines, integration into more fields is important. This integrative connection manifests itself as an interdisciplinary connection and can be built on the resources of the Internet.

The methodology for using Internet services in school education has been studied in a number of studies. These studies analyze the didactic capabilities of telecommunications tools and consider the capabilities of network resources [7], [8]. Despite this, the issues of organizing student collaboration in computer science classes using computer technologies and Internet services have not been sufficiently studied in scientific research. There is less research on group collaboration in computer science classes using the power of the Internet in this process.

In our study, we used competency-based, activity-based and systemic approaches. Based on the analysis of theoretical sources, we came to the conclusion that these approaches are the most productive and appropriate methodological strategies for students to achieve individual, interdisciplinary and subject-specific results in computer science classes. Analyzing the curriculum of computer science subjects, we came to the conclusion that it is necessary to include group forms of student collaboration based on Internet services in school in order to prepare students for active work in the modern information society. Educational cooperation is a pedagogical technology aimed at developing the student's personality. It involves information and communication activities of high school students to jointly solve educational problems based on Internet services. Joint information activities of schoolchildren involve searching, creating, processing and exchanging information results using Internet services in the process of information processing. Joint communicative activity based on Internet services means the creation of speech data, mutual communication taking into account the position of the partner, joint activity based on Internet services. At the same time, educational cooperation has all the distinctive features of pedagogical technology [7]. The goal of the method of organizing educational cooperation based on Internet services is to expand the range of educational results obtained by students in computer science classes [5].

At this time, it is expected to acquire the following knowledge and skills: developing the ability to apply learned concepts, methods, results to solve practical problems and to solve other issues from related disciplines (using

reference books, various sources, computer); obtaining an understanding of the computer as a universal information processing device, developing basic skills in the practical use of a computer; developing skills in formalizing and structuring information, the ability to choose a method of presenting information (tables, charts, graphs, charts) according to the task using appropriate software for processing data; development of safe and adequate skills and behavior by observing information ethics and legal norms when working with computer programs and the Internet; transformation of acquired skills for application in educational, training and social projects.

When organizing group activities using Internet services in computer classes, an important task of the teacher is to take into account students' readiness for joint activities, control the stages of activity, and help them make group decisions. The teacher can also provide psychological support when the student works together without physical contact with group partners. In accordance with the set goals and objectives, the organization of joint activities of students on the Internet is implemented in a classroom-lesson system. Online collaboration between students in the classroom is facilitated under the guidance of the teacher. This helps solve many problems of students at the initial stage of educational cooperation via the Internet. When organizing joint activities via the Internet, you can organize the interaction of students in different classes. This can make teaching computer science easier because the subject is taught by dividing students into groups and teaching them in different classes. That is, there is no need to separate students and teachers by space and time when organizing joint group activities using Internet services in computer science lessons.

“Universal learning activity (ULA) is the main element of learning ability. This is a set of methods of activity and learning skills of a student, allowing him to independently develop and improve in the direction of the desired social experience throughout his life.

Universal training events perform the following functions:

- be ready for continuous education, create conditions for the comprehensive development of the individual;
- contribute to the successful formation of skills and competencies in various subjects, assimilation of knowledge;
- independently carry out training, setting goals, monitoring and evaluating the process and results of the student's learning.

A number of scientists have defined the functions, composition and content of universal educational activities as follows:

- personality-oriented (determination of goals, development of motivation, development of unique concepts and moral qualities, development of moral attraction, orientation of the student towards moral and ethical relations);
  - regulatory, i.e. time sequence of life plans, creative planning and organization;
  - purposeful, i.e. self-government and self-esteem, activities according to an established plan;
  - subject-oriented, i.e. research activities – information search, research, complex forms of cognitive activity, data processing and structuring (working with text, semantic reading), the formation of combined elements of thinking as a component of hypothetico-deductive intelligence, working with scientific concepts and a component of logical thinking, accepting general facts as Part;
  - communicative, that is, measures aimed at implementing interpersonal communication (personal characteristics of the partner, position in communication and interaction, taking into account different opinions, means of solving communication problems, influences, disputes), measures aimed at cooperation – joint activities (work in a group, discussion, exchange, search for solutions, taking initiative, organizing and planning work in a group, including conflict resolution), actions that ensure the formation of personal and cognitive thinking.

The program for the development of universal educational activities shows that it is important to pay attention to such recommendations as universal educational standards, functions that ensure the acquisition of basic competencies (skills), and important factors that form the basis of reading ability [9]. Communication plays an important role in the development of individual, cognitive and regulatory universal actions for the development of universal learning activities. Communication between teacher and student, communication with parents and other elders allows for the formation of creative activity. The completeness of communication methods shapes students' ideas about themselves, their attitude towards themselves, their view of the world, the directions of their knowledge, and the regulation of their activities. Thus, universal educational activities create broad conditions for the development of self-realization (self-affirmation) of the individual and the improvement of communicative qualities based on preparation for continuous cognition and education; they provide the successful acquisition of knowledge and skills, the opportunity to understand the world and develop skills in any field of knowledge, a focused approach to interdisciplinary communication and

the formation of scientific qualities. They provide conditions for mastering a computer science course based on new educational standards and achieving individual results.

In this regard, for high-quality assimilation of individual results, the educational programs of complete secondary and basic (general) schools must reflect:

1) reflecting social experience, various forms of social consciousness, modern worldview – science, art, morality, religion, law, socio-political culture, in accordance with the current level of development of science and culture;

2) formation of the foundations of self-development and self-education on the basis of universal moral values and the ideals of civil society;

3) development of tolerant consciousness and political culture, formation of individual behavior in understanding and communication, negotiating with other people, achieving mutual understanding, finding common goals and cooperation to achieve these goals;

4) be ready for free, creative and responsible activities (educational, scientific research, communication skills);

5) to develop skills in productive, educational, social and useful cooperation with peers, cooperation with older and younger children in the areas of educational-creative, educational-innovative and other types of activities;

6) the formation of moral consciousness, feelings and behavior in the direction of mastering universal moral values and social consciousness (love, kindness, compassion, equality, justice, responsibility, freedom of choice, honor, dignity, conscience, honesty, duty, etc.);

7) be ready and able to learn and self-educate throughout life; a conscious attitude towards continuing education to improve professionalism and social activity;

8) formation of the foundations of aesthetic education (including everyday aesthetics, scientific and technical creativity, sports, social relations);

9) conscious choice of a future profession, based on the possibilities of realizing personal life plans; civil attitude to professional activities, personal participation in solving public, state, and national problems.

New requirements are being put forward for educational activities, human development and the formation of personal qualities. In accordance with the requirements of education and modern development, didactic issues are specified in the requirements of educational programs and determine the development of the individual, his knowledge and skills, and the results of individual development [6].

While studying a computer science course, students acquire universal cognitive skills. These skills include posing a problem and expressing it correctly; search, selection, structuring, visualization of the necessary information, selection of effective ways to solve problems depending on specific conditions, independent creation of an action plan-algorithm in order to solve creative and search problems, solving communication problems using Internet services, etc. [4].

In our study, we refer to the following as individual results:

Cognitive and communicative components of creativity. The cognitive component includes the following types: working with different types of logical information, checking the reliability of information from different points of view. The communicative component shapes the development of a social situation, listening, dialogue, interaction, cooperation with peers and adults using Internet communications services.

In addition to the above factors, the term "individual performance" refers to the application of learning skills in education, intellectual development, cognitive and communication skills. In the process of teaching computer science, opportunities to use the Internet and communicate for educational purposes arise as a result of the development of self-development and understanding of students through working with the Internet. As indicated in the curriculum, the results of mastering a computer science course influence its personal orientation. Subject-oriented results relate to students' mastery of interdisciplinary concepts and general educational activities (regulatory and motivating).

Subject-oriented results also include the ability to use them in educational, cognitive and social practice, planning, implementing educational activities, organizing educational cooperation with teachers and peers, and developing individual learning qualities. If we analyze the subject concepts of the computer science course, we will see that the goal of the school computer science course is to develop students' attention to various subjects, "object", "system", "model", "algorithm", "performer" and to teach concepts. Computer science, along with theory, forms general educational and information-logical skills: analysis, synthesis of objects and situations, composing a whole from parts, free assimilation of missing components; selection of bases and comparison criteria, classification of objects; summarizing information; draw conclusions; building relationships; building logical chains of ideas, etc.

The scientific methodology of computer science is widely used (methodology of information modeling, information approach to the analysis of various objects, processes and events in nature and society, etc.). Within these

features, strong interdisciplinary connections have been established between the school computer science course and other subjects, both at the human-hardware level and at the level of methods of understanding. Accordingly, the school course in computer science is aimed at a generalized form of skills in working with information, the formation of a scientific worldview, and the continuous development of education and professional activity in the information society. Thus, the formation of computer science as an academic subject and the identification of effective technologies for its development have a positive impact on the teaching of other subjects.

A number of scientific studies have focused on the importance of computer science, which contributes to personal development in various aspects. It is important to add these specific skills to the universal information skills of personal development: using ICT tools to receive, store, process and transmit information, work with text, hypertext, sound and graphics in the appropriate environment; performing calculations in a table processor environment; posting information on computer networks; making and executing decisions using certain algorithms, ability to manage objects; acquiring basic research skills and conducting virtual tests; master methods for mastering new tools; acquire productive mutual cooperation with peers, correctly and clearly express your opinion, communicate with interviewers; carry out joint information activities in a team, present to the audience during the implementation of the project, present the results of their work using ICT; the use of these technologies in educational activities and everyday life, etc.

The special role of educational cooperation in the educational process can be realized more effectively within the framework of the new curriculum. Students can apply universal learning activities, learning cooperative learning, achieve self-development and self-improvement through the conscious and active assimilation of new social experiences. Various group work forms provide potential opportunities for UTF development. Here, students master the features of teamwork, acquire skills of cooperation, regulation of relationships with other people, thanks to this they gain the opportunity to understand themselves, form adequate self-esteem, cognitive motivation and activity [7].

There are various forms of organizing educational cooperation. One of the common forms is the organization of cooperation in small groups. One of the important conditions for the effectiveness of group cooperation are the components of activity that students must master: cognitive, regulatory, communicative, motivational. Mastering cognitive activity helps students “discover” new knowledge: regulatory – involves the implementation of a conscious part of the activity, mental, creative connection in the process of

activity; communicative (communicative) – the ability to negotiate, put forward hypotheses and arguments; motivation-oriented – the ability to consciously initiate, direct and support efforts aimed at realizing a common goal.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The article used methods such as questionnaires, interviews, observation of computer science lessons, analysis-synthesis, mathematical statistics, analysis of textbooks and methodological tools in computer science, pedagogical experiment, etc.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In the process of research devoted to the methods of organizing educational cooperation among students in computer science lessons on the Internet, we came to the following conclusions:

In the process of teaching computer science in high school, it is advisable to organize joint group collaboration of students based on the Internet service in order for students to achieve individual, subject-specific and generalized results.

The Computer Science curriculum requires students to achieve a wide range of learning outcomes. Analysis of these standards requires the widespread use of active learning methods in teaching computer science to achieve individual, subject-specific and generalized results.

The study used group work and the project method as methods that develop the individual qualities of the student and create conditions for solving specific methodological issues in computer science classes.

The development of the student's personality, the formation of his communication, cognitive skills and abilities requires the completion of special tasks. Tasks based on project methods should be implemented to achieve overall results in computer science education. These tasks form in students such important skills as planning, control, self-control, and evaluation of results.

The results of the subject in computer science depend on computer programs, services, systems for working with various types of information, its processing, presentation, level of proficiency, effective organization of this activity and relevant requirements.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Educational activities on the Internet allow you to use the intellectual potential of students individually and collectively. In this case, the student is an active participant in the educational process; a lot depends on him. Each student

has the opportunity to “discover”, add something that others do not know, and coordinate activities with a partner.

The perception of forms of cooperation gives the students' activities a subjective character. This form requires cooperation based on mastery of the subject. In this case: a) the student independently overcomes the lack of individual knowledge, distinguishes between the known and the unknown, and acquires the ability to choose educational goals by mastering the content of educational activities. b) Using new forms of educational activities based on Internet services, it becomes possible to carry out educational connections with other students. Thus, collective forms of activity on the Internet make it possible to maximize the student's abilities to solve a specific educational problem.

During the research, a methodology for organizing educational cooperation among schoolchildren based on Internet services was experimentally tested. The components of educational cooperation of schoolchildren based on Internet services at each stage of the educational process are theoretically substantiated and defined.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The indicators for assessing the level of individual, subject and general results are theoretically substantiated and specified. The conducted pedagogical experiments have proven that the organization of joint activities of students based on Internet services in computer science lessons contributes to the development of universal educational activities (motivational, regulatory, cognitive, communicative). It also ensures the achievement of a high level, multifaceted individual, subject and general results, and provides teachers with a unified, systematic methodology. This well-founded and experimentally tested methodology allows for effective group collaboration among students in computer science classes.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] N. Ə. Aşısoy, *Müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi*. Bakı, Azərbaycan : Elm, 2011.
- [2] F. Ağayeva, «Videokommunikasiyaların distant təhsildə rolu», *Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi Əsərləri*, № 6, s. 263–271, 2017.
- [3] H. H. Əhmədov, *Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası*. Bakı, Azərbaycan : «Elm» nəşriyyatı, 2010.
- [4] Ə. Q. Pələngov, *Proqramlaşdırma dilləri*. Bakı, Azərbaycan, 2011.
- [5] A. İ. Pürhani, «Komputer texnologiyalarının öyrədici imkanları», *AMEA* –

nın Gəncə bölməsi. Xəbərlər məcmuəsi, Pedadoji elmlər seriyası, № 1, səh. 100–104, 2021.

- [6] N. S. Buslova, «Features of organizing the course “Computer Science and Information Technologies” in the context of distance learning», *Problems and prospects for the development of education in Russia*, No. 2, p. 88–92, 2010.
- [7] E. V. Voznesenskaya, “Distance learning – history of development and current trends in the educational space”, *Science and School*, No. 1, p. 116–123, 2017.
- [8] V. M. Kadnevsky, S. K. Kaldybaev, V. D. Polezhaev, M. V. Polezhaeva, *Traditional and innovative means of assessment and control in education*. Omsk, Russia: Publishing house. Omsk State Technical University, 2012.
- [9] T. V. Lugovaya, *Educational cooperation. Contents and technology of organization*. Moscow, Russia, 2015.
- [10] I. G. Semakin, I. N. Martynova, “Personal and meta-subject results of teaching computer science at the profile level”, *Informatics and Education*, No. 2, p. 34–39, 2012.
- [11] G. A. Tsukerman, *Types of communication in teaching*. Tomsk, Russia: Peleng, 1993.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ З КУРСІВ ІНФОРМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ СПІВПРАЦІ

Джафарова Арзу Ільтіфат Гизи,
дисертант програми доктора філософії,
викладач Гянджинського державного університету.
Гянджа, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0004-0118-0100>
arzu.ceferova.84@mail.ru

Анотація. Освітня програма з інформатики має серйозний вплив на перспективи, талант, здібності та креативність кожного на ринку праці в сучасний час. Це пояснюється винятковою роллю інформатики у підготовці та формуванні молоді до життя та практичної діяльності. Інформатика також відіграє виняткову роль у когнітивному розвитку учня, у формуванні логічного мислення, а також у вдосконаленні здібностей судження та розуміння. Тому інформатика є основним загальноосвітнім курсом у формуванні засновників і майбутніх жителів інформаційного суспільства. У рамках реформування освітніх програм навчання інформатики

потребує створення нових технологій навчання. Освітня програма, складена з інформатики, визначає основні цілі цього предмету в закладах загальної середньої освіти, відображає усі заходи щодо досягнення результатів навчання. Освітня програма з інформатики орієнтована на можливості та потреби кожного учня, слугує формуванню підростаючого покоління, вирішенню проблем, що постають перед ним, та прийняттю самостійних рішень. Освітня програма спрямована на формування навичок грамотного користування інформаційними технологіями та системами, що відповідають необхідному інформаційному забезпеченню школярів. Викладання інформатики в усіх класах закладів освіти, застосування комп'ютера у викладанні всіх предметів надає цьому курсу загальноосвітній характер. Навчальний план, що охоплює основні змістові лінії інформатики, включає широкий спектр змісту. Зміст, який має інтегративний характер, дозволяє зрозуміти, що різні знання пов'язані між собою не тільки у рамках інформатики, а й в інших предметах і у реальному житті. З впровадженням нової освітньої програми перед учителем інформатики постають такі завдання, як підготовка молодого покоління до життя в інформаційному суспільстві, робота з новими програмами та умовами, пошук та розміщення інформації в інформаційному просторі, організація спільної роботи з використанням різних Інтернет-сервісів. Використання нових освітніх технологій і методик на основі Інтернет-сервісів дозволяє школярам доторкнутися до інформаційного світу, в якому вони житимуть завтра. Характерними рисами людей, що живуть в інформаційному суспільстві, є безперервна освіта, здатність постійно вивчати нову інформацію.

Ключові слова: інформатизація освіти; співпраця; інформатика; Інтернет-послуги; розвиток особистості.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] N. A. Abishov, Application of modern information and communication technologies to the teaching process. Baku, Azerbaijan : Elm, 2011. (in Azerbaijani)
- [2] F. Aghayeva, "The role of video communications in distance education", Scientific Works of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, No. 6, p. 263–271, 2017. (in Azerbaijani)

- [3] H. H. Ahmadov, Development strategy of Azerbaijani education. Baku, Azerbaijan: "Elm" publishing house, 2010. (in Azerbaijani)
- [4] A. G. Palangov, Programming languages. Baku, Azerbaijan, 2011. (in Azerbaijani)
- [5] A. I. Pürhani, "Educational possibilities of computer technologies", Ganja branch of ANAS. News collection, Pedagogical science series, No. 1, p. 100–104, 2021. (in Azerbaijani)
- [6] N. S. Buslova, «Osobennosti organizacii kursa "Informatika i informacionnye tekhnologii" v usloviyah distancionnogo obucheniya», Problemy i perspektivy razvitiya obrazovaniya v Rossii, № 2, s. 88–92, 2010. (in English)
- [7] E. V. Voznesenskaya, «Distancionnoe obuchenie – istoriya razvitiya i sovremennye tendencii v obrazovatel'nom prostranstve», Nauka i SHkola, № 1, s. 116–123, 2017. (in English)
- [8] V. M. Kadnevskij, S. K. Kaldybaev, V. D. Polezhaev, M. V. Polezhaeva, Tradicionnye i innovacionnye sredstva ocenivaniya i kontrolya v obrazovanii. Omsk, Rossi : Izd. OmGTU, 2012. (in English)
- [9] T. V. Lugovaya, Uchebnoe sotrudnichestvo. Soderzhanie i tekhnologiya organizacii. Moskva, Rossiya, 2015. (in English)
- [10] I. G. Semakin, I. N. Martynova, «Lichnostnye i metapredmetnye rezul'taty obucheniya informatike na profil'nom urovne», Informatika i obrazovanie, № 2, s. 34–39, 2012. (in English)
- [11] G. A. Cukerman, Vidy obshcheniya v obuchenii. Tomsk, Rossiya : Peleng, 1993. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
12 червня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-67-80](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-67-80)
UDC 81'27

Munavvar Zeynalova,

PhD student in language theory,
Senior Lecturer at the faculty of
Education at Azerbaijan University of Languages.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0003-3217-8957>
munevver.zeynalova@inbox.ru

MANIFESTATION OF SOCIALITY IN DIFFERENT STYLES OF SPEECH

Abstract. The presented article briefly examines the differences between the functional diversity of language and speech. As mentioned in the literature about linguistics, various levels of language structures are closely related to the social aspects of language. Thus, the units of the language structure are carriers of its sociality, which is manifested in a specific way at different levels. Since the layers of sociality are presented in the form of levels in the structure of the language, sociality is realized through them. Sociality in language is understood as a set of linguistic and non-linguistic, speech and non-speech means. In this regard, sociality in language to a certain extent corresponds to sociality in thinking, consciousness and other higher mental functions. This compatibility is manifested in the fact that both linguistics and sociolinguistics study the ways in which language is used. However, there is a difference between them. While linguistics uses language as a means of naming the external world, objects and events, then sociolinguistics uses language as a means of changing names. Therefore, studying the sociality of language is important for identifying the functional diversity of language and speech. The characteristic feature of speech culture as an expression of a certain level of social culture is that it always influences the consciousness, behavior and activities of people. Social aspects of speech culture (age, level of education, gender, profession, social status), along with other aspects of speech culture, are of equal importance for the communicative improvement of speech, since they have a decisive influence on speech behavior and the process of choosing the best option for constructing socially correct expressions. It is also noted in the article that speech, which is valued as a form of social activity, takes place both in written and oral form. During oral speech we speak and listen, and during written speech we write and read. A number of characteristic features of oral and

written speech, distinguished as active and passive types of activity, are reflected in the article.

Key words: linguistics; sociality; external speech; internal speech; speech process; interpersonal communication; manifestation; exchange of information.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. It is important to emphasize that in the language-speech division (dichotomy) according to F. de Saussure, language has a social, while speech has an individual character. In the literature about linguistics, two types of speech are distinguished – internal and external and two forms – monological and dialogic. Thus, the external speech is intended for communication with others, and the internal speech is intended for communication of the individual to himself. Sociability is more widespread and more clearly manifested in external speech than in internal speech. «More broadly, the capacity to think to ourselves, to inwardly reflect on what we are doing, to guide our own actions purposefully and self-consciously, depends on ‘inner speech’, a specially adapted ‘inner’ form of language use which, according to his premise, must derive from the ‘external’ practice of using language in dialogue with others» [1, p. 167].

Participants of communication use different units of speech etiquette depending on their social roles. At this time, the relative position of communication participants in the social hierarchy becomes clear according to their social roles. For example, when two students, student and teacher, husband and wife, parents and children communicate, the etiquette requirements of their speech differ greatly. These aspects of speech behavior are also affected by differences in the use of speech etiquette units by representatives of different social groups. These groups can be divided according to the following criteria: age, education, gender, specific professional groups, etc.

In addition, the service nature of speech activity in social interaction is clearly expressed: speech is always aimed at organizing the joint activities of people. It is this feature that determines the preliminary adjustment of the behavior of people involved in the communication.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. The German scientist V. Humboldt, speaking about the interaction of language and speech, noted that living speech creates language, but he emphasized that they are identical, but

different from each other. Later, F. Saussure improved the division (dichotomy) of language and speech. F. Saussure characterized language as social, and speech as individual. Each language is a lexical and grammatical system that potentially exists in the minds of the members of the society that is its speaker. However, it should be stated that the existence of a language is questioned when there is no group of speakers. Language is the fact that individuals express their thoughts and ideas through speech. «Linguistic determinism refers to the concept that the language a person uses determines the way in which the person views and thinks about the world to some extent. Language determines certain nonlinguistic cognitive processes; that is, learning a language changes the way a person thinks» [2, p. 33].

The speech process is not only a psychophysiological process, but also an individual one. According to F. Saussure, it would be wrong to accept language as social and speech as individual (non-social). After all, how can it be that a process that serves the realization of social communication and exchange of information among people can be non-social? For this reason, it is important to underline that speech is a social process, but at the same time it is an individual one. As speech is the ability of different individuals to use the same language individually, independently and in completely different ways. Language is very important for the full implementation of the speech process, for example, speakers of the Azerbaijani language can engage in different speech activities in this language. All speech processes, starting from the dialogue in everyday life to the teacher's report, are realized precisely against the background of our ability to master our language. The issue of whether the history of language or speech is older is also a matter of debate. Although F. Saussure historically considered the fact of speech to have arisen before language, Y. Desheriev objected to his opinion on this matter and stated that it was not correct to assume that speech precedes language or language precedes speech [3].

Both language and speech arise simultaneously in mutual penetration. Speech, like language, is a social process in its manifestation. The speech process is more socialized than language. Social factors are more quickly and regularly reflected in speech, which is a means of communication between individuals of a whole society who speak the same language. We can say that our speech is more mobile and reacts faster to our social life. «Each class prefers to use one pronunciation over another, regardless of the style of speech. However, the lower working class shifted from using in in ordinary speech to using *-ing* in reading style. The middle class uses more formal or "perfect" codes, while the working class uses public or "restricted" codes» [4, p. 411].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the research is to show the difference between language and speech and explore how they both serve people.

The *tasks* of the study may be described as follows:

- to analyse the appropriate scientific literature;
- to group the functions of speech;
- to show ways of manifestation of external and internal speech.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

As a social being, any person is in need of communication. The concept of communication is associated with language in a broad sense, and it is associated with speech process in a limited, individual sense. If language is characterized as a system of communication signs, then speech is a regular arrangement of linguistic signs. Both language and speech are phenomena that serve society. So, both are social and societal processes. The speech process is the use of that language by individuals of the society who speak the same language. Speech is also a form of communication. Besides, speech has a grammatical and syntactic categories. To confirm these, we can cite A. Akhundov's opinion as an example: «Speech is the process of exchanging ideas and communicating between people through language» [5, p. 95]. According to scientists, a person spends 70 percent of his time communicating.

Communication is not always realized only through language. The intervention of non-verbal means of communication should also be taken into account here. Although speech cannot exist without language, but any language can exist without speech. That is, the existence of any language is possible even without speech. For example, we can state the existence of the Latin language even if it is in the list of dead languages, despite the fact that it is not used in the speech process. Although the main function of both speech and language is their communicative function, both processes serve to establish other social relationships between people. At this point, processes such as information exchange, understanding the opinions of others, and developing existing relationships are envisaged.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

A number of scientists suggest that the functions of communication are stabilized in two groups, of course, they consider the social function of speech, that is, its criteria of service to society, as the main criterion.

These two groups, distinguished socially and socio-psychologically, attract our attention. The social function of speech mainly contributes to the exchange of information between different groups within society and the regulation of general collective activity. While talking about the socio-psychological function, we should mention that it plays an important role in self-affirmation and revealing competitors as a mediator of communication between individuals in society.

Speech, which is valued as a form of social activity, is realized both in written and oral form. During oral speech we speak and listen, and in the process of written speech we write and read. Since speaking and writing are active activities, they are viewed as productive activities, while listening and reading are viewed as receptive activities, since they are passive activities.

Oral speech has a number of unique features. These are the following:

- 1) oral speech has rich intonation shades;
- 2) the participation of numerous paralinguistic tools (gesture, facial expressions, body movements, etc.) is not excluded in oral speech;
- 3) oral speech has its own pace. Oral speech is also highly automated speech;
- 4) in oral speech, there is a live connection between the addresser and the addressee;
- 5) free use of linguistic units is observed in the process of oral speech;
- 6) it is impossible to take back what was said in oral speech.

The specific features that distinguish written speech from oral speech include the following:

- 1) the process of writing requires the subordination of linguistic units to grammatical rules;
- 2) the process of written speech requires language units to be governed by grammatical rules;
- 3) it is possible to take and leave what is written in the written speech, to correct it, to delete what is not necessary, to replace it with a new one;
- 4) written speech is not directly related to the addressee.

If we take into account what has been said, we will see what an irreplaceable role speech plays in our social life. In general, the following functions of speech are distinguished that guide our social activities:

- 1) significant function – it is this function of speech that distinguishes our speech from the communication of animals because when we talk about communication of animals, we mean the sounds they make, and when we talk about human speech, we mean the creation of images of objects associated with words;

2) generalization function – since the speech process is based on the wide use of words, it is possible to generalize our speech naturally;

3) communicative function – this function is noted as the main function of speech. This function of speech includes establishing interpersonal communication, exchanging ideas, assimilating publicly available knowledge and passing it on to a new generation. In addition, it is necessary to mention the intelligibility, effectiveness and expressiveness of the speech.

The intelligibility of the speech means that the speech process between the individuals participating in the process of speech activity is intelligible and has a bilateral nature. This means that the more clearly and comprehensibly the speaker speaks, the more correctly and easily the other party will understand his speech. Speech comprehension also depends on the level of preparation of the listener or listeners. It is for this reason that the preparation levels of the listeners must be taken into account during the speech process.

The function of expressiveness of speech means the ability to fundamentally master the culture of speech. There are a number of features that convey expressiveness, for example, facial expressions, gestures, pantomime, even the tone of voice, etc., should be noted.

The speech process, which fulfills the need for communication, which occupies a special place among social needs, has a complex structure.

There are a number of complementary stages in the implementation of the speech process. This includes programming speech, creating a syntactic structure of a sentence, and making speech sound realistic. Along with all this, the features of perception, understanding and mastering of speech activity that serve social needs are also highlighted. The perception and understanding of the speech of any individual depends significantly on the extent to which that person has mastered the phonetic, lexical, and grammatical laws of the language in which he communicates.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Summarizing all the above mentioned, we may come to the conclusion that during interpersonal communication, people use an infinite number of words to convey their thoughts to each other. That is, speech activity, the speech process is a conscious activity. Although human intellectual activity is limitless, the number of words in the language, which are the means of expression of those ideas and thinkers, is limited.

Since we express things and events through words during speech activity, words act as our most important and reliable assistants. Everyone has as much vocabulary as their memory mechanism allows. In other words, both memory

and vocabulary indicators are not the same in individual speakers of the same language. Every speaker can have the minimum vocabulary even without special professional or educational training.

In linguistic literature, two types of speech are distinguished: internal and external (monologic and dialogic). As the name suggests, external speech is used to communicate with other people. Naturally, sociability is more clearly manifested in external speech. As for inner speech, this form of speech is intended for the individual himself. Inner speech is, in fact, another form of manifestation of the thought process. That is why, «inner speech is known as the “little voice in the head” or “thinking in words» [6]. We will not be mistaken if we say that thinking is the soul talking to oneself. External speech can manifest itself in a connected (contact) and disconnected (non-contact) way. Speech that serves two or more interlocutors communicating directly with each other is called connected external speech. Non-contact speech is a form of speech in which the interlocutors do not communicate directly.

Connected external speech is divided into two groups: visual and non-visual. Connected visual speech is the simplest form of speech. Here, as the name suggests, in the process of visual speech, the interlocutors see each other during the conversation. Connected visual speech can be monologic at the same time. For example, a teacher’s speech in class, a professor’s lecture, etc. Sociability manifests itself very clearly in the process of connected visual-dialogical speech: active sociability in the speech of the first interlocutor and sociability in the speech of the second interlocutor are examples of the sociability of this form of speech.

Table 1

A simple functional model of connected visual speech

Dialogic	Monologic
1. The first interviewer 2. The second stage	1. The author of the monologue speech 2. Listeners

In this model, the main social functions of both dialogic and monologic speech are described in connected visual speech.

Table 2

A model of the simplified structure of the manifestation of sociality of connected visual speech

Dialogic

The first interviewer	The second interviewer
1	2
Manifestation of sociality	Manifestation of sociality
a) at the sound level	a) at the sound level

Continuation of the table 2

1	2
b) at the morphological level	b) at the morphological level
c) at the syntactic level	c) at the syntactic level
d) at the lexical-semantic level	d) at the lexical-semantic level
e) at the stylistic level	e) at the stylistic level

Monologic

1. The author of a connected visual monologic speech

Manifestation of sociality

- a) at the sound level;
- b) at the morphological level;
- c) at the syntactic level;
- d) at the lexical-semantic level;
- e) at the stylistic level.

2. Audience (one person, meeting, class, course, etc.)

Sociality in two-way connected visual speech is sometimes called equivalent and sometimes different social.

Equivalent sociality occurs when the social parameters of the interlocutors are the same, or at least close to each other. What do we mean by this? Of course, it is assumed that the interviewees are representatives of the same social group, the same worldview, and the same educational and cultural level.

Sometimes, as we mentioned above, the social parameters between the interviewees are fundamentally different from each other. For this, it is enough to look at the following model:

Table 3

Model showing the difference between social parameters

With the first interviewer	With the second interviewer
1) engineer-technical worker	1) worker
2) representative of the younger and middle generation	2) representative of the older generation
3) male	3) woman
4) non-believer in religion	4) religious
5) with higher education	5) illiterate
6) high cultural level	6) low cultural level

If the interlocutors in the speech process are representatives of the same social group, the same worldview, the same educational and cultural level, then the social content of the parties will match, and this kind of sociability is

evaluated as equivalent sociability. Sometimes, bilateral sociality may not be equivalent. That is, the interviewees' social parameters differ from each other.

A telephone conversation is an example of non-visually connected two-way dialogic speech. Movies, radio, and television are the main areas of application of unconnected one-way, non-visual external monologue speech.

Speech is a form of live communication that follows each other between two or more people in certain situations. It is especially important to note the situational nature of the dialogic form of speech. In the early stages of its development, this speech pattern was not so complicated. As the structure of society develops over time, speech itself plays the role of a mirror of all parameters of society, so its social function becomes richer and more complicated. If the remark is the simplest form of dialogic speech, then conversation is its most advanced form. Conversation has broader social tasks: : transferring of knowledge, posing any problem, discussing it, etc.

Oral tales, the oldest form of monologic speech, also have a certain social function. A certain social message that needs to be passed on to the next generation is realized through oral tales. «The fairy tale has captured audience's attention for thousands of years. Originally, listeners gathered around oral narrators, hypnotized by the power of the rhythmic energy and patterning force of tales happening once upon a time» [7, p. 4]. It is in this process that the sociability of monologue speech is reflected. In monologic speech, speech and non-speech means create sociality. That is, with the help of different voice modulations, hand movements, walking on the stage, etc. any social message can be sent.

Over time, the further complexity of our social life has caused the emergence of other forms of monologue speech, for example, speech in front of a camera, a microphone, speech in a meeting, lecture, etc. Naturally, the social functions of monologic speech have also expanded and become more complicated. We can observe that monologic speech has become more perfect in the process of society formation. For example, monological speech forms such as a report, lecture, speech are the most obvious examples in the process of performing the functions of sociality.

Increasing development and complication of social life made it necessary to search for new ways of expressing social functions. From this point of view, we can show writing as the historically most developed form of external speech. Social meaning and the functions of sociality are expressed clearly in writing. We observe the ideographic writing at the later stages of the development of writing. Later, the hieroglyphic writing is estimated as the next step forward in this direction.

Literal writing is one of the greatest achievements of the mankind. The biggest task of the article is to expand the scope of the sociality that appears in

the process of transmitting information and to expand the scope of its functions. Linguistic and non-linguistic means of written speech serve to realize sociality, while the functional load of this form of speech increases.

Since each word expresses a certain idea and meaning in the speech process, the social nature of external speech is clearly manifested. For this reason, we can say that it is the factor of sociability that causes external speech. When we call external speech speech for others, we emphasize its social nature.

The sociality of external speech includes the following:

- 1) formation of motor skills in the area of the speech apparatus;
- 2) the structure of a single, integral sound complex;
- 3) understanding of this complex;
- 4) “grammaticalization” of this complex;
- 5) and finally “lexicalization” of the complex.

The formation of motor skills in the area of the speech apparatus is manifested in the development of social speech practice in adults (for example, children of deaf-mutes cannot acquire this habit). The significance of the structure of a single, integral sound complex in itself has a certain social character, since this process is a sound complex that has its own monostructure and at the same time repeats itself. Comprehension of the complexity means that any situation has a unique semantic structure and has meaning. The terms “grammaticalization” and “lexicalization” of the sound complex are completely conditional.

In any case, the basis of the formation of the internal structure of external speech is its sociality. It is the external speech that creates the basis for the formation of the internal speech. L. Vygotsky played a very important role in the development of social aspects of internal speech. He describes the external and internal speech as a unity and explains the social nature of internal speech. L. Vygotsky criticized the efforts of French scientists to equate inner speech with the pronunciation of words in memory and came to the conclusion that speech memory is only one of the points that determine the nature of inner speech [8].

Considering inner speech as the most complex area of research in psychology, we see that the concept of the social nature of inner speech put forward by L. Vygotsky has become wide spread in psychological science. The process of turning external speech into internal speech occurs in children up to the age of three, and it is at this time that the child begins to talk to himself. Between the ages of three and seven, the egocentric speech process appears. Egocentric speech is the speech of a child for himself or for the purpose of attracting others to his work.

Taking all this into account, L. Vygotsky accepted the sociality of egocentric and inner speech. The fact that inner speech is speech for the individual himself does not in any way deny the fact that it is social. The fact that the inner speech is also

social can be explained by the fact that the inner conversation of a person has a certain social character, only in this case the person sending the speech and the person receiving it are expressed as one and the same person.

Internal speech is, in fact, another form of manifestation of the mental process. «As a psychological process with no overt behavioral manifestation, inner speech has traditionally been considered difficult or impossible to study empirically» [9, p. 934]. In the process of internal speech, even though the individual has addressed himself as an interlocutor, the social function of internal speech is realized at this time. The structure of sociality and the structure of internal speech do not coincide.

Since the process of individualization is more prominent in internal speech compared to external speech, sociability is also relatively weakened. If we take into account that sociality is expressed in the sound structure, morphology, syntax, lexical-semantic system and style of the language, then the weakening of the manifestation of one of the above listed in the internal speech naturally leads to the weakening of the sociality parameter.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Taking all this into account, L. Vygotsky accepted the sociality of egocentric and inner speech. The fact that inner speech is speech for the individual himself does not in any way deny the fact that it is social. The fact that the inner speech is also social can be explained by the fact that the inner conversation of a person has a certain social character, only in this case the person sending the speech and the person receiving it are expressed as one and the same person.

Internal speech is, in fact, another form of manifestation of the mental process. In the process of internal speech, even though the individual has addressed himself as an interlocutor, the social function of internal speech is realized at this time. The structure of sociality and the structure of internal speech do not coincide. Since the process of individualization is more prominent in internal speech compared to external speech, sociability is also relatively weakened. If we take into account that sociality is expressed in the sound structure, morphology, syntax, lexical-semantic system and style of the language, then the weakening of the manifestation of one of the above listed in the internal speech naturally leads to the weakening of the sociality parameter.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The presented article discussed the differences between the functional diversity of a language and a speech. It is a proved fact that different levels of linguistic structures are closely related to the social aspects of language and sociality is

realized through levels of the structure of language.

The article states that speech is form of social activity and appears in written and oral forms. The article reflects a number of characteristic features of oral and written speech, which are divided into active and passive types of activity.

The social nature of language in the process of communication reminds us of the sociality of consciousness, which cannot be created by a single individual, but is created by two or more members of the collective in the process of joint labor and speech activity. The sociality of every language unit is also manifested in its differentiation by being understood by other people. Since the issue of manifestation of sociality in different styles of speech is related to the social differentiation of language, we intend to conduct research in this direction in the future.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] P. E. Jones, «From ‘external speech’ to ‘inner speech’ in Vygotsky: A critical appraisal and fresh perspectives», *Language & Communication*, vol. 29, is. 2, pp. 166–181, 2009. [Online]. Available: <https://is.gd/TmsEdo> Application date: March 05, 2024.
- [2] L. Ling, «Relationship Between Language and Thought: Determinism, Independence, or Interaction?», *Journal of Contemporary Educational Research*, vol. 6, is. 5, pp. 32–37, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/PlAqqe> Application date: March 05, 2024.
- [3] Ю. Д. Дешериев, *Социальная лингвистика*. Москва, Россия : Наука, 1977.
- [4] D. J. Norinboeva, «Evaluate the Social Factors Impacting Language Variation», *Education News: Research in the 21st Century*, № 11(100), p. 410–413, 2023.
- [5] A. Axundov, *Ümumi dilçilik*. Bakı, Azərbaycan : Maarif, 1979.
- [6] G. Daniel, L. Peter, «Inner Speech», *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2023. [Online]. Available: <https://is.gd/2NkMiV> Application date: March 05, 2024.
- [7] D. R. Kellar, *Fairy Tales: Socialization through Archetypal Patterns and Symbols*. Camden, New Jersey, 2021. <https://is.gd/Qj7Bcv> Application date: March 05, 2024.
- [8] L. S. Vygotsky, *Development of higher mental functions*. Moscow, Russia: Publishing House of the Academy of Pedagogical Sciences, 1960.
- [9] B. Alderson-Day, C. Fernyhough, «Inner Speech: Development, Cognitive Functions, Phenomenology, and Neurobiology», *Psychological Bulletin*, vol. 141, No. 5, ph. 931–965, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/xCva2V> Application date: March 05, 2024.

ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОСТІ В РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВЛЕННЯ

Зейналова Мунаввар Теймурхан гизи,
старший викладач, аспірант
Азербайджанського університету мов.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0003-3217-8957>
munevver.zeynalova@inbox.ru

Анотація. У представленій статті коротко розглядаються відмінності між функціональним різноманіттям мови та мовлення. Як згадується в літературі про лінгвістику, різні рівні мовних структур тісно пов'язані з соціальними аспектами мови. Отже, одиниці мовної структури є носіями її соціальності, яка специфічним чином проявляється на різних рівнях. Оскільки в структурі мови шари соціальності представлені у вигляді рівнів, через них реалізується соціальність. Соціальність у мові розуміється як сукупність мовних і немовних, мовленнєвих і немовленнєвих засобів. У зв'язку з цим соціальність у мові певною мірою відповідає соціальності у мисленні, свідомості та інших вищих психічних функціях. Ця сумісність виявляється в тому, що і лінгвістика, і соціолінгвістика вивчають способи використання мови. Проте між ними є різниця. Якщо лінгвістика використовує мову як засіб іменування зовнішнього світу, предметів і подій, то соціолінгвістика використовує мову як засіб зміни назв. Тому вивчення соціальності мови є важливим для виявлення функціональної різноманітності мови і мовлення. Характерною рисою культури мовлення як вираження певного рівня соціальної культури є те, що вона завжди впливає на свідомість, поведінку та діяльність людей. Соціальні аспекти мовленнєвої культури (вік, рівень освіти, стать, професія, соціальний статус) поряд з іншими аспектами мовленнєвої культури мають однакове значення для комунікативного вдосконалення мовлення, оскільки мають вирішальний вплив на мовленнєву поведінку та процес вибору оптимального варіанту побудови соціально коректних висловлювань. Також у статті зазначається, що мовлення, яке цінується як форма соціальної активності, відбувається як у письмовій, так і в усній формі. Під час усного мовлення ми говоримо і слухаємо, а під час писемного – пишемо і читаємо. У статті відображено низку характерних ознак усного та писемного мовлення, виділених на активний і пасивний види діяльності.

Ключові слова: лінгвістика; соціальність; зовнішнє мовлення; внутрішнє мовлення; процес мовлення; міжособистісне спілкування; прояв; обмін інформацією.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] P. E. Jones, «From 'external speech' to 'inner speech' in Vygotsky: A critical appraisal and fresh perspectives», *Language & Communication*, vol. 29, is. 2, pp. 166–181, 2009. [Online]. Available: <https://is.gd/TmsEdo> Application date: March 05, 2024. (in English).
- [2] L. Ling, «Relationship Between Language and Thought: Determinism, Independence, or Interaction?», *Journal of Contemporary Educational Research*, vol. 6, is. 5, pp. 32–37, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/PlAqqe> Application date: March 05, 2024. (in English).
- [3] YU. D. Desheriev, *Social'naya lingvistika*. Moskva, Rossiya : Nauka, 1977. (in Russian).
- [4] D. J. Norinboeva, «Evaluate the Social Factors Impacting Language Variation», *Новости образования: исследование в XXI веке*, № 11(100), p. 410-413, 2023. (in English).
- [5] A. Akhundov, *General Linguistics*. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1979. (in Azerbaijani).
- [6] G. Daniel, L. Peter, «Inner Speech», *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2023. [Online]. Available: <https://is.gd/2NkMiV> Application date: March 05, 2024. (in English).
- [7] D. R. Kellar, *Fairy Tales: Socialization through Archetypal Patterns and Symbols*. Camden, New Jersey, 2021. <https://doi.org/doi:10.7282/t3-8ys5-vf31> Application date: March 05, 2024. (in English).
- [8] L. S. Vygotskij, *Razvitie vysshih psichicheskikh funkcij*. Moskva, Rossiya : Izd-vo akademii pedagogicheskikh nauk, 1960. (in English).
- [9] B. Alderson-Day, C. Fernyhough, «Inner Speech: Development, Cognitive Functions, Phenomenology, and Neurobiology», *Psychological Bulletin*, vol. 141, No. 5, pp. 931–965, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/xCva2V> Application date: March 05, 2024. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
29 травня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-81-93](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-81-93)

UDC 37.016.091.33-028.16:811.111:808.56

Narmin Ibrahimli,

Ph.D. candidate, head teacher

Department English Language and Methodology

Nakhchivan State University, Azerbaijan.

Nakhchivan, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0001-8929-3943>
ibrahimlinermin92@gmail.com

USING AUTHENTIC DIALOGUES IN TEACHING ENGLISH

Abstract. Exposure to real-world linguistic usage is one of the main advantages of dialogues. In modern English language teaching, authentic dialogues have significant communicative value, giving them a new meaning and quality. The article aims to reveal new ways of using authentic dialogues through theoretical basis explaining linguistic features in English. In English, students often do not participate in unplanned conversations in non-teaching environments that construct authentic dialogue. When English is used in real-world conversations, learners can converse in the language in various settings, from business meetings to casual conversations. This includes elements of making authentic dialogue, its techniques, and evaluation that are frequently left out of traditional language textbooks. It is evident from observations that the development of socio-cultural competencies and communicative competencies in English language instruction places less emphasis on fostering oral interaction and establishing authentic communication. The development of oral interactions for some classroom activities makes it challenging to create meaningful opportunities, and there is a lack of clarity surrounding the communicative approach in English language teaching as well as the methods and techniques that make up authentic oral interaction. Research on English language methodology demonstrates that using authentic dialogues to teach language helps teachers address concerns about their familiarity with dialogue pedagogy, whether the requirements enhance language proficiency in authentic conversations, and how to support their approach to dialogue. Findings prove that teaching methods in learning original dialogues help students develop thinking and problem-solving skills and make students active participants in the learning process, encouraging them to take responsibility for their learning.

Keywords: authentic dialogue; discourse theory; linguistic; communicative competence; elements of dialogue; techniques; evaluation.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. The research paper intends to examine several aspects of the problem's investigation. It is well known that the original, natural language environment's description should be included in the textbook's structure. Textbooks do not give good advice on how to write unique dialogue. It is a fact that originality is reflected in textbook inconsistencies, which poses a challenge for educators and writers of instructional materials. In addition to offering students interactive and transferable language content, a well-designed textbook also helps teachers become more flexible in the classroom and offers a structure for effective improvisation [2]. Moreover, since textbooks typically repeat pre-written texts and dialogues and do not always provide real-world examples of spoken language, they do not engage students to the same extent as fictional texts or dialogues. The pre-written dialogues provided in textbooks can occasionally restrict students' freedom of speech and keep them from describing actual events. Furthermore, the persistence of incomplete ideas and the presence of clarifying questions in the texts pose a problem in terms of fostering genuine communication and a free exchange of ideas. For this reason, it should be highlighted that looking into the theoretical underpinnings of the production of authentic dialogues and putting them into practice are crucial steps in solving this issue [6]. The audio material that is presented to the students lacks prior presentation of vocabulary knowledge, semantic word combinations, synonyms, antonyms, homophones, and numerous other words in the dialogue. It is common to forget ahead of time which grammatical rules will be applied in the dialogue. The instructor should remind students to focus on pronunciation, intonation, and fluency before starting the audio.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. In connection with the thesis work, various researches were conducted and several scientific works were written. There are enough scholarly publications by professors D. Ismayilova [1], M. Gaziyeva [2], and N. Valiyeva [3] about the contribution of dialogues to the local development of English communication skills. D. Sevostyaniov [4], S. Vladimirovna [5], T. Pimenova [6]. Very little documentation of the methods used by J. Haberman [11], P. Fiere [12], and J. Richardz [13] was maintained. They discussed the pedagogical and psychological analysis of authentic dialogues in communication and examined

linguistic features in the communicative approach, the strategy of using dialogues in an authentic environment, and features. The problem of developing the objectivity of oral speech and speech behavior in communication situations, as well as research that allows one to determine originality in English communication in contemporary scientific-methodical literature, remains unresolved [4].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the study is to examine how junior courses employ contemporary methodologies to develop students' communicative competencies through the use of authentic dialogues.

The following *tasks* have been put forward in the study:

- to provide the most recent theories and conduct a theoretical analysis of the lingo-dialectic underpinnings of genuine dialogues;
- to identify the methodologically most successful oral speech behavior tasks as well as the content issues of real dialogues;
- to investigate the lingo-methodological and pedagogical underpinnings of instruction on the growth of student's communication skills and identify their traits;
- to confirm and assess the impact of real English conversations on the practical development of communicative competence.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The rapidly changing society needs English language learners who can speak independently and critically in dialogues, connect their ideas harmoniously with the surrounding reality, approach problems creatively, and solve problems. For this purpose, the formation of communicative competence as a variable model in a new modification in the process of teaching English is a priority goal. One of the most successful means of creating real communication in English is authenticity, that is, the use of original means, and this approach has become the most unique means of communication [7].

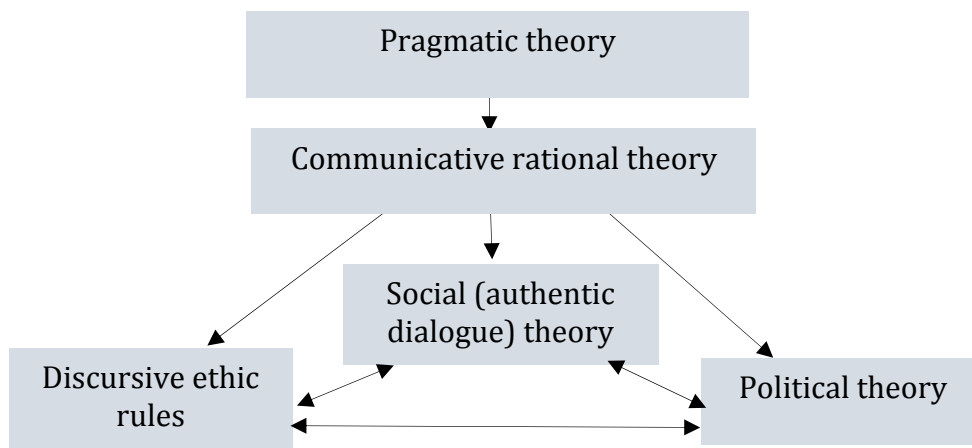
B. Tomlins makes the point that successful real dialogues should inspire students to learn new material and prepare them for authentic communication with people outside of the audience. It is well-known that original materials have long been used in the study of foreign languages. Linguists highlighted the benefits of regularly using original texts in their research at the end of the 19th century [8].

Russian scientists state that during the authentic dialogue, conversations are usually not used in written texts. They emphasize that it contains lexical

items and colloquial speech tags. This area reviews previous ideas on written literary dialogue and unwritten conversation. It turns out that changes in the socio-cultural environment impose new requirements on the quality teaching of English [4].

Discourse theory of J. Habermas

The German sociologist and philosopher Jürgen Habermas established the groundwork for pragmatics and critical theory in communication, and he promoted genuine dialogues as the most distinctive approach to the evolution of language in communication. The preservation of social order in the English language has been made possible by J. Habermas's theory of communicative action, or "Habermas speech," which has made significant contributions to the field of linguistics. Within the framework of different abilities and cooperative conditions, the dialogue affords the participants the chance to acquire pragmatic and discursive competencies [11, p. 245].

Figure 1 Haberman's theory of rationality in the communicative approach

Referring to communicative activity as a "reflective form," Habermas imagines it as a cooperative endeavor, links it to discourse theory, and highlights its rational and cognitive nature. Through his theory of discourse ethics in a linear scheme, Habermas addresses practical issues and challenges in dialogues and offers a framework for understanding the effects of speech during participation in dialogues. However, it clarifies discourse validity as an approach with significant conceptual power and a tool for empirical research. Truth, clarity, sincerity, and ethics are given special consideration and welcomed as political theories in education when using these dialogues [11] (Fig. 1).

According to research scientists, M. Adams [7], L. Bell [7], B. Birnie [8] (2016), real-world scenarios can be found in a variety of media and press tools,

magazines, books, films, video materials, newspapers, announcements, and social networks. The semantic and structural completeness of following this approach is frequently stressed in writings about the use of dialogues in English, and it reveals the mechanism of formation of both individual replicas and entire dialogue complexes. The discovery of a just exchange of ideas and innovative thinking in society has resulted from the use of real dialogues in the development of dialogic speech in English [7].

A model of "cultural situational associations" is put forth by M. Byram [10], and Wagner [10], (2018) for the application of authentic dialogues. In this model, communicative competence in English aims at more successful language learning through the use of authentic dialogue, and in this situation, more understanding of multicultural views and cultural norms is required [10, p. 22–57].

Linguistic features of authentic dialogues

The linguistic rules of the language cause a speech process to emerge, and the linguistic didactic principles of using real English dialogues have a significant impact on the cognitive, affective, and creative development of language learners. In the process of speaking, especially in dialogues, it is important to accurately process words, choose the right vocabulary, and express them correctly according to pronunciation rules [5]. Preserving the morphological and syntactic aspects of the language ensures an effective use of the appropriate language environment. In recent literary examples, authentic conversations and dialogues in English have begun to be explored as a separate field of study and to arouse interest among learners [7].

The inclusion of the study of actual conversations into linguistic ethnography has been confirmed, even though there is a natural setting for the use of authentic dialogues in instruction. Very little research has been done on the linguistic areas involved in the processing of single-spoken sentences.

Morphological awareness is a necessary skill for authentic dialogues used in linguistics. According to the researchers' findings, morphological awareness enhances learners' capacity to manipulate structural morphemes or words to create new changes in discourse by helping them identify their functional components.

According to S. Bruning [9], M. Dials [9], A. Shirka [9] argue that semantic competence is another linguistic component of communicative skills. It includes understanding word meaning in context during dialogues, establishing connections between language units and grammatical semantics, understanding the meaning of grammatical devices and structures, and emphasizing pragmatic semantics. Genuine conversations are examined from a socio-pragmatic perspective in the process of acquiring semantic competence. Authentic

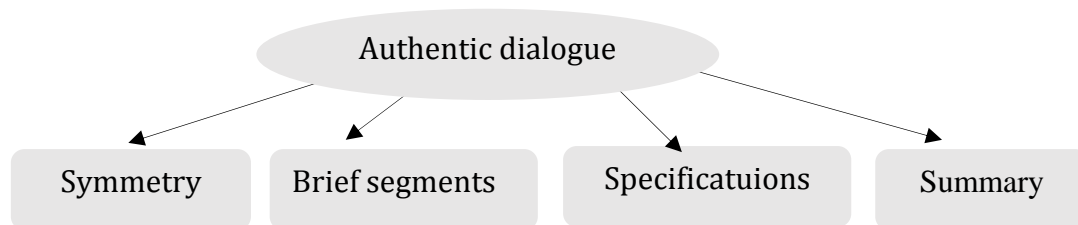
dialogues are employed in the following ways for this purpose:

- 1) Dialogue 1: high degree of informality, equality, and effectiveness.
- 2) Dialogue 2: informal talks, business phone calls, and reference.
- 3) Dialogue 3: formal, ironic, serious, and thank-you conversations.
- 4) Dialogue 4: individual introduction, formal, ceremonial, and referencing.

Elements of Authentic Dialogue

Furthermore, the researchers emphasize four essential behaviors that academics have identified as necessary for healthy relationships during conversation. These behaviors are cited as important psychological components that support the upkeep of solid relationships.

Four key elements are typically present in an effective dialogue: *symmetry*, *brief segments*, *specifications*, and *summary* [12].

Figure 2 Elements of authentic dialogue

Symmetry. The balance of each partner's speech is determined by the symmetry of the dialogue in actual communication. Everybody in the conversation should speak at the same time.

Brief segments. Alex Pattakos [14], (2019) states that short passages in real conversations demonstrate the volume of words spoken at once. With acronyms, the listener must either interrupt frequently to retain pertinent information in a succinct manner, or the speaker must frequently pause, waiting for their turn to speak and listen. In this situation, quick breaks can be beneficial.

Specification. Scholars make a comment about how crucial it is to identify and describe the primary challenges and issues when using real dialogues as the most effective way to solve a problem. Through dialogue, reaching a consensus, settling conflicts or clearing up grievances, and clearly outlining concerns, both parties are able to come to a satisfactory conclusion and create the opportunity to create an action plan that benefits them both. The likelihood of success increases at this point if clarifying questions are asked to ascertain the features of the partner's primary concerns in the dialogue, along with any additional ideas [13].

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The research study implemented an experiment among junior students (35 students) to analyze the using of authentic dialogue in the lesson or extracurricular activities. The experiment makes use of both quantitative and qualitative techniques, including textbook analyses, observation lessons, teaching programs, interviews and evaluation process. The interview questions cover a range of techniques for employing real dialogue. In order to observe students' performances and teachers' experiences during the lesson, observation classes were used in the experiments.

How does the communicative approach express the role of authentic dialogues?

What aspects of the original dialogue should be taken into account?

Which techniques and resources result in the development of genuine dialogues more effectively?

Different aspects of using original dialogues were examined, observation classes were analyzed, teachers work was discussed, and several effective resources were provided in the experiment.

Finally, an assessment of the respondents' abilities to use authentic dialogue and its fields was conducted. Subsequently, all assessment results were discussed with them in order to assign more work.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In order to make respondents aware of all the problems with using genuine dialogue, the experiment included an effective discussion following the experiment. The findings show that as for language skills speaking is still based on using ready dialogue given in the textbook or describing the pictures. Moreover, using unplanned dialogue makes students curious during the lesson. Therefore, the experiment is implemented to realize all issues and to apply new approaches in achieving the goal of the study.

Initially, a few instances of comprehending the notion of genuine conversation were showcased. The methodology elucidated the significance of utilizing authentic dialogues, and students' interests were evaluated through the utilization of authentic tools. The significance of providing the meaning of Habersman's speech was stressed in the English language methodology. Throughout the conversation, the importance of pragmatic, communicative, social, and ethical theory was brought up. Respondents to the experiment were questioned regarding the language characteristics of real conversations. After listening to the explanation of the value of symmetry, brief segments, specificity, and generalization in the dialogue, the respondents were tasked with processing

real-world conversations that included these components.

Furthermore, the teachers' ability to facilitate dialogues was assessed during the discussion, and several new strategies for facilitating dialogues in the original setting were described. The study clarified the guidelines for using the following techniques: "dialogue regulation", "social construction", "conversation facilitation", "dialogue automation", and "original cooperation".

During the discussion of the interview questions from the experiment, it became evident that authentic dialogues are not frequently used in learning. The English language teaching program's extremely basic coverage of this topic served as an explanation for the reason. It was discovered that several psychological aspects are overlooked when organizing and implementing the original dialogues. *Motivation, comfort, inventiveness, and self-assurance* are underrepresented. Another factor is the lack of awareness surrounding the idea of authentic dialogue and the limited resources and guidance available for it in learning. The teachers' interview responses revealed how little they knew about the structure of meaningful communication.

It is also noteworthy that there was no instruction on dialogue creation techniques in the curriculum. It was considered that educators require up-to-date training for English language teachers on this topic

Another methodological task is to provide students with examples of fiction that contain original dialogues. It is known that the original structure and linguistic features of this type of dialogue are more evident in fiction. Here, the rules for finding ellipses, spaces, beginnings, and repetitions are more widely reflected. The requirements dictated the choice of fiction, and the characteristics of their delivery were explained by choosing authentic dialogues in literature.

Table 1

Authentic dialogues in literature

№	Assessing skills	Experiment results	
		Pretest result	Post test result
1	Checking theoretical knowledge by answering questions	29 %	71 %
2	Revealing linguistic knowledge using authentic dialogues	24 %	68 %
3	Displaying elements of authentic dialogues in conversations	19 %	67 %
4	Use of techniques by teachers to create real conversations	12 %	49 %
5	Preservation of psychological factors in the use of dialogues	21 %	68 %

This table displays the research experiment's benefits. As is evident, prior to the experiment, only 21 % of the respondents showed a complete

understanding of theoretical concepts; in contrast, test results following the experiment showed encouraging levels of 71 %. The respondents were able to exhibit a thorough comprehension of Haberman's speech's theoretical sections.

The analysis of language used in real-world conversations constituted the second domain. Prior to the experiment, this area was observed to have poor results (24 %), but the test results following the experiment demonstrated the progress of this area (68 %).

The consideration of authentic dialogue elements during the dialogue was another area that needed to be examined. In this case, a success rate of 67 % was attained at the conclusion of the experiment, assuming that the test results prior to the experiment were 19 %.

During the observation lessons, the teachers completed the assessment of innovative strategies as part of the instructional phase. In this sense, the experiment produced 49 % in this area, despite the fact that the first results were unsuccessful at 12 %. It was discovered that in order to teach this dialogue effectively, teachers require a training program.

The psychological aspects were the last area to be evaluated. After the experiment, the respondents were able to solve psychological issues in teaching authentic dialogue with 68 % ease, compared to the previous result in this field, which was observed with 21 %.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Consequently, it can be said that, similar to communicative competence in English, students foster understanding and shared awareness among individuals through the creation of authentic dialogues in authentic settings. In addition to facilitating the development of discursive and pragmatic competences, the use of authentic dialogues lays the groundwork for critical theory and pragmatics in communication. However, instructors and students sometimes struggle to comprehend the fundamentals of the dialogical approach. Scientific references attest to the fact that the theoretical underpinnings of authentic dialogues define the domains in which they are applied in the evolution of contemporary spoken language and ascertain its function in communication. There are sufficient gaps in the methodology of the modern English language, as he was able to persuasively demonstrate when proving the lessons of observation. Original conversations play a crucial role in language acquisition because they apply novel techniques and resolve a variety of psychological issues that arise during conversation. The research paper was also able to outline the procedures for setting up systematic work to solve the issues in the specified fields.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The research article has the advantage of examining both the pedagogical-psychological and content aspects of authentic English-language communication. In order to achieve this, the viewpoint of the article that was presented was able to offer a novel speech model in terms of how methodological work was applied and organized. This article offers fresh ideas for structuring authentic English conversations, which will make it a valuable tool for educators and learners alike.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] D. A. Ismailova, *Methods of Teaching Dialogic Speech of Modern English in the Initial Courses of Language Universities*. Baku, Azerbaijan : Mutarjim, 2002.
- [2] M. Qaziyeva, "Xarici dilin tədrisində nitq ünsiyyəti üçün vacib olan psixoloji xüsusiyyətlər", in mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın *Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2010, s. 191–195.
- [3] N. Vəliyeva, *Qloballaşma prosesində fərdlərarası kommunikasiyanın bəzi aspektləri*. Bakı, Azərbaycan : Elm və təhsil, 2013.
- [4] D. A. Sevostyanov, *Business Communications*. Novosibirsk, Russia : 2015.
- [5] I. V. Stepnyak, *Formation of Dialogue Skills in English Lessons*. Moscow, Russia, 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/oK4YcY> Application date: August 05, 2024.
- [6] T. S. Pimenova, "Problems of Teaching Speech Etiquette in a Foreign Language Course: A Model of Interrelated Teaching of Language and Culture," *Philology and Culture*, No. 1(35), pp. 292–295, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/R5ZHss> Application date: August 05, 2024.
- [7] M. Adams, L. A. Bell, Eds. *Teaching for diversity and social justice*. New York : Routledge, 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/QFBVEs> Application date: August 05, 2024.
- [8] B. F. Birnie, «Promoting Civil Discourse in the Classroom», *Kappa Delta Pi Record*, vol. 52(2), p. 52–55. 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/3HZ0hP> Application date: August 05, 2024.
- [9] S. D. Bruning, M. Dials, and A. Shirka, «Using dialogue to build organization-public relationships, engage publics, and positively affect organizational outcomes», *Public Relations Review*, vol. 34(1), p. 25–31, 2008. [Online]. Available: <https://is.gd/agRfbz> Application date: August 05, 2024.

- [10] M. Byram, M. M. Wagner, «Making a difference: Language teaching for intercultural and international dialogue», *Foreign Language Annals*, vol. 51(1), 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/z8e15x>; <https://doi.org/10.1111/flan.12319> Application date: August 05, 2024.
- [11] J Habermas, «Actions, Speech Acts, Linguistically Mediated Interactions, and the Lifeworld», in *On the Pragmatics of Communication*; Maeve Cooke, Ed. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1998, pp. 216–255. [Online]. Available: <https://is.gd/x6ZCKs> Application date: August 05, 2024.
- [12] P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder, 1970. [Online]. Available: <https://is.gd/kSK9uZ> Application date: August 05, 2024.
- [13] J. Richards and M. Rogers, *Curry Approaches and Method of Language teaching*; Third ed. New York, Cambridge, 2014. <https://doi.org/10.1017/9781009024532>
- [14] A. Pattakos and E. Dundon, *Prisoners of Our Thoughts: Viktor Frankl's Principles for Discovering Meaning in Life and Work*; 3rd ed., 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/HTZcUm> Application date: August 05, 2024.

ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ДІАЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ібрагімлі Нармін Курбан,

доктор філософії, завуч,
кафедра англійської мови та методики
Нахічеванського державного університету.
Нахічевань, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0001-8929-3943>
ibrahimlinermin92@gmail.com

Анотація. Знайомство з реальним лінгвістичним використанням є однією з головних переваг діалогів. У сучасному викладанні англійської мови автентичні діалоги мають значну комунікативну цінність, надають їм нового значення та якості. Стаття має розкрити нові способи використання автентичних діалогів через теоретичну основу пояснення мовних особливостей англійської мови. В англійській мові студенти часто не беруть участь у незапланованих розмовах у ненавчальних середовищах, які будують автентичний діалог. Коли англійська мова використовується в реальних розмовах, учні можуть спілкуватися цією мовою в різних ситуаціях, від ділових зустрічей до випадкових розмов. Це включає в себе елементи

створення автентичного діалогу, його техніки та оцінювання, які часто не згадуються в підручниках традиційної мови. Зі спостережень видно, що розвиток соціокультурних компетенцій і комунікативних компетенцій під час навчання англійської мови приділяє менше уваги сприянню усній взаємодії та встановленню автентичного спілкування. Розвиток усної взаємодії для деяких занять у класі ускладнює створення значущих можливостей, і існує недостатня ясність навколо комунікативного підходу до викладання англійської мови, а також методів і технік, які складають автентичну усну взаємодію. Дослідження методології англійської мови показує, що використання автентичних діалогів для навчання мови допомагає вчителям вирішити проблеми щодо їх обізнаності з педагогікою діалогу, чи вимоги підвищують знання мови в автентичних розмовах і як підтримувати їхній підхід до діалогу. Висновки доводять, що методи навчання оригінальних діалогів допомагають учням розвивати мислення та навички вирішення проблем, а також роблять учнів активними учасниками процесу навчання, заохочуючи їх брати відповідальність за своє навчання.

Ключові слова: автентичний діалог; теорія дискурсу; лінгвістична; комунікативна компетенція; елементи діалогу; прийоми; оцінювання.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] D. A. Ismailova, *Metodika obucheniya dialogicheskoy rechi sovremennogo anglijskogo yazyka na nachal'nyh kursah yazykovykh vuzov*. Baku, Azerbajdzhan : Mutardzhim, 2002. (in English).
- [2] M. Qaziyeva, "Xarici dilin tədrisində nitq ünsiyyətə üçün vacib olan psixoloji xüsusiyyətlər", in *mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2010, s. 191–195. (in Azerbaijani)
- [3] N. Vəliyeva, *Qloballaşma prosesində fərdlərarası kommunikasiyanın bəzi aspektləri*. Bakı, Azərbaycan : Elm və təhsil, 2013. (in Azerbaijani)
- [4] D. A. Sevost'yanov, *Delovye kommunikacii*. Novosibirsk, Rossiya : 2015. (in English).
- [5] I. V. Stepanyak, *Formirovanie umeniya dialoga na urokah anglijskogo yazyka*. Moskva, Rossiya, 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/oK4YcY> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [6] T. S. Pimenova, «Problemy obucheniya rechevomu etiketu v kurse inostrannogo yazyka: model' vzaimosvyazannogo obucheniya yazyku i

- kul'ture», *Filologiya i kul'tura*, № 1(35), s. 292–295, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/R5ZHss> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [7] M. Adams, L. A. Bell, Eds. *Teaching for diversity and social justice*. New York: Routledge, 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/QFBVEs> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [8] B. F. Birnie, «Promoting Civil Discourse in the Classroom», *Kappa Delta Pi Record*, vol. 52(2), p. 52–55. 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/3HZ0hP> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [9] S. D. Bruning, M. Dials, and A. Shirka, «Using dialogue to build organization-public relationships, engage publics, and positively affect organizational outcomes», *Public Relations Review*, vol. 34(1), p. 25–31, 2008. [Online]. Available: <https://is.gd/agRfbz> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [10] M. Byram, M. M. Wagner, «Making a difference: Language teaching for intercultural and international dialogue», *Foreign Language Annals*, vol. 51(1), 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/z8eJ5x>; <https://doi.org/10.1111/flan.12319> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [11] J Habermas, «Actions, Speech Acts, Linguistically Mediated Interactions, and the Lifeworld», in *On the Pragmatics of Communication*; Maeve Cooke, Ed. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1998, pp. 216–255. [Online]. Available: <https://is.gd/x6ZCKs> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [12] P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder, 1970. [Online]. Available: <https://is.gd/kSK9uZ> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [13] J. Richards and M. Rogers, *Carty Approaches and Method of Language teaching*; Third ed. New York, Cambridge, 2014. <https://doi.org/10.1017/9781009024532> (in English).
- [14] A. Pattakos and E. Dundon, *Prisoners of Our Thoughts: Viktor Frankl's Principles for Discovering Meaning in Life and Work*; 3rd ed., 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/HTZcUm> Application date: August 05, 2024. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
08 вересня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-94-107](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-94-107)
UDC 372.851

Naila Ibrahimova,
PhD candidate,
Head teacher of Ganja State University.
Ganja, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0002-7585-3916>
nailaibrahimova@yandex.ru

OPPORTUNITIES AND WAYS OF TEACHING STOCHASTICS ELEMENTS IN SCHOOL MATHEMATICS TRAINING

Abstract. The strategies and approaches utilized in school textbooks and methodical literature to teach the elements of probability theory make it evident that, in order for students to fully understand the theory of probability, they must be able to identify the statistical indicators of events that occur in the course of their daily lives. In accordance with said idea, it would be good to start with the questions posed that require the solution of the activities of students' daily life and related to the corresponding situation. As a result, not every theorem presented as theoretical information in mathematics training needs to be proven. Quite a lot of time is spent on proving those theorems, but also the tasks of the course include the formation of useful habits, and not the skills of proving theorems. The process of introducing the content line “Statistics and Probability” into the school mathematics course is a typical and rather complicated task. There is such a thesis that in order to master the beginnings of probability theory, students should be instilled with knowledge and skills with new training methods, unlike traditional training. Considering this, teaching the younger generation essential skills is the only thing that bothers psychologists and educators in the modern day. Because the student must deeply feel the ideas about the vital problems surrounding him, self-identify them, evaluate them as an independent line in the direction of formation of logical thinking, development of activity of thinking. Due to the new inclusion of probability theory and statistics in school mathematics, the problem of implementing these materials in school textbooks has arisen. Also, the number of methodical literature related to the specific features of this course is not so large yet. Therefore, the creation of a technique for teaching probability theory and statistics in general education classrooms, as well as an analysis of the course's outcomes, constitute real topics.

Keywords: mathematics training; probability theory; students; school; stochastic elements; intra- and interdisciplinary integration.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Education reform is being successfully implemented in the Republic of Azerbaijan. Subject programs for secondary schools have been developed and are being implemented. Mathematics is considered a fundamental subject for the basic study of other subjects and is of great importance in the formation of personality. Since logical thinking is developed through the study of mathematics, it understands the events that occur in life by analyzing and synthesizing them. On the other hand, it is associated with modern areas of specialization and is part of world culture.

Reforms carried out in the field of education substantiate the so-called ideas of constructing taught subjects in new content, using subject programs, integration into the global education system, widespread use of intra-subject and interdisciplinary connections, concentric teaching of mathematics and the concept of geometry, teaching elements of statistics and probability theory. The issues related to the problem being studied have such nuances that it is impossible for the younger generation growing up today to build their future activities without understanding it. For example, a student can determine the average numerical value, mathematical expectations, classify and systematize statistical information about events in life, must be able to identify graphs or other diagrams, tables, etc [2].

The goal of modern education is the development of such personality qualities that are necessary for him and society to engage in socially valuable activities. Currently, human activity has reached such a level of development that its effective implementation requires the use of thinking methods based on logical-variant thinking (the laws of formal logic and the assessment of all possible outcomes of observed events). Strong logical and stochastic knowledge is the real basis for the formation of such thinking skills from the point of view of mathematics education.

Logical knowledge is knowledge about the general principles of thinking used by people of any profession to carry out their activities.

Stochastic knowledge is knowledge about patterns associated with random events.

All real life events involving people are divided into two groups:

1) deterministic events, that is, events whose results can be unambiguously predicted in advance until the events are observed;

2) random events, that is, events whose consequences cannot be predicted in advance before the moment of observation of the events, but it is necessary to be able to quantitatively or qualitatively assess the degree of implementation of all possible consequences of such events. The diversity of human activity shows that random events occur much more often than deterministic events [8].

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. A great contribution to the field of inclusion of probabilistic and statistical material in secondary school programs was made by B. Gnedenko [10], A. Kolmogorov [13], Yu. Tyurin [12] and other prominent mathematicians.

Based on the results of an analysis of a number of psychological, pedagogical, mathematical and methodological literature on the research topic, it was established that in developed countries much attention is paid to the education of a stochastic culture among students. Students become familiar with the elements of probability theory and statistics from the first grades of school and throughout the entire period of study they master probabilistic and statistical approaches to the analysis of common situations encountered in everyday life.

From conducted research, analysis of school textbooks and methodological literature, it is known that the development of logical or creative thinking in schoolchildren includes more visual and figurative features. This problem, in order to develop and shape human thinking, was dealt with by such teachers as A. Adygozalov [1], M. Asadov [4], A. Guseinov [5], F. Ibragimov [6] and others.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The **purpose** of the study is to reveal the essence of the direction of application of stochastic learning and, on its basis, to develop educational and methodological support for stochastic learning in secondary schools.

The following **tasks** arising from the purpose of the article were solved:

1. Analyze educational and methodological literature and research related to the issues of stochastic learning in a school mathematics course from the point of view of the problem.
2. Identify ways and possibilities for implementing the application of stochastic learning.
3. Determine the content of stochastic material studied in the mathematics course of grades V-IX.
4. To develop a methodological system of technology for teaching elements of probability theory and mathematical statistics in secondary schools.

5. Check the effectiveness of the developed methodological system through a pedagogical experiment and conduct a statistical analysis of the results obtained [3].

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Currently, stochastic ideas and methods play an important role in science, technology, economics and production organization. Therefore, a modern person needs to have an idea of the basic methods of analyzing results and possible patterns.

Strictly deterministic laws can reveal the nature of the surrounding world only from one side. Until recent years, school education was focused on such laws. However, the stochastic nature of many real-world phenomena remained unnoticed by students.

As a result of the curriculum reform, the content of the school mathematics course was fundamentally changed, a number of irrelevant topics were excluded from the program, and the new topics included were divided into substantive areas, one of which was “statistics and probability”. This content is aimed at familiarizing students with the probabilistic nature of many real-world phenomena.

In the content of the stochastic line, three interconnected directions are naturally distinguished, each of which is manifested to one degree or another at all levels of the school:

1) training in the field of combinatorics with the aim of creating an apparatus for solving probabilistic problems and forming an important type of practice-oriented mathematical activity for the logical development of students;

2) the formation of skills related to the collection, presentation, analysis and interpretation of information;

3) formation of ideas about the probability of random events and the ability to solve probabilistic problems [10].

Introducing students to the elements of stochastics opens up wide opportunities for demonstrating the importance of mathematics in solving applied problems. Mastering the elements of probability theory and mathematical statistics allows you to study various situations that appear in word problems, show the universality of mathematical methods, and demonstrate the main stages of solving applied problems using stochastic means.

Thus, we can say with confidence that the following sharp contradictions have arisen in the teaching of mathematics:

- between the actual inclusion of the stochastic line in the school mathematics course and the insufficient development of the methodology for teaching it in secondary schools;
- between the high potential for the use of stochastics and its insufficient use in school education;
- between the need to implement stochastic learning in a secondary school and the limitation of the time allocated for its study by the current curriculum.

This situation in teaching mathematics shows the relevance of the research topic and allows us to determine its problem, express its object and subject.

Today, the subject curriculum used in secondary school mathematics education has set important goals and objectives. The possibilities of defining the subject curriculum in mathematics in five content areas, integration into the global education system, and the use of intra-subject and interdisciplinary integration are highlighted.

One of the main goals of mathematical education is the formation of the younger generation as individuals. The Law of the Republic of Azerbaijan on Education provides for sections of society that have the right to compulsory and independent education. Therefore, regardless of the structure, the function of obtaining higher education for every citizen must be implemented in full. This is why the creation and development of education and training has been achieved. Currently, our independent country has five levels of education, one of the main ones being general secondary education. The younger generation growing up in the general secondary education system is taught a number of subjects, one of which is mathematics. With the help of this subject, students' abilities are formed, such as personality formation, performing mathematical calculations, developing logical thinking, cognitive activity, conducting analysis and synthesis, observation, etc [6].

The subject curriculum in mathematics is structured in such a way that knowledge, skills and abilities are developed in students of grades I–XI, taking into account age characteristics. For example, if a 1st grade student uses the content line “Statistics and Probability” to convey information in a picture, then already in 5th grade the student independently collects and analyzes data and, as a result of the analysis, creates tables, graphs, diagrams, etc. That is why students of mathematics are interested in society, nature, the benefits of human work, etc. helps to form initial ideas about problems. In this area, research work carried out by psychologists, teachers, and mathematical methodologists also attracts attention.

One of the main issues of the school mathematics course is the logical perception of students, analysis, research, observation, and the ability to draw conclusions. It should be noted that it is impossible to simultaneously fulfill all the psychological factors specified in the educational process; these factors are performed from time to time. Mathematical memory and understanding are sufficiently developed among students in grades I–IV, and creative application and development of logical thinking are of great importance among students in grades V–XI.

The content area “Statistics and Probability”, included in the subject curriculum in mathematics, forms the basis of mathematics and other natural sciences. The study of statistical elements included in the mathematical education of grades I–XI is an integral part of both the thinking and daily activities of the younger generation. Therefore, teaching the basics of this area of content in school mathematics education is considered one of the necessary components of mathematical culture [1].

In general, teaching elements of statistics and probability theory is a part of mathematical science, which has both theoretical and applied significance. One of the main goals of teaching elements of probability theory in a school mathematics course is to ensure that this theory is used in one way or another in people’s everyday life. Due to this aspect, it contributes to the broad development of applied fields of statistics and probability theory (e.g. psychology, physics, chemistry, economics, etc.).

If we look at the development of mathematics education, we will see that in recent years new directions in this subject have emerged. They can be systematized as follows. The inclusion of stochastic elements in the school mathematics course once again confirms the expansion of the areas of application of probability theory. It is based on the use of elements of probability theory in solving current problems both in teaching mathematics and in teaching other natural sciences. Therefore, not only mathematicians, but also engineers, chemists, physicists, astronomers, biologists, etc. rely on this theory.

The laws that arise in nature and society are divided into two parts according to their forms of manifestation: deterministic and statistical.

Mathematical science, like other sciences, studies the patterns of events that occur in real life. For example, you can show the properties of geometric figures, established formulas for calculating their areas and volumes, or in the process of observations, the laws of motion of natural phenomena are given in the form of mathematical formulas. Such examples refer to deterministic laws [3].

In addition to the above, it is not possible to form a specific opinion about the events that occurred, despite the knowledge and skills obtained as a result of

summarizing the information received by students about most events observed in the lesson or outside the classroom. Because in our everyday life or in nature there are events that cannot be defined as the object of prediction.

Please note that in mathematics there are problems that cannot be avoided. Because these questions directly contribute to the development of students' mental thinking. One of them is the teaching of stochastic elements.

Teaching stochastic elements in mathematics education ensures the development of creative application and thinking skills in students, regardless of their age. Because the student follows other natural laws based on the laws of probability theory, events occurring in everyday life, statistical calculations and analysis.

If we pay attention to the activities of children from an early age, we will see that in the school mathematics course there is no need to develop probabilistic thinking in students. Because in everyday life, students become familiar with the elements of probability theory even before coming to school. Discovering these abilities in students should be one of the most important tasks of a teacher. Thus, there are students who have special mathematical abilities or are able from a young age to perceive, analyze and draw conclusions from phenomena occurring in nature. Therefore, teachers should not remain indifferent to such issues and encourage their further development [5].

In accordance with the content line, stochastic elements are taught to students on the basis of practical tasks from primary school age. Thus, students conduct tests on certain objects, analyze the results of the tests, and based on the analysis they can build games, tables, and graphs. It is clear that the main objective here is to develop students' creative thinking, judgment, etc. through experimentation on objects.

The famous psychologist S. Rubinstein [11] described the mechanism of development of schoolchildren's thinking as follows. S. Rubinstein noted that: "The problem of thinking begins with the situation. Here, if the problem is presented in the form of a task, that is, if the data, conditions and what needs to be found (indications of what to find) are presented separately, then thinking determines the relationship between the conditions and the requirements of a given problem. To summarize what has been said, the thought process when solving a problem consists of coordinating the relationships between the conditions and requirements of the problem" [11].

It is clear that the psychological idea put forward by S. Rubinstein [11], has a more obvious application in mathematics education. Because the specifics of mathematical education are structured in such a way that the task of teaching each subject is characterized by a situation, observations of objects and the

search for connections between objects. Of course, different methods should be used to implement the mentioned ideas. The role of experimentation, games and ICTs deserves special mention here. We can conduct research based on a number of important rules for organizing experiments and dividing connections between objects.

So, based on observations, to determine whether there are connections between two objects, you can change the location of these objects and statistically evaluate the events. On the other hand, perception can be changed by observing objects and thinking about them. In addition, they determine the relationships between these objects live, building models of these objects in class, that is, conducting practical experiments, and not imagining them in their minds. In all three cases, the student identifies events that occur between objects. That is, the student identifies different connections, and the same connections, between his analysis and the events taking place. In particular, it should be noted that thinking formed in this way is called visual-practical, practical thinking. The features of objects presented to students in an obvious and non-obvious form are regularly changed so that the student, with the help of visual-practical or practical thinking, can determine the connections between phenomena occurring in nature.

In such a continuous learning process, events happening to objects will have a clear representation in the student's mind. The student specifically studies the features of each object and performs an operation on them. In the latter case, the student's thinking will be logical or verbal. To determine connections through the three cases shown, selected objects are specially marked and analyzed through words. Judgment through words is based on logical rules.

Thus, from the conducted research we can come to the following conclusion that teaching the elements of probability theory predominantly forms three states in human thinking: visual-figurative, visual-practical, verbal-logical.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following methods were used in the work:

- study, analysis, systematization of philosophical, psychological, pedagogical, methodological literature, educational programs, textbooks and teaching aids, dissertations on the research problem;
- analysis and evaluation of the experience of teaching stochastic elements in secondary schools in Azerbaijan;
- surveying secondary school students, interviewing mathematics teachers;
- statistical processing and analysis of experimental results.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In the process of studying the elements of statistics and probability theory, we come to the conclusion about a deeper assimilation of certain or vague concepts inherent in the speech form of cognitive activity, the analysis of important events that occur through observation of objects, bodies, geometric figures. In the process of studying mathematics, students gradually get used to such skills, and the knowledge gained is remembered for a long time.

Let us determine the level of student learning, including the difficulties they encounter, using a visual and practical form of stochastic elements in grades I–IX.

Teaching the elements of statistics and probability theory is applied in the lower grades through problem solving using the principles of visual-operational thinking. Prepared questions should be designed to develop students' knowledge and skills, creative research activities, and purposeful judgment abilities in the process of solving a problem. Similar problems can be attributed to different areas of mathematics. So, along with mathematical, geometric, non-standard problems, it can also be classified as combinatorial problems. When solving combinatorial problems intended for students in grades V–VI of secondary school, they can do it very easily without using any formulas. As students in the above grades progress to higher grades, they complete the solution by making logical judgments in solving combinatorics problems, conducting research, or analyzing what is happening. For example, how many ways can a notebook, pen, pencil, and pen be placed on a desk, and how many ways are there to use these things? Using existing teaching methods, students try to solve this problem using a form of visual and practical thinking. This creates students' interest in the subject. Constant use of this type of mathematical problems allows you to both master theoretical material and retain the acquired knowledge for a long time. In addition to the above, students encounter certain difficulties in solving combinatorial problems, which, according to observations, are caused by inattention. To do this, the condition of each problem to be solved must be carefully studied by students, divided into separate sections according to the state of the problem, the solution must be completed and finally combined into a single whole.

Transformations performed when solving combinatorial-element problems in teaching mathematics can be carried out in real and mental form based on visualization. Transformations when solving combinatorial problems are usually based on mathematical signs, symbols, inscriptions and visual aids. The above three forms can be applied for one issue. Therefore, it is necessary to

be careful both when solving tests of a testing nature and in tasks formulated to solve educational problems, so that each formulated task can be fixed in the mind with the help of visual means.

In the process of solving combinatorial problems, the property of visual-operational thinking is used in such a way that through this property it is possible to determine and change the relationships between observed objects, similar or different properties, location and structure of these objects, including touching a plane or space with a hand.

For example, students can express opinions based on their observations about pyramids and prisms, which are figures in space. Because it is more convenient to determine all the states of these figures by moving them from one place to another or changing their direction by running your hand along the contours. Therefore, when applying this kind of questions to practical exercises, he does not encounter any difficulties, but, on the contrary, is forced to continue until he receives an accurate result of solving the problem. Based on the knowledge gained from observing phenomena occurring on objects, the experiment can be carried out as follows: Suppose there are 7 black and 5 yellow balls in a bag. It is necessary to accidentally remove the ball from the bag or return it to the bag. To do this, you need to guess what color the ball is out of the bag. The results obtained during the experiment are compared with the expected colors. So, as a result of the experiment, a certain event occurred. Thus, it is known that a black or yellow ball was taken from the bag. In solving this issue, students have the opportunity to take an active part.

So, after students have formed initial ideas about the theory of probability by solving given simple problems, the classical definition of this theory and the types of statistical calculations can be explained.

The above-mentioned visual-practical, logical-verbal, visual-figurative forms of thinking are important when solving practical exercises for grades V-IX. Because the conditions of the problem being solved determine whether the selected objects correspond to the conditions of the problem. To solve problems posed in this way, students are specifically involved in laboratory work. Several statistical indicators of events occurring in each experiment are recorded. Based on the obtained records, comparisons are made based on the properties of probability theory. By completing tasks of this type, students will be able to present information, use a number of mathematical formulas, tables, graphs, etc. On the other hand, when solving such problems, intra- and inter-subject connections are used when students repeat previously studied topics [4].

To solve problems related to combinatorics, students must perfectly repeat and remember the elements of set theory that they studied in grades

V–VI. Because if they don't know information about a finite, infinite, empty set, they will have a hard time solving problems involving probability. Consequently, the concepts of sets constitute the alphabet of probability theory.

Thus, as a result of the formation of visual-practical, visual-figurative or logical-speech thinking in the process of solving a problem, the student completes the task using the method of creative application. In this case, it is possible to develop the mental activity of students and instill interest in the subject [9].

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

The conducted research allows us to draw the following conclusions. Analysis of the tasks of introducing a stochastic line showed that during the transition to a market economy and the influence of random factors associated with changes in the socio-economic situation in the country, there is a need for specialists, the ability to work with dynamically changing modern technologies in external conditions has increased, and the ability to assess the situation has increased. and make informed decisions in uncertain situations. As a result, social orders for educational institutions have changed. As a result of these changes, new State Education Standards were adopted, defining the directions for preparing students for life in modern socio-economic conditions. Important changes have occurred in mathematics education; the need for the application of probability theory, mathematical statistics, the theory of random processes, and probabilistic statistical methods has increased.

The interpretation of probabilistic-statistical material could not be systematic in the literature of that time and was not included in the curriculum. Only in 2007, materials from probability theory and mathematical statistics were included in the State Education Standards for secondary schools. In accordance with this standard, students must learn to receive, interpret and transform information presented in tables and diagrams that reflect the properties and features of real processes and events in the learning process; Students should have an understanding of statistics, the probability of a random event, combinatorics, the law of large numbers and the role of mass events, practically certain and improbable events.

In the “Mathematics” course of secondary schools, a methodological system for teaching the subject “Mathematical Statistics” has been developed. It has been determined that when teaching the subject “Mathematical Statistics” it is necessary to pay attention to developing the following practical skills in students:

- read and understand the information presented in tables and diagrams;
- create tables and diagrams based on data;
- determine the statistical characteristics of a set of numbers.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The methodology for teaching the subject “Elements of Probability Theory” in grades 5–9 has been developed taking into account modern requirements. It has been determined that when teaching the subject “Elements of Probability Theory” it is necessary to pay attention to developing students’ practical skills in assessing the probabilities of events using the simplest examples found in everyday life.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] A. S. Adıgözəlov, *Məktəbdə riyaziyyat təliminin nəzəri əsasları*. Bakı, Azərbaycan, 2018.
- [2] C. Allahverdiyev, A. Hacıyev, H. Əhəmədova, *Ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika terminləri lüğəti*. Bakı, Azərbaycan, 2002.
- [3] Ə. S. Bayramov, Ə. Ə. Əlizadə, *Psixologiya*. Bakı, Azərbaycan, 1989.
- [4] M. X. Əsədov, *Orta məktəbin riyaziyyat kursunda məsələ həlli təliminin nəzəri və metodik problemləri*. Bakı, Azərbaycan, 2018.
- [5] Ə. Ə. Hüseynov, S. Y. Qasimov, *Ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika*. Bakı, Azərbaycan: Çaşoğlu, 2006.
- [6] F. N. İbrahimov, *Riyaziyyat təlimi haqqında pedaqoji düşüncələr*. Bakı, Azərbaycan: Mütərcim, 1999.
- [7] Ə. M. Məmmədov, O. Rzayev, *Kombinatorika, ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistikanın əsasları*. Bakı, Azərbaycan, 2011.
- [8] M. H. Yaqubov, S. İ. Babayeva, «Çoxluqlar, birləşmələr, kombinatorikanın, ehtimal nəzəriyyəsinin elementlərinin tədrisinə dair», *Fizika, riyaziyyat və informatikanın tədrisi*, № 2, s. 3–8, 2019.
- [9] E. A. Bunimovich, *Probability and statistics. 5–9 grades*. Moscow, Russia, 2002.
- [10] B. V. Gnedenko, *Course on Probability Theory*. Moscow, Russia, 1965.
- [11] S. L. Rubinstein, *Principles and ways of development of psychology*. Moscow, Russia, 1959.
- [12] Yu. N. Tyurin, «Teaching the theory of probability and statistics at school», *Mathematics at school*, no. 7, p. 2–6, 2010.
- [13] A. N. Kolmogorov, *Basic concepts of probability theory*. Moscow, Russia: Nauka, 1974.

МОЖЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ НАВЧАННЯ СТОХАСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛІ

Ібрагімова Наїля Різван гизи,
кандидат наук, старший викладач
Гянджинського державного університету.
Гянджа, Азербайджан.
 <https://orcid.org/0009-0002-7585-3916>
nailaibrahimova@yandex.ru

Анотація. Стратегії та підходи, які використовуються в шкільних підручниках і методичній літературі для викладання елементів теорії ймовірностей, свідчать про те, що для того, щоб учні могли повністю зрозуміти теорію ймовірностей, вони мають вміти ідентифікувати статистичні показники подій, які відбуваються в їхньому повсякденному житті. Згідно з викладеною ідеєю, доцільно було б почати з поставлених питань, які вимагають розв'язання діяльності повсякденного життя студентів і взаємодії з відповідною ситуацією. Як наслідок, не кожна теорема, подана як теоретична інформація під час навчання математики, потребує доведення. На доведення тих теорем витрачається досить багато часу, але до завдання курсу входить формування корисних звичок, а не навичок доведення теорем. Процес впровадження змістової лінії «Статистика та ймовірність» у шкільному курсі математики є типовим і досить складним завданням. Існує така теза, що для оволодіння початками теорії ймовірностей учням необхідно прищеплювати знання та навички за допомогою нових методів навчання, на відміну від традиційного навчання. Зважаючи на це, навчання підростаючого покоління необхідним навичкам – це єдине, що хвилює психологів і педагогів у наш час. Тому що учень має глибоко відчувати уявлення про навколишнє середовище, його життєві проблеми, самоудосконалювати їх, оцінювати як самостійну лінію у напрямі формування логічного мислення, розвитку активності мислення. У зв'язку з новим включенням теорії ймовірностей і статистики до шкільної програми з математики, виникає проблема впровадження цих матеріалів у шкільні підручники. Крім того, кількість методичної літератури, що стосується особливостей цього курсу, поки що не така велика. Тому створення методики викладання теорії ймовірностей і статистики у загальноосвітніх класах, а також аналіз результатів курсу є реальними темами.

Ключові слова: математична підготовка; теорія ймовірностей; студенти; школа; стохастичні елементи; внутрішньо- та міждисциплінарна інтеграція.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] A. S. Adigozelov, Theoretical foundations of mathematics education at school. Baku, Azerbaijan, 2018. (in Azerbaijani).
- [2] C. Allahverdiyev, A. Hajiyev, H. Ahamedova, Dictionary of probability theory and mathematical statistics terms. Baku, Azerbaijan, 2002. (in Azerbaijani).
- [3] A. S. Bayramov, A. A. Alizadeh, Psychology. Baku, Azerbaijan, 1989. (in Azerbaijani).
- [4] M. Kh. Asadov, Theoretical and methodical problems of problem solving training in secondary school mathematics course. Baku, Azerbaijan, 2018. (in Azerbaijani).
- [5] A. A. Huseynov, S. Y. Gasimov, Probability theory and mathematical statistics. Baku, Azerbaijan: Chashoglu, 2006. (in Azerbaijani).
- [6] F. N. Ibrahimov, Pedagogical thoughts on mathematics education. Baku, Azerbaijan: Translator, 1999. (in Azerbaijani).
- [7] A. M. Mammadov, O. Rzayev, Combinatorics, the basics of probability theory and mathematical statistics. Baku, Azerbaijan, 2011. (in Azerbaijani).
- [8] M. H. Yagubov, S. I. Babayeva, "On the teaching of sets, combinations, elements of combinatorics, probability theory", Teaching of physics, mathematics and informatics, No. 2, p. 3–8, 2019. (in Azerbaijani).
- [9] E. A. Bunimovich, Veroyatnost' i statistika. 5–9 klassy. Moskva, Rossiya, 2002. (in English).
- [10] B. V. Gnedenko, Kurs teorii veroyatnostej. Moskva, Rossiya, 1965. (in English).
- [11] S. L. Rubinshtejn, Principy i puti razvitiya psihologii. Moskva, Rossiya, 1959. (in English).
- [12] YU. N. Tyurin, «Prepodavanie teorii veroyatnostej i statistiki v shkole», Matematike v shkole, № 7, s. 2–6, 2010. (in English).
- [13] A. N. Kolmogorov, Osnovnye ponyatiya teorii veroyatnostej. Moskva, Rossiya : Nauka, 1974. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
06 червня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-108-123](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-108-123)
UDC 378.016:811.111'276.1/.2'276.6:32

Aynur Mammadova,
Ph.D. candidate of Department
English Language Methodology
Azerbaijan Language University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0008-9320-8770>
aynurmammadova202@gmail.com

EFFECTIVE WAYS OF LEARNING SOCIAL AND POLITICAL VOCABULARY IN TEACHING ENGLISH

Abstract. The development of personnel potential, including the capacity to exhibit professionalism in different contexts, timings, and locations, is one of the most significant challenges facing universities offering specialized instruction in foreign languages. The article aims to provide students with a socio-political lexicon using contemporary learning ways and patterns of socio-political lexicon instruction in teaching English in higher education. The socio-political lexicon, which is well-known to have close ties to other fields of science and life, is a dictionary that covers the terms and concepts of the socio-political life of society. It is crucial to select innovative teaching techniques appropriate for various contexts when instructing students on sociopolitical vocabulary. Socio-political vocabulary must now be systematically taught to language faculty students in their specialized language using a planned, methodic, and progressive training model. It's essential that socio-political lectures are taught in English, which is the students' specialized language, and that modern teaching principles are being implemented. The socio-political lexicon is valuable for preparing students for job opportunities within the country and abroad. The research article offers insights on how to establish a strong foundation in political terminology. The open nature of the dictionary, book penetration, colloquial and shortened dictionaries, international terms, the existence of unique stable socio-political terminology, and the application of comparable techniques when translating from English to Azerbaijani or vice versa are some of the universal criteria of the socio-political lexicon. Furthermore, there are perceived deficiencies concerning the students' employment of socio-political jargon in their discourse. To achieve this goal, the research planned an experiment involving 26 students (15 girls and 6 boys) to

analyze the issue. According to the findings, these problems were brought on by the students' involvement, the inadequate use of student-oriented learning environments, traditional approaches in vocabulary learning, the lack of rigorous application, and motivation, and the resistance to the notion of learning a second language.

Keywords: sociopolitical lexicon; expressive lexicon; receptive lexicon; categories of socio-political lexicon; linguistic units; communicative skills.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Social-political agreements in the global world require effective communication and collaboration in English. It is a real fact that young people at the university level engage in more valuable communication and dialogue with foreign citizens, which determines the social and political level of mass events, international discussions, and events in Azerbaijan. For this purpose, the first and sophomore students in higher education prioritize using the English language in various contexts. Thus, the purpose of the study is to examine the theoretical underpinnings of the application of a social-political lexicon as well as the importance of this kind of methodological approach to the teaching and learning of English. Therefore, the goal of the study is to look into the methodological foundations of using social-political, including terminology, and the importance of using linguistic level in English instruction [2].

Innovative encyclopedias, dictionaries, indexes, and reference books that reflect current social and political events have just recently surfaced. We can discuss the emergence of a new, distinct lexicographical tradition that deals with political research and compilation because of these varied lexicographic sources. The importance of the English social-political dictionary is defined by examining its formation and development stages, justifying the need for establishing a new direction in specialized lexicography, and considering its future development prospects"[4].

However, we must speak English fluently in all situations, emphasizing current social and political issues or situations in other languages. Therefore, the research papers stressed the importance of decision-making and the social-political lexicon level of language [6].

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. According to Ash [1], Bejarano [4], and Chudinov [15], a social dictionary's contextual settings. It includes the frequency with which the students use a variety of words and

phrases from authentic texts and newspaper articles.

A. Beard's "Political Language" (2001) [3], K. Djachy "The Peculiarities of the Political Vocabulary in French and Georgian Languages" (2014) [5], M. Edelman's "Political Language: Successful Words and Failed Policies" (1977) [6], K. Hudson's "The Language of Modern Politics" (1978) [7], J. Joseph's "Language and Politics" (2006) [8], J. Pocock's "Politics, Language, and Time" (1989) [10], E. Robinson's "The Language of Progressive Politics in Modern Britain" (2017) [12], and J. Orwell's "Politics and the English Language" (1946) [13], are among the most cited works in the field.

The political dictionary was studied by, T. Chernisheva [16], N. Komlev [19], S. Manik [20] in many studies. The concept of socio-political vocabulary has been interpreted in the linguistic literature with different approaches – from the inclusion of political terminology to the consideration of all lexical diversity related to politics. I. Kholyavko [21], S. Manik [20], and K. Bach [2], dedicated their studies to the history of this dictionary's creation, while V. Carasic [18], A. Efremova [14] focused on the nominative description of this dictionary. This information is based on an analysis of the scientific literature reflecting research related to the socio-political lexicon.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *research purpose is* to determine the new methodology ways of using social-political terminology in English.

To achieve the set goal, the following *tasks* have been put forward:

a) Reviewing the scientific and methodological literature related to the subject of the study.

b) Determining and addressing issues with the teaching of socio-political terminology in English, which is the main language for students in the lower courses of Azerbaijan University of Languages.

c) Identifying the most effective methods for teaching socio-political topics in English, the specific language used by students in lower-level courses.

d) Presenting a relevant study system, conducting experiments, and developing a teaching model for the socio-political terminology in the specialized language.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Numerous facets of human existence underwent profound changes at the start of the twenty-first century. Globalization has, on the one hand, increased the significance of social, political, cultural, and economic integration on a global scale. The emergence of ideas about a single world, currency, labor market,

fundamental laws, trade, information space, etc., as well as the dissolution of previous socio-political systems, population migration, the penetration of all global powers, and the creation of new unions and institutions all, contributed to the formation of cultural societies. The process of unification resulted in the establishment and fortification of English as a global language, the creation of global terminology conventions, and its utilization across diverse disciplines of study. Scientific research papers have defined socio-political terminology as distinct linguistic rules when using the English language.

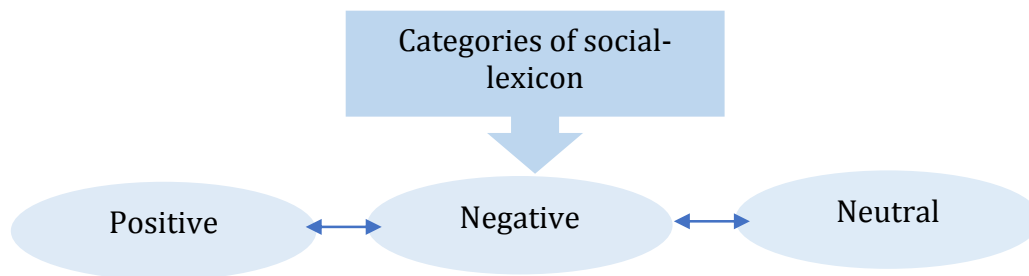
However, there is growing interest in preserving cultural heritage and preserving individual identities; protectionism affects not just the political and economic spheres but also the social and cultural ones. Prominent politicians and public figures advocating for a return to national interests suggest safeguarding cultural values. As a result, the cultural element starts to be crucial in the reappraisal and interpretation of reality.

A new science started to emerge at the close of the 20th century. "The experience of Western political science, with its rapid changes in political language reflecting fundamental social transformations in post-Soviet Russia and its creation of opportunities for open expression of one's opinions, has shaped the views of political linguistics."

According to A. Chudinov [15], the concepts of "political dictionary" and "political terminology" should be distinguished from each other: Political terminology "does not belong to the commonly used dictionary and is used only in scientific and other special texts aimed at political scientists. A political lexicon is a thematic association of common words understood by the absolute majority of citizens. A component of the lexical system of the language that especially well captures the social structure of the nation, ideological relationships, and methods of arranging social life is the socio-political vocabulary [12]. All of the terms used in a language are gathered together in a lexicon, also known as a dictionary. Words make up sentences, the primary unit of speech. As a result, in the right program volume, the vocabulary of the language learned to use the foreign language for communication is crucial. For lower-course students, the practical aim of vocabulary learning in the auditory is the development of lexical skills, which are a crucial part of expressive and receptive speech abilities.

- The formation of *expressive lexical habits* means a high degree of automaticity of the correct use of words in a specific speech situation.
- The formation of *receptive lexical habits* means the immediate understanding of words during listening or reading in connection with a specific speech situation [12].

It should be taken into account in the specific teaching process of lexical habits related to the receptive and expressive types of speech. Since most political and sociopolitical terms are intelligible to members of the culture to which they belong, how these terms are perceived implies how people feel about them and influences how they are processed. Edelman[6] identifies "lexical, derivational, graphic, as well as the presence of a negative expression in the semantics of the word" as the methods for assessing the socio-political lexicon.

Figure Categories of social-political lexicon

Orwell [13] claims that the three categories of evaluative expressions in the socio-political lexicon are based on their characteristics:

1) Positive evaluation (prime minister who is compassionate and approachable; active endeavor, a powerful ally, a legitimate government, a significant strategic gesture; genuine pluralism elections – truly democratic elections, a compassionate president);

2) Negative (laughing uncontrollably, incompetent states, nuclear weapons, vital infrastructure, economic collapse, bankruptcy; a vile regime, a terrible conflict, a leader who is prone to change and is self-centered and untrustworthy);

3) Neutral (freedom, election, parliament, right, idea, and course) [12].

The idea of a socio-political lexicon embodies its socio-evaluative nature and "characteristics of socio-political terminology compared to other terminological systems (non-social sciences)". It should be mentioned that when translating a sociopolitical text, students must communicate, understand the significance of cultural, historical, and communicative contexts, and follow accepted standards and guidelines in the target language [14].

The comprehension of the socio-political lexicon is distinct. due to the multiple roles and linguistic and extralinguistic elements of the sociopolitical text. Consequently, the following are the primary issues with comprehending the socio-political lexicon:

1) issues with how socio-political texts are perceived;

2) issues with the sociopolitical text's replication and its structural components;

3) Perception and reproduction issues (which are combined) [17].

The examination of scientific literature revealed that there are various analyses of the issue of comprehending the socio-political lexicon. Students encounter a multitude of additional challenges in addition to language comprehension when reading sociopolitical texts, such as how to appropriately represent political and cultural differences and cater to the expectations of the intended audience. A component of the lexical system of the language that especially well captures the social structure of the nation, ideological relationships, and methods of arranging social life is the socio-political vocabulary [5].

According to M. Edelman [6], *"Political language is an integral part of politics: language is not simply a tool to describe events, but a sense of these events"*. If political language incites fear or has the power to dispel it, "It is the function of officials and common citizens that influences how they behave in politics" [6]. The psychological elements of teaching the socio-political lexicon in teaching foreign languages are examined in the works of the scientists previously mentioned. The theoretical and practical aspects of the issue are discussed in our research article, which also looks into ways to enhance the socio-political lexicon instruction for Azerbaijani students studying English for professional purposes in language faculties.

Teaching socio-political lexicon in English to language faculty students: An introduction to linguistic foundations

It is well known that the growth of students' oral speech abilities is correlated with their communication ability. Training materials' content serves as a stimulus that highlights the necessity of establishing a communication process in the language being studied, which in turn conditions language learners' active oral activity. Language is used for more than just communication and information. It is defined as a solitary measure of national consciousness, ethical culture, and thought. Speech is how language as a system accomplishes its social purpose [7]. The following elements should be considered when compiling materials intended to teach socio-political vocabulary:

- improvement in the capacity to employ language resources in various contexts;
- the capacity to combine phrases with various textual communicative meanings;
- the capacity to use both verbal and nonverbal cues to navigate through challenging circumstances brought on by a lack of knowledge and expertise;
- familiarity with the linguistic milieu in which the language is employed;

- the drive to interact with others and develop social confidence, both of which are necessary for this [9].

Here, the following learning environment categories are distinguished:

- a) scenarios that make use of audiovisual aids and are based on the experiences of language learners in real life;
- b) commonplace communication scenarios based on reality;
- c) Inspiring and instructor-driven scenarios.

Students should be inspired to speak and behave as much as possible in the foreign language they are studying by the socio-political vocabulary materials in English that they are given.

It should be taken into account in the specific teaching process of lexical habits related to the receptive and expressive types of speech. There is a strong basis for intercultural learning. Robinson [12], believes that there are a few objectively current factors that explain this:

- *Self-identification based on language and ethnicity;*
- *Global communication and cooperation;*
- *Multiculturalism and multilingualism;*
- *Intercultural dialogue, facilitated in part by newly developed communication and information technologies;*
- *Geocultural worlds and transnational reality, as well as the geo-economic world" [15].*

Thus, logical thinking and coherent structure are required. In addition to being able to select words, students enrolled in bachelor's degree programs in language faculties should also be able to modify sentences without losing meaning. The junior student task system aims to help them pay attention to how oral speech is formed in written form, choose sentences that convey the main idea, predict the next sentence in advance, and other related skills.

Thus, in English language teaching, it is considered important to teach socio-political vocabulary to the lower-year students of language faculties and it is at the level of today's demand. As mentioned, socio-political vocabulary refers to lexical tools used to express political views and interests. It is the vocabulary used for communication both between politicians and when politicians communicate with people. Features of socio-political vocabulary are as follows:

- 1) It is separated into four categories: *mixed words, slang, foreign language, and native language;*
- 2) Executes the primary purpose of political language, which is manipulation (imposing one's will on the audience; controlling society and public opinion);
- 3) Political cliches, hyperboles, labels, nicknames, emotional evaluations,

political euphemisms, and dysphemism. Groups based on themes:

- names of those involved in nomenclature (prime minister, president);
- bodies (parliament), departments;
- nomenclature used in elections and the technologies associated with them (candidacy, impeachment, swearing-in ceremony);
- the identities of ideological currents, political parties, movements, and individuals (pluralists and national separatists);
- terms used in politics (mandate, oligarch, charisma);
- legal requirements (extradition, legal);
- legalese (privacy, green card);
- financial circumstances (seller, default, brand);
- religious terminology (Taliban, ISIS, and Wahhabis).

Structure, mentality, psychological factors, adolescence, and other socially significant truths are expressed in terms of philosophy, culture, sociology, linguistics, and psychology [20].

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The research paper implemented an experiment that enrolled 26 students (15 girls and 6 boys junior students and two (2) teachers to examine expected issues). The experiment utilized a descriptive qualitative study and data was collected to define using the frequency of using, learning tools of social-political lexicon in in English. Interviews, questionnaires, paper reviews, and descriptive methods were used during the experiment. Survey questions are focused on students' interests and achievements in learning social-political vocabulary.

1) What function do terms related to social-political vocabulary serve in the English language?

2) What are the primary obstacles to acquiring knowledge of social and political lexicon?

3) Which systematic approaches work best for learning a social-political vocabulary?

In the experiment, situations that call for the teacher to provide a suitable response when teaching socio-political vocabulary were examined. The relevant linguistic, pragmatic, cultural, semiotic, extralinguistic, and text comprehension problems as well as multifaceted issues with various realizations, consequences, and manifestations were all included in these studies.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Several findings were revealed during the discussion of the conducted

experiment. Discussions were held with students and teachers on the results of observation sessions. The first survey analyzed how boys and girls use social-political vocabulary in learning English.

Table 1

Students' pre-test and post-test results on using social-political vocabulary

№	Statements	Pre-test	Post-test
1	I like reading and translating social and political texts	29 %	68 %
2	It is effective to use ready-made materials	59 %	32 %
3	There is a creative activity to use social-political vocabulary	24 %	66 %
4	It is good to ask questions about individual sentences rather than the content of texts	54 %	17 %
5	I can use linguistic units and speech models	27 %	71 %

A methodical system learning process aimed at the efficient development of the teaching of the socio-political lexicon in the English language of lower course students was observed. To determine the level of students' ability to master the socio-political lexicon in English, specially designed tests were conducted and the results were analyzed by experienced members of the expert group and teachers, and the results obtained were compared with the results obtained in the experiment. According to the table, the dynamic growth of students' achievements in using social-political vocabulary is shown in a given table.

Pre-test results showed that 29 % of students preferred to read and translate texts to gain a social-political lexicon; however, after applying effective teaching strategies in the teaching phase, the post-test application yielded progress of 68 %. Although ready-made materials were preferred by 59 % of students for studying socio-political vocabulary, 32 % of students eliminated this traditional method after the test. 24 % of students used socio-political vocabulary based on observations of their creative activities; on a posttest, this improvement was reported by 66 % of students. Students acquired socio-political vocabulary by asking questions through individual sentences, according to the pretest application. However, following the results of the posttest, they were inspired to ask questions about the text's content, and the usage of individual questions as the conventional approach dropped by 17 %. 71 % of respondents showed that they had mastered socio-political vocabulary after taking the test, compared to 29 % who had learned it through a communicative approach before the exam.

In the experiment, significant differences were observed between the levels of students in the pre-test and post-test activities of the experimental group in mastering the socio-political lexicon at the defining stage of teaching.

The findings as the following:

1) The traditional method is preferred; it excludes the use of contemporary trends, creative thinking, information and communication technology, digital training, and offline, online, and virtual communication resources. The majority of the time, the lesson is built around conventional techniques like reading, translating, and responding to questions.

2) Students participating in the experiment are given ready-made material and are instructed to work on it.

3) Students are unable to express their creativity and potential as a result. When training principles – particularly interactivity – are not anticipated, achieving the intended outcome becomes challenging.

4) Instead of learning socio-political texts by thinking them through, conducting research, or displaying a critical attitude, students taking part in the experiment attempt to speak as if it is a part of the intended read or listened-to text, as in traditional education.

5) Students participating in the experiment try to ask questions about individual sentences rather than questions about the content of texts related to the socio-political lexicon. This, by supporting memory-based education, does not include modern approaches or the development of thinking, and the result is not satisfactory.

6) The students participating in the experiment cannot creatively use the linguistic units and speech models given in the texts related to the socio-political lexicon or do not make an effort to do so.

Furthermore, the selection of materials for the socio-political lexicon is not done by the students; instead, the teacher's choice is typically followed, which makes the students work grudgingly on subjects that they find uninteresting. Their motivation to work is low.

When students were allowed to choose socio-political texts for the experiment, it was discovered that using real materials increased their motivation to learn and increased their level of engagement. They also became more familiar with the processes involved in processing linguistic combinations with various meanings, making it easier for them to understand where to process particular political terms.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Our investigation leads us to the conclusion that socio-political lexicon instruction in language faculties is currently not at the appropriate level. It should be highlighted that language faculty students frequently lack the comprehension necessary to read newspapers and articles and to comprehend

the fields of socio-political lexicon development and journalistic discourse. The teaching of the socio-political lexicon is not given enough attention in English-language curricula. Modern foreign language teachers need to understand the globalization processes that are occurring in the world and be able to express their opinions on a variety of topics in the target language in a proper, appropriate, and original manner. In the teaching phase of the experimental teaching of the social-political vocabulary of the lower-year students learning English for professional purposes, positive dynamics were observed in the field of understanding multi-faceted social-political texts and mastering application skills in communication. The results of the study showed that sophomore students were interested in applying socio-political terminology to real-world issues. Theoretical foundations for using socio-political lexicon in English language instruction review the research of multiple scholars to provide creative communicative exercises.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. This study demonstrated how students can effectively develop their communicative speech by using an effective socio-political lexicon in their speech. Students will be able to apply helpful theoretical concepts to their vocabulary choice skills in any situation thanks to this research. Through communicative speech, they will learn how to choose the appropriate term, showcasing their language proficiency and discourse skills.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] S. Ash, Social class, in *The Handbook of Language Variation and Change*; S. F. Chambers, P. Trudgill, & N. Schilling, Eds. Oxford : Blackwell, 2002, p. 402–422. <https://doi.org/10.1002/9781118335598.ch16>
- [2] K Bach, Pragmatics and the philosophy of language, in *The Handbook of Pragmatics*; L. R. Horn & K. G. Ward, Eds. Oxford : Blackwell, 2004, p. 463-487. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch21> [Online]. Available: <https://is.gd/azb5mf> Application date: August 05, 2024.
- [3] A. Beard, *The Language of Politics*. London, New York : Routledge, 2000. [Online]. Available: <https://is.gd/uXley9> Application date: August 05, 2024.
- [4] G. Bejarano, «A cooperative small-group methodology in the language classroom», *TESOL Quarterly*, vol. 21, is. 3, p. 483–504, 1987. <https://doi.org/10.2307/3586499>

- [5] K. Djachy, M. Pareshishvili, «The Peculiarities of the Political Vocabulary in French and Georgian Languages», *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 4, is. 9, p. 1786–1791, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/Hau50V> Application date: August 05, 2024.
- [6] M. Edelman, *Political Language: Words that Succeed and Policies that Fail*. Department of Political Science and Institute for Research on Poverty, 1977. [Online]. Available: <https://is.gd/y8w8vQ> Application date: August 05, 2024.
- [7] K. Hudson, *The Language of Modern Politics*. 1st ed. Palgrave Macmillan, 1978. [Online]. Available: <https://is.gd/Wun1Uw> Application date: August 05, 2024.
- [8] J. E. Joseph, *Language and Politics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. [Online]. Available: <https://is.gd/c7Y4fk> Application date: August 05, 2024.
- [9] C. Lewis, New Literacies, in *A new literacies sampler*; M. Knobol and L. Lantieri, Eds. New-York : Peter Lang, 2007, p. 229–237. [Online]. Available: https://www.academia.edu/1298671/New_literacies Application date: August 05, 2024.
- [10] J. G. A. Pocock, *Politics, Language, and Time – Essays on Political Thought and History*. Chicago : University of Chicago Press, 1989. [Online]. Available: <https://is.gd/q3glhd> Application date: August 05, 2024.
- [11] J. E. Richardson, *Analysing newspapers: an approach from Critical Discourse Analysis*. London : Palgrave Macmillan, 2007.
- [12] E. Robinson, *The Language of Progressive Politics in Modern Britain*. 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/zcwvW> Application date: August 05, 2024.
- [13] G. Orwell, *Politics and the English Language*. International Edition, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/c0CWyd> Application date: August 05, 2024.
- [14] T. F. Efremova, *Explanatory Dictionary of Efremova*. [Online]. Available: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/> Application date: August 05, 2024.
- [15] A. P. Chudinov, “Russian Political Linguistics: Stages of Formation and Leading Directions”, *Bulletin of the Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication*, is. 1, pp. 19–31, 2003. [Online]. Available: <https://is.gd/WOE7o1> Application date: August 05, 2024.
- [16] T. V. Chernyshova, *Modern journalistic discourse (communicative-stylistic aspect)*. Barnaul, Russia: Publishing house of Altai State University, 2003. [Online]. Available: <http://elibrary.asu.ru/handle/asu/907> Application date: August 05, 2024.

- [17] T. B. Kryuchkova, *Features of the formation and development of socio-political vocabulary and terminology*. Moscow, Russia : Nauka, 1989. [Online]. Available: <https://is.gd/mxZSoq> Application date: August 05, 2024.
- [18] V. I. Karasik, *The language of social status*. Moscow, Russia : Gnosis, 2002. [Online]. Available: <https://is.gd/h58qbr> Application date: August 05, 2024.
- [19] N. G. Komlev, *Dictionary of Foreign Words*. Moscow, Russia, 2006. [Online]. Available: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/29872 Application date: August 05, 2024.
- [20] S. A. Manik, "Principles of Lexicographic Description of Socio-Political Lexicon in a Bilingual Dictionary", *Bulletin of the Vyatka State Humanitarian University. Philology and Art Criticism*, No. 2(2), pp. 78–85, 2010. [Online]. Available: <https://is.gd/gMII70> Application date: August 05, 2024.
- [21] І. В. Холявко, «Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз)», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. Кіровоград, 2004. [Online]. Available: <https://is.gd/j1dspW> Application date: August 05, 2024.

ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Мамедова Айнур Алі,
доктор філософії, викладач кафедри
методики викладання іноземних мов
Азербайджанського університету мов.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0008-9320-8770>
aynurmammadova202@gmail.com

Анотація. Розвиток кадрового потенціалу, включно із здатністю демонструвати професіоналізм у різних контекстах, часах і місцях, є одним із найважливіших викликів, з якими стикаються університети, які пропонують спеціалізоване навчання іноземними мовами. Суспільно-політична лексика, яка, як відомо, має тісний зв'язок з іншими галузями науки та життя, – це словник, який охоплює терміни та поняття суспільно-політичного життя суспільства. Під час навчання студентів соціально-політичної лексики вкрай важливо вибрати інноваційні методи навчання, які відповідають різним

контекстам. Суспільно-політичну лексику тепер необхідно систематично викладати студентам мовного факультету їхньою спеціальною мовою за плановою, методичною та прогресивною моделлю навчання. Важливо, щоб суспільно-політичні лекції викладалися англійською мовою, яка є спеціалізованою мовою студентів, і впроваджувалися сучасні принципи навчання. Суспільно-політичний лексикон є цінним для підготовки студентів до працевлаштування в країні та за кордоном. Дослідницька стаття пропонує зрозуміти, як створити міцну основу політичної термінології. Відкритий характер словника, книжкове проникнення, розмовні та скорочені словники, міжнародні терміни, наявність унікальної стабільної суспільно-політичної термінології та застосування порівнянних прийомів у перекладі з англійської на азербайджанську або навпаки є одними з універсальних критеріїв суспільно-політичного лексикону. Крім того, існують недоліки, які стосуються використання студентами соціально-політичного жаргону у своєму дискурсі. Слововживання або нерегулярне, або регулярно повторюється. Сортувальний центр мозку має недостатньо розвинену структуру, яка відповідає кільком уривкам словникових слів. Для досягнення цієї мети дослідники запланували експеримент за участю 26 студентів (15 дівчат і 6 хлопців) для аналізу проблеми. Згідно з висновками, ці проблеми були спричинені залученням студентів, неадекватним використанням навчального середовища, орієнтованого на студента, традиційними підходами до вивчення лексики, відсутністю суворого застосування, мотивації та опору ідеї вивчення другої мови.

Ключові слова: суспільно-політична лексика; експресивна лексика; рецептивна лексика; розряди суспільно-політичної лексики; мовні одиниці; комунікативні навички.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] S. Ash, Social class, in *The Handbook of Language Variation and Change*; S. F. Chambers, P. Trudgill, & N. Schilling, Eds. Oxford : Blackwell, 2002, p. 402–422. <https://doi.org/10.1002/9781118335598.ch16> (in English).
- [2] K Bach, Pragmatics and the philosophy of language, in *The Handbook of Pragmatics*; L. R. Horn & K. G. Ward, Eds. Oxford : Blackwell, 2004, p. 463-487. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch21> [Online]. Available: <https://is.gd/azb5mf> Application date: August 05, 2024. (in English).

- [3] A. Beard, *The Language of Politics*. London, New York : Routledge, 2000. [Online]. Available: <https://is.gd/uXley9> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [4] G. Bejarano, «A cooperative small-group methodology in the language classroom», *TESOL Quarterly*, vol. 21, is. 3, p. 483–504, 1987. <https://doi.org/10.2307/3586499> (in English).
- [5] K. Djachy, M. Pareshishvili, «The Peculiarities of the Political Vocabulary in French and Georgian Languages», *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 4, is. 9, p. 1786–1791, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/Hau50V> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [6] M. Edelman, *Political Language: Words that Succeed and Policies that Fail*. Department of Political Science and Institute for Research on Poverty, 1977. [Online]. Available: <https://is.gd/y8w8vQ> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [7] K. Hudson, *The Language of Modern Politics*. 1st ed. Palgrave Macmillan, 1978. [Online]. Available: <https://is.gd/Wun1Uw> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [8] J. E. Joseph, *Language and Politics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. [Online]. Available: <https://is.gd/c7Y4fk> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [9] C. Lewis, *New Literacies*, in *A new literacies sampler*; M. Knobel and L. Lanpshear, Eds. New-York : Peter Lang, 2007, p. 229–237. [Online]. Available: https://www.academia.edu/1298671/New_literacies Application date: August 05, 2024. (in English).
- [10] J. G. A. Pocock, *Politics, Language, and Time – Essays on Political Thought and History*. Chicago : University of Chicago Press, 1989. [Online]. Available: <https://is.gd/q3glhd> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [11] J. E. Richardson, *Analysing newspapers: an approach from Critical Discourse Analysis*. London : Palgrave Macmillan, 2007. (in English).
- [12] E. Robinson, *The Language of Progressive Politics in Modern Britain*. 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/zcwvvW> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [13] G. Orwell, *Politics and the English Language*. International Edition, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/c0CWyd> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [14] T. F. Efremova, 'Tolkovyj slovar' Efremovoj. [Online]. Available: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [15] A. P. CHudinov, «Rossijskaya politicheskaya lingvistika: etapy stanovleniya i vedushchie napravleniya», *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo*

- universiteta. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikaciya, vyp. 1, s. 19–31, 2003. [Online]. Available: <https://is.gd/WOE7o1> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [16] T. V. Chernyshova, *Sovremennyy publicisticheskij diskurs (kommunikativno-stilisticheskij aspekt)*. Barnaul, Rossiya : Izd-vo Altajskogo gosudarstvennogo un-ta, 2003. [Online]. Available: <http://elibrary.asu.ru/handle/asu/907> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [17] T. B. Kryuchkova, *Osobennosti formirovaniya i razvitiya obshchestvenno-politicheskoy leksiki i terminologii*. Moskva, Rossiya : Nauka, 1989. [Online]. Available: <https://is.gd/mxZSoq> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [18] V. I. Karasik, *Yazyk social'nogo statusa*. Moskva, Rossiya : Gnozis, 2002. [Online]. Available: <https://is.gd/h58qbr> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [19] N. G. Komlev, *Slovar' inostrannyh slov*. Moskva, Rossiya, 2006. [Online]. Available: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/29872 Application date: August 05, 2024. (in English).
- [20] S. A. Manik, «Principy leksikograficheskogo opisaniya obshchestvenno-politicheskoy leksiki v dvuyazychnom slovare», *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Filologiya i iskusstvovedenie*, № 2(2), s. 78–85, 2010. [Online]. Available: <https://is.gd/gMII70> Application date: August 05, 2024. (in English).
- [21] I. V. Kholiavko, «Suspilno-politychna leksyka u presi 90-kh rokiv KhKh st. (semantyko-funktsionalnyi analiz)», *avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk.* Kirovohrad, 2004. [Online]. Available: <https://is.gd/j1dspW> Application date: August 05, 2024. (in Ukraine).

*Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-124-138](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-124-138)
UDC 37.01

Aytekin Mamedova,

Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Associate Professor, Head of the Department of
Pedagogy and Psychology, Sumgait State University.
Sumgait, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-2737-9386>
telmanaytekin_82@mail.ru

INNOVATIVE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN AZERBAIJAN IN THE EARLY 20TH CENTURY

Abstract. In the modern era, the prevalence of temporary and transient information over scientific knowledge indicates the formation of dangerous tendencies. Information is a tool that can be easily thrown away after use. Knowledge, of course, is also a tool, but it is a tool that transforms an individual into a personality and shapes his mind, morals and spirituality. Knowledge is never thrown away, because it separates people from ignorance and leads them into the world of science, culture, spirituality and humanity. The society we live in in the 21st century is changing rapidly. Global informatization of society and the development of telecommunication technologies have created an entirely new conditions related to the field of education. This is primarily related to the fact that education has become not only widespread but also has acquired a new quality – continuity. The continuity and sustainability of education implies that it should be accessible to every person, that it should be adapted to the interests and needs of learners, and focuses on personal development. Whether in higher education or general schools, there are significant challenges in creating a developmental educational environment. Some of these challenges are global difficulties that do not depend on the school and the teacher. Learners are more interested in gathering information than in acquiring scientific knowledge. Nowadays, both teachers and students have more sources of information: computers, radio, television and world travels. Modern educational resources (textbooks, etc.) are also rich in information. It should not be forgotten that information does not always transform into knowledge. Studying the history of education expands the boundaries of pedagogical thinking. Reintroduction the progressive aspects of the historical-pedagogical heritage of the 20th century into the scientific circulation plays a significant role in the

formation of the modern educational and upbringing culture. The historical-pedagogical heritage is a source for both the renewal of pedagogical knowledge and the acquisition of new qualitative content, as well as its continuity. Studying the history of education is important and helps to solve two closely related problems. On one hand, the researcher studying the historical-pedagogical heritage determines the reasons and conditions for the emergence of any pedagogical idea, evaluates it in the context of space and time, studies the conditions of its application, analyzes the outcomes, determines its development dynamics and trends. On the other hand, he adopts the theories formed and developed under the influence of those pedagogical ideas. The historical-pedagogical heritage helps in studying the theory and practice of contemporary education, in summarizing the advanced experience in this field, in evaluating, understanding and solving the innovative content reforms in education from the point of view of modern pedagogical thinking and outlook. Education has been a leading factor in the formation of the economic, political, scientific, cultural, and material potential of modern society. The school, which emerged at a certain stage of development and gained relative independence, became a key factor in subsequent periods of progress, recording and preserving human achievements and turning them into a driving force of the development of society. The innovative processes that took place in education in different historical periods had a strong impact on the development of society. The emerging innovative approaches are directly related to the social order of society and have conditioned the creation of innovations in the content, form, and technology of education.

Keywords: education; pedagogy; innovative approaches; school; teacher; historical period; technologies.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Since 2006, general education in Azerbaijan, including primary education, has entered a qualitatively new stage of its development. Reforms, renewal and improvement in the field of primary education in the republic are based on national soil, historical experience, as well as the experience created by humanity, educational tradition and culture. In addition to the expectation of the principle of historicity, continuity, modernity and nationality in the construction of new education in Azerbaijan in the modern era, defining the main stages and features

of the development of primary education in the republic in 1920–1991, generalizing 70 years of rich experience in this area will help to build primary education on an ideal basis. Seventy years of historical and pedagogical heritage is such a rich material that public self-awareness is impossible without its critical assessment.

It should also be noted that the history of educational and pedagogical thought is as old as the history of thought. The spiritual wealth created by the history of world education and pedagogical ideas over the course of thousands of years still feeds the human mind and soul, and is a methodological basis for creating, for example, new ideas. It is for this reason that world historians of pedagogy effectively use progressive ideas, tested over thousands of years, to study, research and promote the history of education and pedagogical ideas of the people to which they belong.

Studying, researching and disseminating the history of primary education in Azerbaijan can help determine the dynamics of primary education, development trends and create primary education on an ideal basis in our time. Studying national culture, including educational culture, is always relevant. Because the culture of teaching, upbringing and education is an integral part of the general culture. Historical and pedagogical heritage, including the history of primary education, is of great importance in the formation of the pedagogical culture of future teachers. It states that a future primary school teacher should:

1. Know the features of education, including primary education, in the ancient and medieval periods, characterize the features of each period, evaluate the works of philosophers and thinkers in the context of the development of education.

2. Determine the trends in the development of primary education in the modern and contemporary periods, characterize the features of each period, evaluate the works of philosophers and teachers in the context of the development of primary education.

3. Be able to comparatively interpret, analyze and evaluate the main stages of development of primary education in Azerbaijan from ancient times to the present day.

4. Identify and characterize the main stages of development of primary education in foreign countries and in Azerbaijan in the new and modern era [9].

Thus, a sense of respect for one's nation is formed through a contribution to the treasury of world education and pedagogical ideas, for this purpose the presence of the necessary knowledge about the past and present educational traditions is demonstrated, pedagogical facts and events are summarized, conclusions are drawn and then applied in the construction of modern education.

Primary education has exceptional merits in the formation of scientific, cultural and economic potential of Azerbaijan. It formed seven-year, eight-year, ten-year and eleven-year education.

During the study it was found out that the directions of development of primary education in Azerbaijan were not studied in a comparative manner, the influence of socio-political events on the formation of the content of education at individual historical stages was not revealed, the purpose and subjective reasons for the shortcomings were not revealed from the point of view of modernity, the place and role of quantitative and qualitative variation of primary education in the development of general education were not determined. The study of the 70-year rich and diverse history of the development of primary education in Azerbaijan serves to study an entire stage of our cultural history, the history of education, as well as the history of our Motherland.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. The history of the formation and development of primary education in Azerbaijan is as rich as it is ancient. For this reason, systematic and fundamental research was carried out at certain stages of the development of our educational history. Zoroastrian, Christian and Muslim schools in Azerbaijan, schools of the 17th-18th centuries [1] were studied by such scientists as: H. Akhmedov [2], G. Aliyev [3], R. Huseynzade [6], Sh. Adygozalova [1], the history of the Soviet school was studied by M. Mehdizade [7]. In particular, academicians M. Mehdizade and H. Akhmedov defined the concept of studying the history of education in Azerbaijan. In 2012, N. Ismayilova [11] defended her doctoral dissertation in pedagogy on the topic "Development of primary education in Azerbaijan during the years of independence (1918–1920s and the modern period). Soon after the defense, she published a monograph of the same name based on the dissertation materials [11].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The **purpose** of the study is to study the theoretical and methodological problems of primary education in Azerbaijan in the 20-80s of the 20th century, to identify development trends, reasons for quantitative and qualitative changes in the content of education, the role of traditions and innovations in the development of primary education, as well as theoretical and practical problems of using personalized educational technologies in primary school, consists in generalization, determining the possibilities of using positive examples in modern educational construction.

In accordance with the specified goal, the following **tasks** are set in the article:

- to interpret the nature of innovative approaches in the development of primary education in Azerbaijan at the beginning of the 20th century;
- to analyze the implementation of universal compulsory education as one of the main directions of the state educational policy;
- to define the concept of the content of primary education (curriculum, program, textbook), to identify the reasons for updating;
- to summarize the theoretical and practical problems of using personalized educational technologies in primary school;
- to justify the completion of universal compulsory primary education and the expansion of the primary education network;
- determine the impact of requirements for stable textbooks on the preparation of new textbooks for primary schools;
- summarize the experience related to the forms and methods of organizing education in primary schools, determine the ways of its application in the modern educational process;
- determine the main directions of scientific and pedagogical research in the field of primary education and the reasons for the need to train primary school teachers with higher education.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The scientific novelty of the article is determined by the fact that the dynamics of the development of the primary education network and the contingent of students in Azerbaijan in 1920–1991 have been comprehensively studied, the main directions and trends of development, the reasons for the change have been identified. as the content of education, the traditions in the development of primary education and the role of innovations have been revealed, the theoretical and practical problems of using personalized educational technologies in primary school have been summarized, as well as the possibilities of using positive examples in modern educational structures have been determined.

Innovative processes in education arise in different historical periods and determine its development. Since innovative approaches are directly related to the social order of society, they require the creation of innovations in the content, form and technology of education.

In the late 19th and early 20th centuries, this process became more evident in the United States, Germany, France, and other countries. These countries carried out serious reforms in the field of children's education and gave preference to different approaches to organizing the educational process.

In American schools, the abilities and desires of students began to be taken into account when choosing one or another educational direction.

At that time, American educators came to the conclusion that primary education plays an important role in the development of social relations and the elimination of social injustice. This experience was not alien to Azerbaijan. At the end of the 19th century, many such author's schools were opened in Azerbaijan. The first native language schools opened by M. Sidgi in Ordubad and Nakhchivan, S. Shirvani in Shamakhi, M. Gasir in Lankaran, M. Navvab in Shamakhi were author's schools. The educational infrastructure, teaching technology, educational content, organization of teaching, number of students and other necessary pedagogical issues were decided by the teachers themselves. The activity of the first "Russian-Muslim" school (1887), opened by S. Ganizade and H. Makhmudbekov, was innovative. The primary schools created were the result of the social and pedagogical movement. The Azerbaijani intelligentsia seriously fought for the democratization of education [9].

The Enlightenment movement, which originated in the second half of the 19th century, acquired a new essence and content at the beginning of the 20th century. The organization of European-style schools, charitable societies and city government bodies ensured the development of the pedagogical movement in a direction that was new for that time. The revolution of 1905-1907 increased the political activity of teachers and students, as well as workers and peasants. Innovations in socio-political life brought to the forefront the problem of the "national viability" of the nation, led to an intensification of the struggle for democracy, an increase in political consciousness and the formation of national pedagogical opinion. Important pedagogical problems of that time (material (free), general, compulsory education; writing textbooks with new content; moving the Muslim department of the Gori Teachers' Seminary to one of the cities of Azerbaijan; creation of national elementary schools; female education, etc.) National schools, national textbooks, training of national teachers and national mass media for which they fought were discussed at the congresses ultimately led to the emergence of a national ideology. National ideology led to the creation of the Azerbaijan Democratic Republic [9].

The newly formed government had many problems from time to time, and their solution required time. Maintaining the territorial integrity of Azerbaijan and nationalization of education were the most important problems that played an important role in the historical fate of the people. The solution of both problems was accompanied by difficulties. There was almost no National Army, ammunition and military personnel to protect the borders, settle disputed territories in favor of Azerbaijan. Baku, the heart of Azerbaijan, was under the

control of the occupiers. Finally, with the help of the Caucasian Islamic Army, Baku was liberated from occupation. The decisions taken by the government in the parliament regarding the nationalization of education, in a short time gave impetus to the development of education at the national level. I note that before 1918, there was no national secondary school in Azerbaijan. According to researchers, during the GDR period, there were only 23 schools with the status of secondary education in Azerbaijan, including three girls' schools "St. Nina", one polytechnic school, one vocational school, ten gymnasiums. (four female, six female), five real schools and three teacher training schools [10].

Although most primary schools were nationalized during the period of the Azerbaijan Democratic Republic, it was not possible to increase the number of primary schools to the level of 1914. The main reason for this was the destruction of villages and cities of Azerbaijan by Armenian-Dashnak detachments, the burning of schools, and the transformation of the population into refugees. In the early 1920s, a completely democratic educational environment reigned in Azerbaijani schools, and the school continued its activity as an educational center. The school was not yet politicized. Primary schools used textbooks prepared by domestic teachers. Like modern schools, they were characterized by an alternative approach to organizing school life, research, an attempt to give a democratic character to the relationship between teacher and student, to put the interests of the student. The individual, his interests and needs at the center of the pedagogical process.

The pedagogical goals and conceptual rules of innovative educational institutions did not always correspond to the guidelines of the party and government. However, in addition to this, a number of important features of the spiritual and ideological life of Soviet society were reflected in the schools of the 1920s. Since the class struggle gradually engulfed all spheres of life, the superiority of the victorious class (workers and peasants) was felt everywhere. A revolutionary approach to school was also required. This was one of the main goals of the party, which placed class interests above universal human interests.

One of the activities of innovative educational institutions was to convince teachers to implement the ideas of socialism. It was raised to the level of a national idea. On the other hand, teachers were required to "study the laws of personality development, taking into account the biological characteristics of educational objects." Young teachers approached this work romantically, believed in new ideas and ideals. However, older teachers were wary of innovations, they wanted a gradual politicization of school life, adaptation of the content of education to the requirements of socialism, transfer of the theory of education from Russian schools to Azerbaijani schools. They did not agree with the reduction of the role of teachers

with the application of theory. The overwhelming majority of them accused the Bolsheviks of suppressing democracy and demanded a democratic solution to the problems of education. The national intelligentsia in Azerbaijan was also forced to cooperate with the Soviet government, even if they did not accept it ideologically.

The following general features of the socio-pedagogical situation in Azerbaijan in the 1920s can be noted:

1) the dynamism of the development of innovative processes in education. Frequent changes in the social needs of society required the development, revision and improvement of the content of education. This is evidenced by the repeated changes in the curriculum of primary schools at the beginning;

2) the concentration of education, its unification around a group of activities, for example, objects of study. This determined the interaction and mutual influence of events occurring in society, explaining their dialectical nature, the research nature of the socio-pedagogical situation [8].

Repeatedly serious changes in the content of education, its adaptation to the goals and objectives of the new school required changes in the procedural and methodological aspects of teaching children, the creation of technologies that help children acquire personal experience, going through their knowledge and life situations.

The pedagogical situation is often set purposefully, and all parameters of the situation (internal and external, objective and subjective) are taken into account. The situation is a pedagogical mechanism that encourages the student to adapt to new conditions and demands of life, to create a new model of behavior. Such development presupposes the student's understanding of personal life situations set by the teacher, as well as those created and accepted by him/herself. With this approach, learning situations are focused on personality development. The teacher is interested not in how the student thinks, but also in what he/she thinks about, what he/she says, and what he/she really thinks, how he/she approaches the learning process. The creation of a developing situation that serves the development of the student's personality in primary school meant the free expression of the child's creative powers, independent understanding and solution of practical issues. In the early 1920s, regulatory documents on education provided for the creation of developing learning situations in schools, including primary schools.

The “Regulations on the Unified Labor School of Azerbaijan” stated that all subjects taught should be organized using creative, active teaching methods. Such organization of teaching ensured the creative nature of the educational process, as well as the development of students’ activity and independence, as well as individualization of teaching. At that time, these were the main directions

of the formation of the socio-pedagogical situation. It is interesting that the creation of a developing learning situation was not only a pedagogical requirement, but also a political requirement, an expression of an ideological approach. In innovative educational institutions, special attention was paid to the development of student self-government [4].

School was considered life itself, not preparation for life. The approach of the organizers of the educational process was as follows: a child, especially a teenager, is not just preparing for life, he also lives his real life. It is necessary to organize this life for him. Independence should be aimed at solving serious problems for him and should be organized responsibly. Children do not "prepare" to become members of society, they are already its members. They have their own requests, interests, responsibilities and ideals, and they already live the life of adults and the life of society. School should never ignore them. Otherwise, the child may lose interest in school.

In the 1920s, the development of a student's readiness to independently choose his or her life path and creatively determine his or her inner potential was the main direction of the humanistic approach to education. The ideas of every child's right to choose a teacher, an individual approach to education and upbringing, the right to independent thinking and free education were reflected in the works of the Azerbaijani intelligentsia. However, the political and economic situation in the country, the ideology of building a new society and the realities of life hindered the creative development of school life. The new schools were not ready to understand the role and importance of the educational process for the development of the student's personality (work according to an individual plan, student participation in setting goals, independent choice of activities, etc.).

It was in the 1920s that pedology developed as a science about children. There were different opinions about the subject of pedology. P. Blonsky called it "the science of the characteristics of childhood" [12]. Pedology developed in the direction of systematizing scientific information about children in various fields of science, determining the patterns of human development based on the "methods of materialistic dialectics." If pedology recommends "accepting a person as he is," then pedagogy developed "scientific foundations for his development in accordance with a certain ultimate goal," relying on the laws determined by pedology. The core of the relationship between pedagogy and pedology was the development and upbringing of the child as an individual. Soil science was based on anthropological, physiological and psychological research. Pedology considered it important to comprehensively take into account the family environment, social environment and pedagogical environment in the development of the child [12].

According to pedologists, the formation of a schoolchild's personality depended on the nature of his/her relationship with the environment. Therefore, in the 1920s, the main direction of the socio-pedagogical situation was the orientation of the pedagogical process towards the formation of the child's personality as a whole, a comprehensive study of society and the environment, the use of new technology and active teaching methods. In mastering reality, the connection of school life with high civic ideals and work activity. For this reason, modern researchers call the 1920s the "golden age" of educational development in the former Soviet Union.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Research methods: study of archival documents, analysis and synthesis, generalization, mathematical-statistical, biographical method, historical-comparative, etc.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The 1920s were a very productive period in the history of primary education in Azerbaijan: the establishment of new types of schools, mass recruitment of school-age children to education, preparation and approval of regulations. These years saw the development of the school system, adaptation of educational content to the demands of society, writing of textbooks on new programs, declaration of universal, compulsory and free education, provision of poor students with clothing and teaching materials.

In the first half of the 1920s, democratization and openness were clearly felt in all areas of school life. Creative initiatives of teachers and students were supported, cooperation was valued, and more productive forms and methods of pedagogical activity were sought. Developing the student's readiness to independently choose his or her life path, creatively determining his or her inner potential, was the main goal of the humanistic approach to education.

In the 1920s, the main direction of the socio-pedagogical situation became the orientation of the pedagogical process towards the formation of the child's personality as a whole, the comprehensive study of society and the environment, the use of new technology and active teaching methods in the assimilation of reality, the connection of school life with high civic ideals and work activity.

The completion of universal compulsory primary education in the republic was the greatest achievement of the cultural revolution. Thus, one of the most difficult tasks of the cultural revolution in our country was solved. The elimination of illiteracy and the creation of a broad network of compulsory primary education played an important role in the socio-political life of the poor

and wage earners, workers and peasants. It ensured the socialist reconstruction of industry and agriculture. The successful completion of universal compulsory primary education was an important motivating factor, and also created the conditions for achieving a new goal – compulsory seven-year education.

The eradication of illiteracy became the basic principle of the development of the economy, industry and agriculture, as well as ensuring the increase of the intellectual and cultural level of the nation. Based on universal compulsory primary education, a strong rise in public education began in our republic. It became the subject of political and pedagogical discussions as a revolutionary event in the construction of a new school.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

In the 1920s, primary school teachers carried out their pedagogical and social duties, working with all their might on school construction, the implementation of primary education and cultural revolution, the elimination of illiteracy among the elderly, the collectivization of agriculture, as well as the expansion of propaganda and ideological principles of the new society, they fulfilled with honor.

Although the experiments conducted in the field of education in the 1920s were aimed at raising the cultural level of society, eliminating illiteracy, establishing new approaches in education, and applying innovations (using “complexes,” using active learning methods, using the project method, etc.), since it often changed, it did not contribute to improving the quality of teaching. New teaching methods brought from European and American schools and applied in Azerbaijani schools without any experience, since new technologies deny traditions, created serious problems in building education. The class-lesson system with strict regulations, outdated structure and functions, and rich traditions was replaced by the laboratory-team method.

The main characteristic feature of the concept of the content of education in 1920–1931 is that the pedagogical process in Azerbaijan was seriously psychologized during this period. The school was aimed at the full development of the abilities and natural potential of the child, to live his childhood. Despite the lack of the necessary infrastructure for education, there were favorable conditions for the creative and free development of human nature and the personality of the child. On the other hand, despite the significant politicization and ideologization of educational activities, the concept of the content of primary education provides for such conceptual approaches as democracy, openness and collegiality, creative use of foreign experience, regular improvement of educational strategy and tactics in accordance with the requirements of the social order and support for the initiatives of innovative

teachers. The formation of the student's personality was the core of pedagogical research, as it was the main task of the primary school.

In the late 1920s and early 1930s, the school moved away from traditionalism, practice outpaced theory in school, overloading of curricula, the introduction of “complex” and “complex-project” programs, the rejection of lessons and textbooks, which are the main form of organizing education, incorrect integration of topics in the teaching of chapters and sections, subjectivity in assessing students' achievements led to a decrease in the level of general education.

The forms and methods applied from the school experience of foreign countries without adapting them to local conditions did not justify themselves in mastering the basics of sciences and acquiring systematic knowledge of the younger generation, so there was a need for improvement. However, instead of improving the organization of education, the practice of foreign schools and the introduction of new pedagogical theories were prohibited. This was due, first of all, to the political situation occurring in the world and in the country. For this reason, some regulations adopted in the 1920s regarding the humanization of school and the formation of the student's personality were canceled, the democratic environment in school life degraded.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. The decisions and instructions regarding primary school in Azerbaijan in the 20s and 30s are important not only as a political document, but also as a pedagogical document. Here, school life was seriously analyzed, the results of the work done were summed up, and prospects were determined.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Ş. Ə. Adıgözəlova, «XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanca məktəb və pədaqoji fikrin inkişafı», Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı: ADPU, 2012.
- [2] H. Əhmədov, *Azərbaycan məktəb və pədaqoji fikir tarixi*. Bakı, Azərbaycan : Elm və təhsil, 2014.
- [3] H. Ə. Əliyev, *Təhsil millətin gələcəyidir*. Bakı, Azərbaycan : Təhsil, 2002.
- [4] Ü. Hacıbəyli, *Seçilmiş əsərləri: 2 cild*; A. Abasov, tərt. ed. və lüğətin müəllifi. Bakı, Azərbaycan : «Ərç-Qərb», 2005, II cild.
- [5] S. Həmidov, F. Səmədzadə, *Azərbaycanda ibtidai riyazi təhsilin inkişaf mərhələləri*. Bakı, Azərbaycan : ADPU, 2009.
- [6] R. L. Hüseynzadə, *Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pədaqoji fikir*. Bakı, Azərbaycan : Nurlar, 2007.

- [7] М. Mehdizadə, Т. Allahverdiyev, Q. Əliyev, *Azərbaycanda xalq maarifinin sürətli inkişafı*. Bakı, Azərbaycan : Maarif, 1980.
- [8] Ə. Paşayev, F. Rüstəmov, *Pedaqogika*. Bakı, Azərbaycan : Elm və təhsil, 2012.
- [9] F. Rüstəmov, *Pedaqogika tarixi*. Bakı, Azərbaycan : Elm və təhsil, 2007.
- [10] F. Seyidov, *Maarifimizin təkrar xəzinəsi*. Bakı, Azərbaycan : Maarif, 2001.
- [11] N. R. İsmaylova, *Müstəqillik illərində ibtidai təhsilin inkişafı*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2018.
- [12] П. П. Блонский, *Избранные педагогические и психологические сочинения: в 2-х т.; А. В. Петровского, Ред. Москва, Россия : Педагогика, 1979, т. 1.*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мамедова Айтекін Тельман гизи,
доктор філософії з педагогіки, доцент,
завідувач кафедри педагогіки і психології
Сумгаїтського державного університету.
Сумгаїт, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-2737-9386>
telmanaytekin_82@mail.ru

Анотація. У сучасну епоху превалювання тимчасової та швидкоплинної інформації над науковими знаннями свідчить про формування небезпечних тенденцій. Інформація – це інструмент, який можна легко викинути після використання. Знання, звичайно, також є знаряддям, але це інструмент, який перетворює людину на особистість, формує її розум, мораль і духовність. Знання ніколи не викидаються, бо вони відділяють людей від невігластва і ведуть у світ науки, культури, духовності та людства. Суспільство, в якому ми живемо у 21 столітті, швидко змінюється. Глобальна інформатизація суспільства та розвиток телекомунікаційних технологій створили абсолютно нові умови, пов'язані зі сферою освіти. Це пов'язано насамперед з тим, що освіта набула не лише масового характеру, а й нової якості – безперервності. Безперервність і сталість освіти передбачає, що вона має бути доступною для кожної людини, має бути адаптована до інтересів і потреб тих, хто навчається, і орієнтована на розвиток особистості. У вищій освіті чи загальноосвітній школі існують значні проблеми у створенні розвиваючого освітнього середовища. Деякі з цих викликів є глобальними труднощами, які не залежать від школи та вчителя. Учні більше зацікавлені у зборі інформації, ніж в отриманні

наукових знань. Сьогодні і вчителі, і учні мають більше джерел інформації: комп'ютери, радіо, телебачення та подорожі світом. Сучасні освітні ресурси (підручники тощо) також багаті на інформацію. Не варто забувати, що інформація не завжди перетворюється на знання. Вивчення історії освіти розширює межі педагогічного мислення. Значну роль у формуванні сучасної освітньої та виховної культури відіграє відтворення в науковому обігу прогресивних аспектів історико-педагогічної спадщини ХХ століття. Історико-педагогічна спадщина є джерелом як для оновлення педагогічних знань, так і для набуття нового якісного змісту, а також для їх спадкоємності. Вивчення історії освіти є важливим і допомагає вирішити дві тісно пов'язані проблеми. З одного боку, дослідник історико-педагогічної спадщини визначає причини й умови виникнення будь-якої педагогічної ідеї, оцінює її в просторі й часі, вивчає умови її застосування, аналізує результати, визначає динаміку її розвитку. і тенденції. З іншого боку, він бере на озброєння теорії, сформовані й розвинуті під впливом тих педагогічних ідей. Історико-педагогічна спадщина допомагає вивчати теорію і практику сучасної освіти, узагальнювати передовий досвід у цій галузі, оцінювати, осмислювати та вирішувати інноваційні реформи змісту освіти з точки зору сучасного педагогічного мислення та світогляду. Освіта була провідним фактором формування економічного, політичного, наукового, культурного та матеріального потенціалу сучасного суспільства. Школа, яка виникла на певному етапі розвитку й набула відносної самостійності, стала ключовим чинником наступних періодів прогресу, фіксуючи й зберігаючи людські досягнення й перетворюючи їх на рушійну силу розвитку суспільства. Інноваційні процеси, що відбувалися в освіті в різні історичні періоди, мали сильний вплив на розвиток суспільства. Інноваційні підходи, що виникають, безпосередньо пов'язані із соціальним замовленням суспільства і зумовили створення інновацій у змісті, формі та технології навчання.

Ключові слова: освіта; педагогіка; інноваційні підходи; школа; викладач; історичний період; технології.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] Sh. A. Adigozalova, "Development of school and pedagogical thought in Azerbaijan in the 17th-18th centuries", Ph.D. dissertation on pedagogy. Baku : ADPU, 2012. (in Azerbaijani).

- [2] Н. Ahmadov, History of Azerbaijani school and pedagogical thought. Baku, Azerbaijan : Science and Education, 2014. (in Azerbaijani).
- [3] H. A. Aliyev, Education is the future of the nation. Baku, Azerbaijan : Education, 2002. (in Azerbaijani).
- [4] U. Hajibeyli, Selected works: in 2 volumes; A. Abasov, tert. ed. and the author of the dictionary. Baku, Azerbaijan : East-West, 2005, Vol. II. (in Azerbaijani).
- [5] S. Hamidov, F. Samadzade, Stages of development of elementary mathematical education in Azerbaijan. Baku, Azerbaijan : ADPU, 2009. (in Azerbaijani).
- [6] R. L. Huseynzade, Education, education and pedagogical thought in Azerbaijan during the ancient and early middle ages. Baku, Azerbaijan : Nurlar, 2007. (in Azerbaijani).
- [7] M. Mehdizadeh, T. Allahverdiyev, G. Aliyev, Rapid development of public education in Azerbaijan. Baku, Azerbaijan : Maarif, 1980. (in Azerbaijani).
- [8] A. Pashayev, F. Rustamov, Pedagogy. Baku, Azerbaijan : Science and Education, 2012. (in Azerbaijani).
- [9] F. Rustamov, History of Pedagogy. Baku, Azerbaijan : Science and Education, 2007. (in Azerbaijani).
- [10] F. Seyidov, The repeated treasure of our knowledge. Baku, Azerbaijan : Maarif, 2001. (in Azerbaijani).
- [11] N. R. Ismayilova, Development of primary education in the years of independence. Baku, Azerbaijan : Translator, 2018. (in Azerbaijani)
- [12] P. P. Blonskij, Izbrannye pedagogicheskie i psihologicheskie sochineniya: v 2-h t.; A. V. Petrovskogo, Red. Moskva, Rossiya : Pedagogika, 1979, t. 1. (in Russian).

*Стаття надійшла до редакції
22 серпня 2024 року*

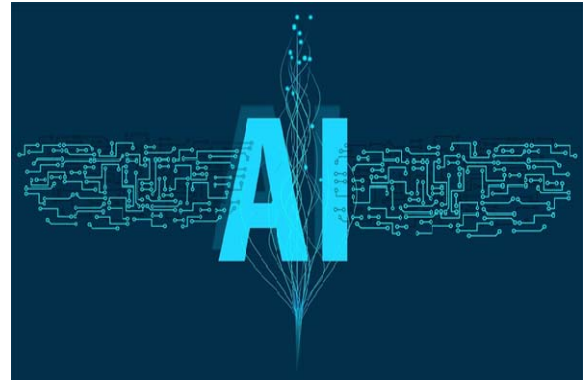

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-139-153](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-139-153)
UDC 355.41:004.8

Vasyl Ollo,

PhD, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate professor of the
Department of Military Training and Postgraduate
Education, Odesa Military Academy, Ukraine;
Director of the State Educational Institution
'Odesa educational centre No. 14'
(at the penitentiary institution).
Odesa, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-1799-2299>
ollopv@gmail.com

GENERATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) DURING THE ACQUISITION OF A WORKING PROFESSION

Abstract. Generating the format of the article to determine the feasibility of the procedure for covering artificial intelligence (AI) as it becomes popular as a terminology on the problem of levelling vocational education. Stabilization of the procedure involving artificial intelligence (AI), i.e. creative implementation of the vocational education industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education. Accordingly, the optimization and professionalism of the advantages of artificial intelligence (AI) in relation to the aspect of the level of professional development and strengthening of the vocational industry in the format of the educational sector in relation to the direction of finding effective mechanisms for developing the content of the application of the quality of professional training in order to improve the level of competence of students. The line of the ability to fulfill the tasks of the educational process during the nominal activities of the level of vocational education with the use of artificial intelligence (AI), respectively, considers the possibility of nominal implementation of methodological proposals, that is, in the course of attracting the creativity of the educational perspective in the field of vocational education. Accordingly, industry activities in the format of improving the level of the educational process with a cascade flow in solving problems, that is, solutions in the context of attracting modern technologies. Optimization and creative advantages during the influence and generation of the industry during the acquisition of professional education, which is

significantly synchronized with the concept of prospects and the effectiveness of the involvement of artificial intelligence (AI). The correct procedure for applying in the nominal range of educational fields and creative methodological proposals, that is, improving the level of inferential reduction of preventive measures with the involvement of the format of professional training towards artificial intelligence (AI). The connecting link along with artificial intelligence (AI) nominally applied in the field of autonomy is optimization and creative advantages during the influence and generation of the vocational education industry and, accordingly, statistics of social reality and expanding access to artificial intelligence (AI), that is, the combination with the level of intelligence of students and the duality of the introduction of automated processes of artificial intelligence (AI).

Keywords: artificial intelligence (AI); educational process; innovative technologies; industry generation; vocational education; working profession; teaching staff; students; creative methodological proposals.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. Preventive procedure with the use of artificial intelligence (AI) in the format of creative implementation of the industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education, i.e. optimization of the benefits during the impact on the educational process and timeliness of vocational training in order to implement an algorithm involving a cascade of nominal measures in the format of strengthening the level of vocational education.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. It is well known that the concept of artificial intelligence (AI) is a set of technological tools and algorithms that provide us with forecasts, recommendations, and decisions about changes in the digital and real world based on various data. In general, it should perform tasks that were previously thought to be performed only by humans [1], that in a broad sense, AI consists of two main subsets: machine learning (ML) and deep learning (DL). The essence of both is to learn to distinguish between different things. As humans, it is easy for us to do this even without a clear understanding of what biological processes are going on in our brains at the moment. Machines do this precisely thanks to ML.

Accordingly, during the generation of the procedure with the use of artificial intelligence (AI), i.e., the creative implementation of the industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education, the scope of use of artificial intelligence (AI), i.e., the possibilities and applications in the format:

- adaptive learning and individualized educational paths;
- automation of administrative tasks for teachers and lecturers;
- early identification and support of students with special educational needs [2].

Accordingly, the modern principle of adaptability of learning is aimed at creating individual educational trajectories, psychological correction of the patterned actions of the student, activation of creative processes and improvement of ways to implement the learning process in general [3].

In particular, researcher D. Borysenko in his work “Artificial Intelligence in Vocational Education: Pandora's Box or New Opportunities” [4, p. 93–96] emphasizes that modern vocational education faces new challenges in the use of modern digital technologies, especially the use of artificial intelligence. He notes that this is an active research topic of the scientific community with great advantages and no less existing risks, and artificial intelligence is associated with the creation of unique learning environments with a high level of personalization. The author states that a special role in the creation of adapted digital platforms is played by the combination of virtual reality and artificial intelligence for the in-depth deployment of modern models of professional training [4].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Understanding the relevance of this work made it possible to formulate the **purpose** of the research – accordingly, to promote the strengthening of the correct procedure with the use of artificial intelligence (AI), that is, to generate a procedure for the creative implementation of the professional industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education by increasing the possibilities of implementing methodological proposals for the pursuit of performance in order to expand access to artificial intelligence (AI) in the format of combining the level of intelligence of students and the duality of the application of intellectual and professional realism.

In accordance with the specified goal, the following **tasks** are set in the article: in the course of the movement of socialization of the nominal development of artificial intelligence (AI) autonomy, optimization and creative

advantages in the format of influence and generation of the vocational education industry to provide for the strengthening of the effectiveness of additional consideration of industries and areas involving the essence of the educational process in the formation of artificial intelligence (AI), that is, in strengthening and improving the level of the educational process and the acquisition of professional skills, knowledge and skills of students.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The canvas of the world experience in the implementation of artificial intelligence (AI) in relation to the generation of a procedure using artificial intelligence (AI), that is, the creative implementation of the industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education, to indicate cases in the modern format of attracting artificial intelligence (AI) in the field of vocational education.

Accordingly, the problem is solved by using the latest types of digital technology and modern equipment, i.e. in the context of the nominal fulfillment of these tasks, based on the use of artificial intelligence (AI) in obtaining the identification of vocational education objects.

Stabilization of the key principles of nominal use of capacities in the form of artificial intelligence (AI) potential in the vocational education network is determined by the expressiveness in the format of creativity of methodological proposals and stages of vocational education development, that is, by:

- development of the concept and technology of the nominal acquisition of contextual adaptation in the conditions of the performance of a professional task during the acquisition of practical training of future specialists in vocational education;
- development of the concept and technology of nominal implementation of contextual adaptation in the context of the task of acquiring theoretical training;
- development of a cadence to strengthen automation in the calculation of manipulation in the suitability of artificial intelligence (AI) systems;
- development of a comprehensive and comprehensive analysis of the situation in certain areas during the training of vocational education workers during the implementation of long-term and/or urgent tasks of online curricula;
- development, strengthening and improvement of the nominal capacity with the involvement of information supply facilities;

- development of automation of the educational process in terms of the ability to perform the task and the validity of autonomy within the planned prospects in terms of the involvement of artificial intelligence (AI);
  - development of the strength and experience of vocational education specialists in order to use nominal own methodological proposals;
  - development of the industry to increase the sector and region of dissemination of professional information, i.e., attracting creative experience of innovative technologies with the use of artificial intelligence (AI);
  - development and efficiency of analytics of the educational process during practical classes and forecasting by the Ministry of Education and Science of Ukraine;
  - development of control measures in relation to the area during the performance of a professional task, the acquisition of creativity, visual aids of modernity and innovative technologies, and the identification of potentially competitive industries in the form of working professions, i.e. the level of organization of the educational process;
  - development of analytical systems in order to eliminate negative consequences during the performance of a professional task.

Correct procedure with the use of artificial intelligence (AI), i.e. creative generation of industry in the form of acquiring the field of vocational education during the condition of methodological proposals in the formation of the level of vocational education, design and development of professional potential for the use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education, respectively, the growth of the influence of artificial intelligence (AI) in the format of innovative technologies of vocational education is expected, i.e:

- improvement of the professional field in order to ensure the educational process in relation to the objects of theoretical and practical training;
- improving the development of practical areas in the context of adjusting the goals and opportunities to provide students with innovative technologies, i.e., the growth of the artificial intelligence (AI) link;
- improvement of modality in the form of cyber technologies, complex potential of creativity of methodological developments involving innovative materials and hybridity format of information technology influence;
- improvement of virtual synchronization, i.e., statistical realities of artificial intelligence (AI);
- improvement of quantum methods and leitmotifs of artificial intelligence (AI) computation;

- improvement of AI case generation in the direction of the nominal mechanism of materials research.

The constructiveness of the ways and processes of movement during the achievement of the correction system in the application of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education, that is, the nominal interaction of specialists from the composition of teachers and students.

Accordingly, the discreteness of the introduction of artificial intelligence (AI) in relation to theory and practice within the activities of specialists in vocational education and information technology. The flexibility of artificial intelligence (AI) in the form of applying trends in innovative technologies, which is nominally ensured by the influence of the educational process, that is, the need to improve the quality of theoretical and practical training of vocational education specialists and professional teachers.

A system of correction of modern tools using artificial intelligence (AI) during the introduction of innovative systems and up-to-date information about vocational schools, which is due to the improvement of the educational process in order to create nominal leitmotifs for the expected results.

Flexibility and generation of artificial intelligence (AI) application in the field of vocational education in the EU countries regarding the introduction of fully autonomous artificial intelligence (AI) systems and raising the rating of vocational training when completing the educational process with information and creative technologies, visual aids and equipment in the format of the educational process involving innovative technologies.

Accordingly, the hybridity of the direction of application of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education during the development of information systems with artificial intelligence (AI), taking into account the modernity in the direction of centralized planning and coordination in the organization of theoretical and practical training, which involves the involvement of an unforeseen scale, that is, the modality of vocational and technical mastering of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education.

The discreteness of the strategy with the use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education is focused on taking into account the nominal factors of influence, the supply of reliable and uninterrupted information in the form of theoretical and practical training of the vocational chain, adaptation to changes, forecasting of nominal and increased volumes, that is, maintaining constant modification of information tools to ensure the use of artificial intelligence (AI).

The modernity of the use of artificial intelligence (AI) in the nominal global network of almost all industries confirms the mandatory use of artificial intelligence (AI), which is stabilized in the form of the integral participation of vocational education in the format of a virtual network satellite, i.e. the use of the status of assistants and advisers in everyday life in relation to life activities in everyday life, sociality, production, education and recreation.

Accordingly, the application of artificial intelligence (AI) in the field of education and science, taking into account the basic platform in the form of vocational education, has a significant impact, i.e., the result of creativity and innovation of capacities to ensure the nominal level of quality of the educational process.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The article highlights the generation of a procedure using artificial intelligence (AI), i.e. the creative implementation of the industry in the form of the level of acquisition of a working profession in the field of vocational education.

Accordingly, with the involvement of ways to collect and process nominal information for the purpose of applying artificial intelligence (AI) in the field of vocational education, which comes from nominal and unforeseen sources.

Accordingly, it is proposed to create integrated sources of information with the involvement of global curricula, i.e., the introduction of the statutory level of specialists in the format of automaticity, i.e., it is proposed to use the nominal format of creative variants of events in the educational process when making decisions on achieving goals during the performance of a professional task.

Accordingly, the use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education is proposed to involve a comprehensive level of creativity in the form of professional training of students, that is:

- development of adapted artificial intelligence (AI) systems in the system of vocational education;
- development of legal support for the functionality of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education;
- development and implementation of programs for the training and availability of specialists in the format of influencing the potential for chain management, i.e. the supply of information technologies involving artificial intelligence (AI) in the vocational education system.

Accordingly, the capacity and number of activities related to scientific interest in the use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education and the analysis of theoretical and practical aspects in the acquisition of skills, knowledge and abilities of the nominal potential of students is strengthened and increased, which is synchronized in the context of assessing the shortcomings and effectiveness of achieving the results of vocational education.

The use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education is determined by the level of innovative technologies, i.e:

- provision of innovative technologies to the vocational education system in the form of a link in the formation of information and calculation tasks with the use of online mode;
- provision of components in the form of creative technologies in order to organize the nominal mode of vocational education and select optimal channels for the supply of information with the use of information technologies and design in the form of means of compression and closing sections of the educational process during the receipt of messages;
- ensuring an increased demand for artificial intelligence (AI), i.e., the intelligence of the chains of the vocational education system with the ability to independently identify the goal and adjust the educational process;
- provision of equipment, apparatus and devices for determining the quality of the intellectual level of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education with the use of measures for curricula during theoretical and practical training of working professions with the involvement of students in order to strengthen and improve the state of logistics;
- ensuring the industrial Internet of things, respectively, ensuring the automation of production and continuous supply of information between the links of the chain in the field of artificial intelligence (AI) information systems;
- ensuring control over the educational process in the context of the use of technical means and the implementation of safety, fire and labor protection measures to prevent unusual situations;
- providing Big Data analytics, which means accumulating nominal amounts of information and processing the database in order to make a nominal decision in the course of using information technologies;
- providing significant volumes of information systems in the form of information platforms regarding the ability to use vocational education professionals and attract clients, i.e., support and efficiency of feedback.

Mastery, modality and generation of strategy in the field of vocational education are oriented to the nominal factors of influence, i.e. supply of reliable and uninterrupted information from both sides of the vocational education chains on adaptation to changes, forecasting of information volumes and nominal modification of processes in the direction of the educational process.

The use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education in the form of acquiring directions, ie:

- illustrates additional assistance to students, taking into account the availability of specialists from the teaching staff;
- illustrates the creation of personalized curricula;
- illustrates the analytical component in relation to the capacities and vice versa in relation to the competence of students;
- illustrates the search for options and recommendation for implementation in the form of proposals for methodological developments in relation to academic disciplines;
- illustrates the existence of specific needs for individual support and assistance in the adaptation of students in the educational space;
- illustrates the acquisition of capabilities of teaching staff, i.e. the process of applying artificial intelligence (AI) in the formation of a complex of educational and methodological support for the educational process;
- illustrates the scale of the process of developing curricula for academic disciplines;
- illustrates the creativity of the assessment period in relation to control questions and/or tests during the assessment of students;
- illustrates the realism of the transparency of the certification period in terms of reducing the subjectivity of the assessment of students;
- illustrates the strengthening of capabilities in the application of artificial intelligence (AI) in the professional field during the processing and analysis of nominal amounts of data, that is, solving the problems of certain practical tasks;
- illustrates the use of creativity in solving professional problems involving technical means, mechanisms and equipment;
- illustrating innovation in relation to the format of the elective in solving complex problems, i.e. modeling processes in the form of simulation;
- illustration of improved communication with the involvement of researchers and the community in the format of virtual translation of the professional experience of the world community, which exists in the form of other language formats;

- illustration of the increase in the production of automated systems to solve complex problems using professional content;
- illustration of the creation and design of printed volumes, generation of visual teaching materials, videos and video production;
- illustration of the acceleration of the educational process in the form of practical training in the field of vocational education, i.e., increasing the concentration of attention of specialists from the teaching staff in relation to the level of importance when performing complex and creative professional tasks;
- illustration of the issues of the discussion, i.e. the level of possibility of artificial intelligence (AI) crossing over versus shutting down the human factor during the activity of intelligence;
- an illustration of the variable confrontation in order to preserve the existing employment of a human person during the active introduction of artificial intelligence (AI), taking into account social responsibility;
- illustration of the modernization of technical support for the educational process with the involvement of increasing the capacity of computer systems;
- illustration of the solution to the software licensing term using the artificial intelligence (AI) database in order to reduce the approval time and cost, i.e., the disappearance of the bureaucratic barrier during the implementation in the educational process;
- illustration of the effectiveness of the integration of innovative technologies in providing training in the format of professional development of teachers, i.e. the formation of creative competence;
- illustration of the process of modernization of the technical infrastructure of vocational education in the format of purchasing powerful computers and installing high-speed Internet in terms of cost, competence and speed;
- illustration of the creation of cloud infrastructure with the involvement of budgetary and extra-budgetary funding, grants and cooperation with IT companies, i.e. reducing the problematic nature of technical support;
- illustration of the development of partnerships by providers with the aim of concluding cooperation agreements with leading IT companies and research centers, i.e., gaining access to technical support with the involvement of preferential conditions for educational purposes;
- Illustration of the organization of systematic training and professional development of teachers, i.e. a line of trainings, seminars, internships with the

participation of IT industry professionals using artificial intelligence (AI) technologies;

- illustration of education in the format of open lectures, seminars, workshops with the participation of community representatives to popularize innovative technologies and overcome resistance in the form of creative changes.

Accordingly, during the mastery of the nominal application of artificial intelligence (AI), i.e., stabilization of the introduction of artificial intelligence (AI) technologies with the involvement of specialists from among the teachers of vocational education is proposed.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Accordingly, in the course of mastering the process of acquiring a working profession in the vocational education networks of Ukraine and generating a procedure using artificial intelligence (AI), that is, the creative implementation of the industry in the form of the level of acquiring a working profession in the field of vocational education in relation to professional experience and the level of technological sophistication and creativity of developed countries.

Accordingly, the use of artificial intelligence (AI) in the vocational education network is loaded with the involvement of technological areas, i.e., the nominal acquisition of a professional level with the aim of loading nominal consequences for improving and strengthening the level of vocational education in Ukraine.

Taking into account the creative experience in the context of the countries of the world, respectively, artificial intelligence (AI) during the stabilization is achieved at the level of key priorities in the development of vocational education in Ukraine.

Accordingly, the existence of a texture within the nominal directions and means of applying artificial intelligence (AI) in the field of vocational education with the prospect of correlation, that is, in the nominal future, artificial intelligence (AI) in the stabilization context is promising in the form of innovative technologies.

Stabilization of the educational process in terms of outperformance of the situation during theoretical and practical training of students with the use of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education, which distorts the reduction in the duration of providing innovative technologies in the format of vocational education, that is, the efficiency and speed of achieving nominal goals with the involvement of creativity and innovation.

Accordingly, the integration of artificial intelligence (AI) in the field of vocational education in the format of a nominal trend due to the rapid development of digital tools and the growing demands for advanced training of teachers in the field of artificial intelligence (AI).

Accordingly, the use of generative tools, pattern recognition, virtual and augmented reality, i.e. mastering professional positions and prospects of opportunities in order to improve the efficiency of the educational process, develop creativity and innovative thinking of future professionals in working professions.

Accordingly existent nominal advantages during introduction of artificial intelligence (AI) in vocational education it costs to mark process of automation of powerful tasks, personalisation of practical implementation of tasks, stimulation of creative approach, upgrading of introduction of creative projects and taking into account of tendencies of professional industry.

Accordingly there are certain calls and risks, that it is constrained, id est:

- with modernisation of material and technical base;
- with modernisation partnership with IT companies;
- with modernisation during in-plant training of specialists on composition – regarding updating educational and methodological support;
- with modernisation development of productive norms;
- with modernisation during bringing in of bread-winners of education in relation to a practically-experience activity;
- with modernisation of terms of approach of the systems and balanced, from taking into account of potential risks during bringing in of creative suggestions;
- with modernisation of collaboration in relation to the calls of contemporaneity with bringing in of artificial intelligence (AI) in an educational process during the professional training of highly skilled personnels with the aim of introduction of effective instruments during forming of competitive specialists capable decision of range of problems of innovative decisions in the format of labour-market, id est support of level of digital transformations in relation to introduction of creative industries in relation to the calls of the modern digital world.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Generuting of procedure with application of artificial intelligence (AI), id est creative of introduction of industry as a level of acquisition of working profession in industry of vocational preparation in relation to correlation of

conception of management of industry of trade education that needs innovative instruments in relation to introduction of co-operating with bringing in of the mode online of time, id est with stabilizing of flexibility with the aim of receipt of nominal by the amount of errors and ability in relation to adaptation and flexible reaction during the job processing during organization educational.

A capture artificial intelligence (AI) in industry of vocational education testifies that scientific, technical and practical specialists of trade education accordingly in a presence potential with bringing in of modern world advance-guard from the side of Ukraine in the format of nominal power. Stabilizing in relation to influence of artificial intelligence (AI) during implementation of tasks of vocational education in conception of the use of potential in relation to organization of educational process in industry of trade education.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Correlation of flexibility of application of artificial intelligence (AI) in industry of trade education and organization of educational process with the aim of setting within the limits of nominal presentation in relation to a planned supply and grant of informative services, support of educational process between a teacher and object of studies, id est by the bread-winner of formation of the vocational system.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Штучний інтелект. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://prjctr.com/mag/aicases> Дата звернення: Верес. 06, 2024.
- [2] Що таке штучний інтелект і в яких сферах він може бути корисним? [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/xuYD4R> Дата звернення: Верес. 06, 2024.
- [3] Н. Лещенко, «Зарубіжний досвід впровадження моделей адаптивного навчання», на 1-му Міжнар. наук. форуму *Адаптивні процеси в освіті*, Київ; Харків, 2022, вип. 1(4), с. 263–265. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Lbaj10> Дата звернення: Верес. 06, 2024.
- [4] Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя (Forum-SOIS, 2023), 4-й і 5-й Міжнар. наук.-практ. WEB-форум, Київ-Харків, 2023 р.; М. Л. Ростоки, Т. С. Бондаренко; Ред. Вінниця : ТВОРИ, 2023, вип. 4, 198 с. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.736724> Дата звернення: Верес. 06, 2024.

ГЕНЕРУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (AI) ПІД ЧАС НАБУТТЯ РОБІТНИЧОЇ ПРОФЕСІЇ

Олло Василь Петрович,

(PhD), кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри військової підготовки та
післядипломної освіти Військової академії
м. Одеса, Україна;

Директор Державного навчального закладу
«Одеський навчальний центр № 14»
(при установі виконання покарань).

Одеса, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-1799-2299>
ollovp@gmail.com

Анотація. Генерування формату статті щодо обумовлення доцільності процедури висвітлення штучного інтелекту (AI) під час набуття популярності у вигляді термінології із проблематики нівелювання професійної освіти. Стабілізація процедури із залученням штучного інтелекту (AI), тобто креатив впровадження професійно-освітньої індустрії у вигляді рівня набуття робітничої професії у галузі професійно-технічної освіти. Відповідно оптимізація та професійність переваги штучного інтелекту (AI) відносно аспекту рівня удосконалення професійності й зміцнення професійно-технічної індустрії у форматі освітньої галузі стосовно напрямку пошуку ефективних механізмів розвитку контенту застосування якості професійної підготовки із метою удосконалення рівня компетенції здобувачів освіти. Лінійка спроможності виконання завдань навчального процесу під час номінальної діяльності рівня професійної освіти із застосуванням штучного інтелекту (AI) відповідно розглядається можливість номінального впровадження методичних пропозицій, тобто протягом залучення креативу освітньої перспективи у галузі професійної освіти. Відповідно галузева діяльність у форматі поліпшення рівня освітнього процесу із потоком каскаду під час вирішення проблематики, тобто рішення у контекст залучення сучасних технологій. Оптимізація та креатив переваги протягом впливу й генерації індустрії під час набуття професійної освіти, що істотно синхронізується відносно концепції перспективності та ефективність залучення штучного інтелекту (AI). Коректна процедура застосування у номінальному діапазоні освітніх галузей та креатив

методичних пропозицій, тобто удосконалення рівня інфернального зменшення превентивності із залученням формату професійної підготовки у бік штучного інтелекту (AI). Сполучна ланка поряд із штучним інтелектом (AI) номінально застосовується у галузі автономності оптимізація та креатив переваги протягом впливу й генерації індустрії професійної освіти й відповідно статистика соціальної реальності та розширення доступу у штучний інтелект (AI), тобто поєднання із рівнем інтелекту здобувачів освіти та дуальність впровадженням автоматизованих процесів штучного інтелекту (AI).

Ключові слова: штучний інтелект (AI); освітній процес; інноваційні технології; генерація індустрії; галузь професійної освіти; робітнича професія; фахівці із складу викладачів; здобувачі освіти; креатив методичних пропозицій.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] Shtuchnyi intelekt. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://prjctr.com/mag/aicases> Data zvernennia: Veres. 06, 2024. (in Ukraine).
- [2] Shcho take shtuchnyi intelekt i v yakykh sferakh vin mozhe buty korysnym? [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/xuYD4R> Data zvernennia: Veres. 06, 2024. (in Ukraine).
- [3] N. Leshchenko, «Zarubizhnyi dosvid vprovadzhennia modelei adaptivnoho navchannia», na 1-mu Mizhnar. nauk. forumu Adaptivni protsesy v osviti, Kyiv; Kharkiv, 2022, vyp. 1(4), s. 263–265. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Lbaj10> Data zvernennia: Veres. 06, 2024. (in Ukraine).
- [4] Rozbudova yedynoho vidkrytoho informatsiinoho prostoru osvity vprodovzh zhyttia (Forum-SOIS, 2023), 4-y i 5-y Mizhnar. nauk.-prakt. WEB-forum, Kyiv-Kharkiv, 2023 r.; M. L. Rostoky, T. S. Bondarenko; Red. Vinnytsia : TVORY, 2023, vyp. 4, 198 s. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.736724> (in Ukraine).

*Стаття надійшла до редакції
12 вересня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-154-167](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-154-167)
УДК 37.035:378.14

Сергієнко Анфіса Сергіївна,
старший викладач кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчук, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3863-5218>
anfisa.shmelyova@gmail.com

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ МАГІСТРІВ-ПРАВНИКІВ: ЮРИДИЧНИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто поняття академічної доброчесності та його місце у системі цінностей майбутніх магістрів-правників. За допомогою термінологічного аналізу визначено сутнісні характеристики категорій «доброчесність», «академічна доброчесність». Здійснено огляд законодавства, що регулює відносини учасників освітнього процесу в контексті академічної доброчесності. Наголошено, що академічна доброчесність магістрів-правників є однією з важливих складових діяльнісного компонента ціннісно-сислової компетентності. Зазначено, що формування академічної доброчесності розпочинається в процесі здобуття освіти і відбувається як у юридичному, так і в педагогічному аспектах. Акцентовано, що юридичний аспект полягає у визначенні різних видів порушень академічної доброчесності й встановленні юридичних наслідків за ці порушення. Педагогічний аспект передбачає проведення закладами вищої освіти (ЗВО) просвітницьких заходів серед майбутніх юристів щодо впровадження принципів академічної доброчесності. Здійснено співвідношення педагогічного й юридичного аспектів дотримання норм академічної доброчесності. Наведено і обґрунтовано шість фундаментальних принципів, розроблених Міжнародним центром академічної доброчесності, дотримання яких забезпечує імплементацію академічної доброчесності в освітній процес ЗВО. Підкреслено, що для моніторингу впровадження академічної доброчесності ефективно використовувати онлайн-опитування учасників освітнього процесу. Для цього фахівці ЗВО мають розробляти відповідні анкети. На прикладі Кременчуцького національного

університету імені Михайла Остроградського розглянуто заходи, за допомогою яких в ЗВО може ефективно здійснюватися імплементація принципів академічної доброчесності: гостьові онлайн-лекції за участю запрошених педагогів; вебінари, під час яких досвідчені фахівці обговорюють зі здобувачами вищої освіти будь-які складні питання, що стосуються проблем дотримання академічної доброчесності; інформаційно-просвітницькі акції для усіх бажаючих, на яких студенти діляться власним досвідом і обмінюються корисною інформацією з питань академічної доброчесності. Обґрунтовано, що постійна популяризація ідей академічної доброчесності серед майбутніх юристів за допомогою належної організації цінніснотворчого освітнього середовища, створює умови для формування високоморального свідомого юриста.

Ключові слова: академічна доброчесність; ціннісно-сміслова компетентність; шахрайство; хабарництво; порушення інтелектуальної власності.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Поняття доброчесності глибоко вкорінене в українську педагогіку. Філософ Григорій Сковорода іще у XVIII столітті увів у нашу культурну традицію термін «добронравіє» для позначення цієї етичної категорії. Реформа вищої освіти в Україні лише актуалізує це й так нечуже для української педагогічної традиції питання. На відміну від широкого поняття етичної та філософської категорії «доброчесності», «академічна доброчесність» – це категорія не лише педагогічна, а іще й нормативна, прописана у вітчизняному законодавстві й міжнародному праві. Тому проблема формування академічної доброчесності у майбутніх магістрів права має розглядатися одночасно у юридичному та педагогічному аспектах. Щодо юридичного аспекту, нормативне регулювання академічної доброчесності здійснюється за допомогою статей 41 і 42 Закону України «Про освіту». Відповідно до цього Закону, академічна доброчесність – це «сукупність етичних принципів», з одного боку, та чітких, «визначених законом правил», з іншого. Зокрема, згідно зі ст. 42 ч. 1 Законом України «Про освіту», академічна доброчесність – «це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або

наукових (творчих) досягнень» [1]. 2017 року Кабінетом Міністрів України було затверджено «Положення про Національний репозитарій академічних текстів». У ч. 3 цього Положення йдеться зокрема про те, що «основною метою Національного репозитарію є сприяння розвитку освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності шляхом поліпшення доступу до академічних текстів та сприяння академічній доброчесності» [2]. Для запобігання фактів академічної недоброчесності у науковій спільноті 2022 року Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) було розроблено і затверджено «Порядок розгляду скарг/повідомлень щодо фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації». 8 січня 2024 року НАЗЯВО було розроблено і внесено до Верховної Ради проект Закону України «Про академічну доброчесність», який містить майже усі норми законодавства, що стосуються принципів, правил, механізмів формування академічної доброчесності та який після його прийняття буде регулювати суспільні відносини, «що виникають у зв'язку із провадженням академічної доброчесності» [3].

Дотримання принципів академічної доброчесності у закладах вищої освіти (ЗВО) передбачає: посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримання норм законодавства про авторське право та суміжні права; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; справедливе оцінювання результатів навчання за прозорими критеріями.

Цих правил та принципів повинні дотримуватися всі учасники освітнього процесу у своїй діяльності, щоб забезпечити довіру до результатів навчання, наукових та творчих досягнень.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Формування академічної доброчесності як однієї з важливих складових діяльнісного (або поведінкового) компонента ціннісно-сислової компетентності майбутніх юристів є предметом досліджень багатьох науковців. На думку Т. Головань, «юриспруденція належить до тих небагатьох видів діяльності, в яких моральність і духовність передують ознакам професійної майстерності» [4, с. 119]. Водночас, дослідниця зауважує, «що формування доброчесності як основи професійної поведінки та нетерпимості до недоброчесної поведінки розпочинається в процесі здобуття освіти» [4, с. 118].

Здійснюючи аналіз сутності й трактування поняття «академічна доброчесність», О.Шинкарук визначає її як «сукупність морально-правових норм, принципів та цінностей, які спрямовують та регулюють поведінку учасників освітньо-наукового процесу закладів освіти та науки» [5, с. 376]. Розглядаючи сутнісні й змістовні характеристики академічної доброчесності з позицій аксіологічного підходу, С. Мазуренко «до етичних та багато інших цінностей, які становлять внутрішній зміст і обсяг поняття «академічна доброчесність» відносить такі як: цілеспрямованість, довіра, чесність, відповідальність, щирість, справедливість, поважне та чемне ставлення до людей, важливою етичною цінністю є і самовладання та багато інших, кожна з яких, в залежності від конкретних обставин, може стати необхідною умовою для реалізації цілей особистості, за наявності у неї певних вольових якостей» [6, с. 211].

Юридичний аспект регулювання академічної доброчесності у ЗВО досліджують А. Гуржій і В. Вакулук [7], Д. Казначеева і В. Казначеев [8], О. Бернацький [9]. Правове регулювання академічної доброчесності, на думку А. Гуржія і В. Вакулук, полягає у «законодавчому закріпленні й встановленні законодавцем детального переліку порушень академічної доброчесності» [7, с. 27]. Дослідники Д. Казначеева і В. Казначеев привертають увагу до «забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень шляхом формування у учасників освітнього процесу взаємоповаги, внесення до компонент програм навчальних дисциплін, спроможних формувати компетентності із академічної доброчесності, виявлення академічного плагіату шляхом використання спеціальних комп'ютерних систем, створення умов, що унеможливають порушення принципів академічної доброчесності, притягнення до відповідальності за порушення таких принципів» [8, с. 240]. Підкреслюючи дуалістичну природу академічної доброчесності, О. Бернацький зазначає, що «академічна доброчесність, як явище, базується на етичних принципах та правових нормах» [9, с. 80]. Дослідник визначає академічну доброчесність як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової і творчої діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та наукових досягнень» [9, с. 80].

Інтересною в педагогічному аспекті є думка зарубіжної дослідниці А. Девіс (A. Davis), яка, аналізуючи впровадження академічної доброчесності в освітній процес ЗВО, слушно зауважує, що «академічна доброчесність стосується здебільшого не студента, а викладача. Викладач

– це капітан корабля. Якщо капітан не виконує свої обов'язки, що відбувається з екіпажем? Отже, капітан має бути відданий справі» [10, с. 9].

Проте й вітчизняні, й зарубіжні дослідники підкреслюють, що сутність академічної доброчесності має розглядатися одночасно у кількох аспектах, ключовими з яких є юридичний і педагогічний.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у дослідженні сутності академічної доброчесності та її місця в системі цінностей майбутніх юристів у юридичному і педагогічному аспектах.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**: теоретично дослідити сутність академічної доброчесності, розкрити її фундаментальні принципи, окреслити засоби її формування й імплементації у систему цінностей майбутніх юристів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичні питання визначення сутності доброчесності як явища, дотримання принципів академічної доброчесності у ЗВО, її формування у здобувачів вищої освіти розглядаються у працях вітчизняних дослідників (Є. Суліма і С. Деніжна [11], Я. Волошина [12], Ю. Гончарова [13]) і зарубіжних учених (Т. Fishman [14], С. James [15], J. Bieliauskaitė [16]).

Академічна доброчесність – це комплексне поняття. Воно поєднує ціннісні складові здобувачів вищої освіти з їхнім практичним значенням і застосуванням. Міжнародний центр академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity, ICAI) визначає шість фундаментальних принципів академічної доброчесності. Це – чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність та сміливість.

Автори проекту «Фундаментальні цінності академічної доброчесності», які є представниками Міжнародного центру академічної доброчесності, пропонують «розглядати вказані цінності не як абстрактні принципи, а використовувати їх для розвитку здатності приймати етичні рішення та діяти відповідно до них, втілюючи свої моральні ідеали в практичній діяльності» [11].

Чесність має бути беззаперечною основою навчання, викладання і здійснення досліджень. Вона є обов'язковою передумовою довіри, а відтак – і взаємної відповідальності та успішної співпраці в будь-якому колективі. Говорячи про чесність в контексті юридичної діяльності, Елеонора Рузвельт зокрема стверджувала: «Правосуддя не може бути справедливим лише для

однієї сторони, але має бути справедливим для обох» [14]. Чесність в сфері юридичної діяльності означає професійну доброчесність. Під професійною доброчесністю юриста Я. Волошина розуміє «таку поведінку, яка полягає у формуванні самостійної та відповідальної позиції фахівця, спроможного завдяки своєму професійному хисту використовувати знання на практиці, забезпечувати надання якісних юридичних послуг та отримувати вагомні правові результати від здійснення професійної діяльності шляхом утвердження принципів верховенства права, законності, чесності, справедливості, добросовісності, сумлінності тощо» [12 с. 16]. Дослідниця визначає «ключові ознаки професійної доброчесності юриста як правової категорії, до яких належать: правова поведінка (дії або бездіяльність); суб'єкти – представники різних юридичних професій; нормативні правила і принципи професійної етики; компетентність; правові результати» [12, с. 16].

Довіра – це надбудова чесності майбутніх юристів. Її у магістрів-правників можуть сформулювати лише викладачі, які вміють чітко пояснювати очікування та вимоги суспільства до майбутніх юристів. На формування довіри безпосередньо впливає справедливість. Непрозоре або упереджене оцінювання унеможлиблює довіру. Саме так важливо, щоб викладачі чітко пояснювали критерії, за якими вони оцінюють завдання. Окрім того, атмосфера довіри неможлива без взаємної поваги. Усе це формує культуру спілкування здобувачів вищої освіти: коли викладачі з повагою ставляться до студентів, дослухаються до їхніх думок, – мають право очікувати поваги й до себе. Відповідальність – п'ятий фундаментальний принцип, що підтримує реалізацію доброчесності в освітньому процесі. Загалом кожен представник освітньо-наукової спільноти має нести відповідальність за доброчесність упродовж освітнього процесу. Бути відповідальним для майбутнього юриста, наприклад, означає опиратися тиску одногрупників, якщо вони намагаються вчинити нечесно, та відстоювати доброчесні принципи та правила. Відповідальна поведінка своєю чергою є ознакою сміливості – риси особистості, яку демонструють ті, хто чинить за правилами доброчесності, незважаючи на страх чи тиск оточення. Бути сміливим означає діяти згідно з власними принципами, переконаннями та цінностями.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети використано такі загальнонаукові методи дослідження: аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, синтез, узагальнення теоретичного матеріалу, описовий метод для характеристики практичного досвіду розв'язання поставленої проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Академічна доброчесність у системі цінностей майбутніх магістрів-правників займає одне з центральних місць, адже належне ставлення до неї є наслідком сформованої раніше правової свідомості. Академічна доброчесність – складне явище, тому її порушення може мати як педагогічні, так і юридичні наслідки. Одним із розповсюджених різновидів педагогічної відповідальності є відмова здобувачеві вищої освіти у захисті випускної кваліфікаційної роботи унаслідок плагіату. Виявлене хабарництво з боку здобувача складає вже юридичний аспект проблеми, оскільки може утворювати склад кримінального злочину. Шахрайство у вигляді отримання здобувачем вищої освіти копії екзаменаційних білетів, питань чи завдань має наслідком повторне складання заліку або іспиту (педагогічний аспект), водночас поширення або публікація курсів лекцій, роздавальних матеріалів або іншої інформації, наданої викладачем, з метою продажу, а також використання їх для будь-яких комерційних цілей має вже правову (адміністративну) відповідальність, оскільки це – порушення інтелектуальної власності викладача, що регулюється законодавством про авторське право та суміжні права.

Для дотримання принципів академічної доброчесності кожному ЗВО необхідно розробити, затвердити та оприлюднити відповідне положення, в якому будуть викладені головні принципи і стандарти академічної доброчесності й яке буде регламентувати і регулювати відповідні норми поведінки усіх учасників освітнього процесу. Під час розробки варто долучити до цього процесу якомога більше представників керівництва ЗВО, науково-педагогічних співробітників, докторантів, аспірантів та інших здобувачів освіти; врахувати всі правові та етичні принципи академічної доброчесності; оприлюднити створене положення щодо дотримання академічної доброчесності якомога ширше.

Як приклад можна взяти Кодекс академічної етики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (КрНУ), де подано таку необхідну інформацію щодо дотримання академічної доброчесності: правові та етичні принципи академічної доброчесності в ЗВО; перелік можливих порушень академічної доброчесності; інформаційні заходи із формування академічної доброчесності та попередження фактів її порушення; порядок реагування ЗВО на можливі факти порушення академічної доброчесності та можливі види відповідальності за ці порушення.

Доброчесна поведінка разом із іншими важливими показниками, що формують ціннісно-сміслову компетентність (розвиненою правовою культурою, громадянською свідомістю), має бути, на наш погляд, невід'ємною складовою діяльності юриста-професіонала.

Поступове включення академічної доброчесності у систему цінностей майбутніх юристів передбачає проведення ЗВО таких заходів: просвітницька робота серед здобувачів вищої освіти щодо впровадження принципів академічної доброчесності; практичні заняття з питань академічної доброчесності, упродовж яких вивчаються теми «доступні методи пошуку інформації», «коректне посилання на джерела», «робота над критеріями оцінювання та їх застосування» та ін.

Також для моніторингу ефективності впровадження академічної доброчесності в КрНУ фахівцями Центру моніторингу якості освіти та академічної чесності розроблені відповідні анкети, за допомогою яких на постійній основі проводиться опитування учасників освітнього процесу (педагогів та студентів). У підрозділі «Анкетування» (<https://quest.kdu.edu.ua/index.php>) на офіційному сайті КрНУ дві з десяти анкет присвячені саме академічної доброчесності.

Окрім опитування, для впровадження принципів академічної доброчесності у освітній процес на кафедрі фундаментальних і галузевих юридичних наук КрНУ для магістрів-правників протягом кожного навчального року відбуваються такі заходи:

- гостьові онлайн-лекції на платформі ZOOM на тему академічної доброчесності за участю науково-педагогічних працівників КрНУ спільно із педагогами інших ЗВО, з якими укладені відповідні угоди про співпрацю;
- вебінари, підготовлені досвідченими фахівцями КрНУ та інших ЗВО, на яких здобувачі вищої освіти мають можливість обговорити різні складні питання щодо академічної доброчесності, а також передивитися докладні презентації, присвячені нормам законодавства про дотримання академічної доброчесності, видам порушень з боку студентів, викладачів, науковців;
- інформаційно-просвітницькі акції, присвячені питанням академічної доброчесності.

Отже, імплементація принципів академічної доброчесності в освітній процес неможлива без належної організації ціннісотворчого освітнього середовища, спрямованого на формування високоморального свідомого юриста.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Питання дотримання академічної доброчесності є нагальною проблемою сучасної науково-освітньої спільноти в Україні. Академічна доброчесність є важливим елементом юридичної освіти, оскільки дозволяє студентам-правникам практикувати принцип етичності у прийнятті рішень, що є основою правосвідомості, необхідної для майбутньої професійної кар'єри. Юридичний аспект цієї проблеми полягає в тому, що наслідки для студента-правника, викритого в порушенні правил академічної доброчесності, можуть бути серйозними, оскільки це є порушенням довіри, яка є відмінною рисою юридичної професії.

Майбутні магістри права повинні мати чітке розуміння про те, як вчиняти правильно, а як – погано. Отже, щоб у здобувачів освіти одразу з початку навчання формувалося прагнення діяти у правовому полі, вони мусять знати юридичний аспект проблеми, тобто яку відповідальність можна понести за порушення академічної доброчесності. Магістри-правники повинні мати уявлення про те, яка відповідальність буває за певні види порушень академічної доброчесності – за хабарництво, порушення авторських прав, фабрикацію, фальсифікацію та інші порушення.

Педагогічний аспект полягає у постійній популяризації ідей академічної доброчесності серед майбутніх юристів завдяки спеціально розробленим заходам, створенні у межах ЗВО доброчесного академічного середовища, розробці й упровадженні відповідних положень та інших документів, що сприяють формуванню доброчесної поведінки студентів-правників упродовж всього навчання.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Теоретичне дослідження проблеми формування академічної доброчесності як однієї з базових цінностей майбутніх юристів може бути підставою для емпіричного дослідження показників сформованості цієї складової діяльнісного компонента ціннісно-сміслової компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). *Закон України № 2145-VIII «Про освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [2] Кабінет Міністрів України. (2017, Лип. 19). *Постанова № 541 «Про затвердження Положення про Національний репозитарій*

академічних текстів». [Електронний ресурс].

Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF#Text>

- [3] Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. (2024, Січ. 08). *Проект Закону України № 10392 «Про академічну доброчесність»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/ji10516a?an=2>
- [4] Т. Г. Головань, «Формування доброчесності як основи професійної поведінки юриста», *Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище: зб. есе програми підвищення кваліфікації*, Львів-Торунь, 18 верес. – 18 жовт. 2023 р. Львів, 2023, с. 117–119.
- [5] О. Шинкарук, «Сутність поняття «академічна доброчесність» в інтерпретації сучасних дослідників», *Актуальні питання гуманітарних наук*, т. 2, вип. 64, с. 376–380, 2023.
- [6] С. В. Мазуренко, «Аксіологічний вимір поняття «академічна доброчесність»: визначальні чинники», *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*, т. 34(73), № 3, с. 209–214, 2023.
- [7] А. В. Гуржій, В. Ю. Вакулюк, «Правове регулювання академічної доброчесності та особливості її забезпечення», на *Міжнар. наук.-практ. конф. Академічна відповідальність*. Київ, 2021, с. 27–29.
- [8] Д. Казначеева, В. Казначеев, «Академічна доброчесність як фактор забезпечення якості вищої освіти в системі МВС України», *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. Харків, 2020. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://repository.globethics.net/handle/20.500.12424/3965530> Дата звернення: Лип. 02, 2024.
- [9] О. В. Бернацький, «До питання етико-правової природи академічної доброчесності в Україні», *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, вип. 4(92), с. 75–86, 2020.
- [10] A. Davis, «Academic Integrity in the Time of Contradictions», *Cogent Education*, vol. 10, iss. 2, pp. 1–15, 2023. [Online].
Available: <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2289307> Application date: July 02, 2024.

- [11] Є. Суліма, С. Деніжна, «Академічна доброчесність: етичне та нормативно-правове регулювання в університетському співтоваристві», *Університети і лідерство*, вип. 2(10), с. 120–141, 2020.
- [12] Я. Л. Волошина, «Доброчесність у професійній діяльності юриста», *Аналітично-порівняльне правознавство*, № 6, с. 16–21, 2022.
<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.2>
- [13] Ю. А. Гончарова, «Академічна доброчесність у підготовці правників», *Академічна доброчесність: виклики сучасності*: зб. наук. есе учасників дистан. етапу наук. стажування для освітян. Варшава, Республіка Польща, 2022, с. 69–71.
- [14] T. Fishman (Ed.), *The Fundamental Values of Academic Integrity*. Second Edition, Clemson University, 2013. [Online]. Available: <https://www.chapman.edu/academics/academic-integrity/files/the-fundamental-values-of-academic-integrity.pdf>
Application date: July 03, 2024.
- [15] C. James, «Academic Integrity in Legal Education», in book: T. Bretag (Ed.) *Handbook of Academic Integrity*, 2016, pp. 1–14).
https://doi.org/10.1007/978-981-287-079-7_44-1
- [16] J. Bieliauskaitė, «On the way to professionalism – the promotion of law students' academic integrity», *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, vol. 116, pp. 4229–4234, 2014.

ACADEMIC INTEGRITY AS A CORE VALUE FOR MASTERS OF LAWS: LEGAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Anfisa Serhienko,

Senior Lecturer of the Department
of Fundamental and Branch Juridical Sciences
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3863-5218>
anfisa.shmelyova@gmail.com

Abstract. The concept of academic integrity and its place in the system of values of future Masters of Laws are considered in the article. Using terminological analysis, the essential characteristics of “integrity” and “academic integrity” categories are determined. An overview of the legislation regulating the relations of participants in the educational process in the context of academic integrity is made. It is emphasized that

the Masters of Laws' academic integrity is one of the important components of the activity component of value and semantic competence. It is noted that the formation of academic integrity begins in the process of obtaining education and takes place in both legal and pedagogical aspects. The legal aspect is to identify different types of violations of academic integrity and to establish legal consequences for these violations. It is emphasized that the pedagogical aspect involves educational activities of HEIs among law students on the implementation of the principles of academic integrity. The relationship between the pedagogical and legal aspects of compliance with the norms of academic integrity is determined. The six fundamental principles developed by the International Center for Academic Integrity (ICAI), which ensure the implementation of academic integrity in HEIs educational process, are presented and substantiated. It is emphasized that it is effective to use online surveys of educational process participants to monitor the implementation of academic integrity. This requires the development of appropriate questionnaires by HEI staff. On the example of the Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, there are considered the measures by which the principles of academic integrity can be effectively implemented in HEIs: guest online lectures with the participation of invited lecturers; webinars during which experienced professionals discuss with higher education applicants any complex issues related to the problems of academic integrity; information and awareness-raising events for everyone, where students share their own experiences and exchange useful information. It is proved that the constant popularization of the ideas of academic integrity among law students through the proper organization of a value-forming educational environment creates conditions for morally conscious lawyer training.

Keywords: academic integrity; value and semantic competence; fraud; bribery; intellectual property rights violation.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Veres. 05). Zakon Ukrainy № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukraine).
- [2] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017, Lyp. 19). Postanova № 541 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv». [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF#Text> (in Ukraine).

- [3] Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. (2024, Sich.08). Proiekt Zakonu Ukrainy № 10392 «Pro akademichnu dobrochesnist». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ips.ligazakon.net/document/ji10516a?an=2> (in Ukraine).
- [4] T. H. Holovan, «Formuvannia dobrochesnosti yak osnovy profesiinoi povedinky yurysta», Akademichna dobrochesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobrochesne osvitnie seredovyshche: zb. ese prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii, Lviv-Torun, 18 veres. – 18 zhovt. 2023 r. Lviv, 2023, s. 117–119. (in Ukraine).
- [5] O. Shynkaruk, «Sutnist poniattia «akademichna dobrochesnist» v interpretatsii suchasnykh doslidnykiv», Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, t. 2, vyp. 64, s. 376–380, 2023. (in Ukraine).
- [6] S. V. Mazurenko, «Aksiolohichni vymir poniattia «akademichna dobrochesnist»: vyznachalni chynnyky», Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky, t. 34(73), № 3, s. 209–214, 2023. (in Ukraine).
- [7] A. V. Hurzhii, V. Yu. Vakuliuk, «Pravove rehuliuвання академічної доброчесності та особливості її забезпечення», на Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Akademichna vidpovidalnist. Kyiv, 2021, s. 27–29. (in Ukraine).
- [8] D. Kaznacheieva, V. Kaznacheiev, «Akademichna dobrochesnist yak faktor zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v systemi MVS Ukrainy», Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy. Kharkiv, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://repository.globethics.net/handle/20.500.12424/3965530> Data zvernennia: Lyp. 02, 2024. (in Ukraine).
- [9] O. V. Bernatskyi, «Do pytannia etyko-pravovoi pryrody akademichnoi dobrochesnosti v Ukraini», Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, vyp. 4(92), s. 75–86, 2020. (in Ukraine).
- [10] A. Davis, «Academic Integrity in the Time of Contradictions», Cogent Education, vol. 10, iss. 2, pp. 1–15, 2023. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2289307> Application date: July 02, 2024. (in English).

- [11] Ye. Sulima, S. Dienizhna, «Akademichna dobrochesnist: etychne ta normatyvno-pravove rehuliuвання v universytetskomu spivtovarystvi», *Universytety i liderstvo*, vyp. 2(10), s. 120–141, 2020. (in Ukraine).
- [12] Ya. L. Voloshyna, «Dobrochesnist u profesiinii diialnosti yurysta», *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, № 6, s. 16–21, 2022. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.2> (in Ukraine).
- [13] Yu. A. Honcharova, «Akademichna dobrochesnist u pidhotovtsi pravnykiv», *Akademichna dobrochesnist: vyklyky suchasnosti: zb. nauk. ese uchasykiv dystan. etapu nauk. stazhuvannia dlia osvitan. Varshava, Respublika Polshcha*, 2022, s. 69–71. (in Ukraine).
- [14] T. Fishman (Ed.), *The Fundamental Values of Academic Integrity. Second Edition*, Clemson University, 2013. [Online]. Available: <https://www.chapman.edu/academics/academic-integrity/files/the-fundamental-values-of-academic-integrity.pdf>
Application date: July 03, 2024. (in English).
- [15] C. James, «Academic Integrity in Legal Education», in book: T. Bretag (Ed.) *Handbook of Academic Integrity*, 2016, pp. 1–14). https://doi.org/10.1007/978-981-287-079-7_44-1 (in English).
- [16] J. Bieliauskaitė, «On the way to professionalism – the promotion of law students' academic integrity», *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, vol. 116, pp. 4229–4234, 2014. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
25 серпня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-168-186](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-168-186)
УДК 330.341.1:377.091

Тихонова Наталія Василівна,
аспірантка кафедри теорії і практики
технологічної та професійної освіти
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет».
Слов'янськ (Дніпро), Україна.
 <https://orcid.org/0000-0002-6092-1798>
tykhonovanv@gmail.com

СМАРТСПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито сутність соціально-економічних чинників, які викликали необхідність запровадження в економіці України смартспеціалізації. Смартспеціалізація розглядається як концептуальна модель інноваційної та соціально-економічної політики в економічних регіонах України, яка передбачає регіональну спеціалізацію у межах національної економічної системи. Проаналізовано сутність смартспеціалізації та визначено необхідність відповідного удосконалення змісту економічної підготовки майбутніх кваліфікованих спеціалістів, робітників та педагогів професійної освіти. У науковій розвідці обґрунтовується необхідність підготовки майбутніх педагогів професійної освіти та розробки методики формування підприємницької компетентності згідно з концепцією смартспеціалізації. Окрему увагу в статті приділено поєднанню теорії та практики підприємництва в професійній освіті, необхідності організації якісної та ефективної підготовки сучасних та вмотивованих педагогів-експертів, які здатні самостійно приймати рішення та обирати найефективніші методи та зміст навчання з урахуванням регіональних аспектів економіки для максимального використання можливостей розвитку інноваційного підприємництва в регіонах; підготовки кваліфікованих кадрів в професійній освіті, які будуть відповідати сучасним вимогам на ринку праці, стануть конкурентоздатними та мобільними, активними агентами професійної та підприємницької ініціативи в країні, що буде сприяти підвищенню рівня престижу професійної освіти не тільки серед потенційних здобувачів освіти, а й у суспільстві. Автором обґрунтовано необхідність оновлення змісту

освітніх програм, розробку інтегрованих курсів з предметів гуманітарного циклу, спецкурсів з економічних дисциплін «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва», методичних рекомендацій з урахуванням положень концепції смартспеціалізації.

Ключові слова: смартспеціалізація; економічний компонент; підготовка педагогів; інноваційне підприємництво; регіональний розвиток; професійна освіта; підприємницька компетентність; підприємництво; самозайнятість.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Сучасна педагогічна наука ефективно взаємодіє з іншими науками, саме міждисциплінарний характер взаємодії педагогіки з іншими науками дає можливість науковцям зрозуміти глибину педагогічних явищ та процесів, їхній взаємний вплив, проаналізувати їх, експериментально перевірити, щоб згодом застосовувати науково підтвержені концепції та ідеї на практиці. Вивчаючи міждисциплінарні зв'язки, педагогіка інтегрує ідеї інших наук, що допомагає розробляти теоретичне підґрунтя наукових концепцій та надає можливості для демонстрації прикладного характеру педагогічної науки в інноваційному міждисциплінарному форматі. Для міждисциплінарної інтеграції й обґрунтування новітніх педагогічних концепцій та ідей в педагогіці використовуються здобутки та напрацювання з різних наук – історії, іноземних мов та літератури, географії, економіки, археології тощо.

Інноваційний регіональний розвиток та економічне зростання є актуальними не тільки у соціально-економічній сфері, а й у контексті підготовки педагогів, зокрема для закладів професійної освіти. Інновації є рушійною силою розвитку у сферах освіти, економіки та підприємництва в усьому світі, але саме регіональний розвиток, інноваційне підприємництво, економічна та професійна освіта є важливими складовими розвитку інноваційної економіки держави. Актуальність інноваційного регіонального розвитку та економічного зростання в контексті професійної освіти є беззаперечними та вкрай необхідними у повоєнний та післявоєнний періоди розвитку нашої держави.

Оскільки підприємництво у будь-якій сфері є інноваційним за своєю природою, розвивається індивідуально з урахуванням наявних ресурсів та передумов, необхідних для його започаткування та подальшого розвитку, тому важливо враховувати регіональні аспекти (концепцію смартспеціалізації)

під час започаткування та здійснення підприємницької діяльності в кожному конкретному регіоні та готувати педагогів професійної освіти до системної та результативної роботи задля розвитку підприємницької компетентності у здобувачів професійної освіти, які згодом стануть джерелом підприємницької ініціативи серед молоді в країні.

Отже, сфери розвитку підприємництва є унікальними для кожного конкретного регіону, тому автором статті пропонується для підготовки майбутніх викладачів професійної освіти використовувати економічну концепцію смартспеціалізації для розвитку підприємницької компетентності у здобувачів професійної освіти.

Автор статті виокремлює соціально-економічні чинники, які впливають не стільки на якість підготовки майбутніх педагогів професійної освіти до професійної діяльності, зокрема до розвитку підприємницької компетентності у здобувачів освіти, скільки на зміст освітніх програм та методи підготовки педагогів-експертів, новаторів та практиків, здатних на впровадження якісно нових підходів та методів навчання, здатних навчати кваліфікованих спеціалістів та робітників, які зможуть технологічно забезпечувати інноваційний розвиток промисловості та підприємництва регіонів.

Оскільки соціально-економічні чинники тісно пов'язані між собою, комплексне розв'язання цих проблем сприятиме певному рівню синергії під час підготовки педагогів до професійної діяльності в межах імплементації концепції смартспеціалізації.

Міждисциплінарні зв'язки педагогіки з економікою в даній науковій розвідці цілком теоретично та практично виправдані, оскільки оптимальний вибір методологічного застосування концепції смартспеціалізації вважається доцільним, тому автором пропонується розвивати підприємницьку компетентність у тісному зв'язку з предметами та концепціями економічної науки у сфері професійної освіти із застосуванням концепції смартспеціалізації.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Проблеми економічного розвитку держави та регіонів в контексті використання інноваційних підходів, зокрема можливостей смартспеціалізації, концептуальні положення, що визначають соціально-економічні умови для формування та розвитку підприємницької компетентності в межах компетентнісного підходу, широко досліджені у вітчизняних та закордонних наукових працях дослідників.

Я. Бжуска (Польща) та Я. Пика вивчали можливості розумної спеціалізації регіонів [2], всесвітньо відомий науковець-економіст В. Van

Ark (Велика Британія) досліджував інновації та технології, економічне зростання, економіку розвитку, інноваційні компетентності тощо [10], D. Foray (Франція) вивчав можливості та виклики регіональної інноваційної політики [8].

Науковець Я. Жаліло вивчав особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку [3]; науковці О. Амоша, О. Лях, М. Солдак, Д. Череватський досліджували особливості застосування концепції розумної спеціалізації у старопромислових вуглевидобувних регіонах для реалізації стратегії майбутнього сталого розвитку регіонів [1]; дослідниці А. Олешко та З. Шацька вивчали можливості впровадження концепції Smart-спеціалізації в перспективі післявоєнного відновлення економіки України [4]; науковець М. Фадєєва досліджувала теоретичні аспекти функціонування концепції розумної спеціалізації як інструмент трансформації національної економіки [7]; науковець О. Сербін досліджував особливості управління знаннями тощо [6].

Вивчення соціально-педагогічних чинників підготовки педагогів до розвитку підприємницької компетентності у здобувачів професійної освіти з використанням економічної концепції смартспеціалізації дотепер ще не знайшли висвітлення у науковому дискурсі, також не було обґрунтовано вимоги до економічної складової підготовки педагогів професійної освіти.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати чинники вдосконалення системи професійної освіти для підготовки педагогів та кваліфікованих спеціалістів та робітників відповідно до викликів смартспеціалізації в економіці країни.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено **завдання** обґрунтувати:

- необхідність запровадження економічної складової підготовки педагогів професійної освіти;
- вимоги до економічної складової підготовки педагогів професійної освіти;
- оновлення освітніх програм;
- доцільність використання економічної концепції смартспеціалізації для здійснення економічної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти;

- необхідність розробки та введення інтегрованих курсів з предметів гуманітарного циклу та спецкурсів «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва» в систему підготовки педагогів професійної освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Проблема недостатнього престижу професійної освіти давно вже стала предметом наукового та педагогічного дискурсу. Здобувачі професійної освіти потребують нових знань, навичок, умінь та компетентностей з-за змін, які відбуваються у глобальній соціально-економічній сфері та суспільстві. Розвиток економіки у децентралізованих регіонах країни диктує свої правила функціонування суспільства, своєю чергою, ринок праці висуває нові вимоги до кваліфікованого спеціаліста та робітника, наука обґрунтовує необхідність вдосконалення системи професійної освіти, шукає шляхи та методи для досягнення необхідного рівня знань, навичок, умінь та компетентностей кваліфікованих спеціалістів та робітників, підготовки педагогів професійної освіти, які забезпечуватимуть необхідний рівень та якість підготовки кваліфікованих кадрів у сучасних умовах.

Наявні системи освіти в країнах Європи динамічно розвиваються, розвиток нової філософії освіти в європейському суспільстві, яка затверджує пріоритет вільної, самостійної, здатної до саморозвитку особистості, вмотивованої до творчого самовизначення та самореалізації, вбачається сучасною роллю педагога.

Європейська педагогіка, перебуває в стані пошуку для формування нових підходів до підготовки вчителя, компетентності якого відповідали б вимогам часу. Проблема підготовки «вчителя нової епохи», здатного працювати в кардинально нових політичних, соціальних та економічних умовах і відповідати вимогам сучасності, надзвичайно актуальна та складна. Природно, що сьогодні увагу вчених всього світу звернено до пошуків сучасних методів підготовки педагогів, зокрема для системи професійної освіти.

Особливої уваги під час підготовки сучасного педагога заклади освіти мають приділяти застосуванню компетентісного підходу майбутніми педагогами під час навчальної та майбутньої педагогічної діяльності. Інтеграція України до ЄС спонукає науковців вивчати європейський досвід організації педагогічної освіти в умовах інтеграційних процесів та шукати оптимальні приклади для вітчизняної системи професійної підготовки педагогічних працівників [5].

Крім традиційних компонентів підготовки майбутнього педагога до навчальної діяльності (предметної, педагогічної, методичної, психолого-педагогічної та практичної підготовки) можна вважати недостатнім обґрунтування в системі освіти та підготовки викладачів професійної освіти економічної та практичної складових підготовки майбутнього педагога. Зокрема відсутність або недостатня якість теоретичної та практичної підприємницької підготовки є недоліками підготовки майбутніх педагогів професійної освіти до професійної діяльності.

Сучасний ринок праці та рівень соціально-економічного розвитку вимагає кардинально іншого рівня підготовки викладача професійної освіти, який буде володіти набором професійних компетентностей, для ефективного виконання професійних обов'язків у нових умовах з урахуванням викликів концепції смартспеціалізації.

Підвищення уваги до науково-методичного (предметного та компетентісного) компоненту під час підготовки майбутнього педагога вважається наразі актуальним.

Ускладнення професійних завдань, поставлених перед педагогами, трансформація місії сучасного педагога, які пов'язані зі зміною цілей та методів освіти, приводять до розуміння невідповідності традиційних моделей підготовки педагогів новим вимогам.

Педагогічна наука розвивається як теорія і практика одночасно, це робить можливим розв'язання складних педагогічних проблем. Оскільки педагогіка не тільки теоретична, а й прикладна наука, сучасні наукові дослідження у різних сферах науки, зокрема економіки (концепція смартспеціалізації), збагачують педагогічну думку новими концепціями та ідеями.

Міждисциплінарні зв'язки педагогіки з економікою в контексті смартспеціалізації виявляються досить вдалим для розвитку підприємницьких компетентностей у здобувачів професійної освіти.

Концепція смартспеціалізації – це здатність економічної системи (регіону) генерувати нові спеціалізації через відкриття нових сфер можливостей і локальної концентрації, агломерації ресурсів і компетенцій у цих сферах діяльності, здатність до вузької спеціалізації через відкриття нових можливостей, зокрема в інноваціях та підприємництві [3].

У країнах Європейського Союзу реалізація «стратегії смартспеціалізації» здійснюється згідно з Регламентом 1301/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 року (зі змінами), в якому йдеться про сферу посилення економічної, соціальної та територіальної згуртованості шляхом усунення основних регіональних

дисбалансів в ЄС, імплементація сталого розвитку та структурної перебудови регіональних економік, включаючи конверсію промислових регіонів, що занепадають, а також тих, розвиток яких відстає. Саме цей узгоджений документ регламентує інвестиційні пріоритети, що фінансово підтримуються Європейським Парламентом та Радою ЄС, та є орієнтиром для визначення пріоритетності в стратегіях смартспеціалізації, наприклад:

- підтримка переходу до низьковуглецевої економіки в усіх секторах;
- сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання ризикам та управління ними;
- збереження та захист довкілля та сприяння ефективності використання ресурсів;
- сприяння стійкому транспорту та усуненню вузьких місць у ключовій мережевій інфраструктурі;
- сприяння стійкій і якісній зайнятості та підтримці мобільності робочої сили;
- сприяння соціальному залученню, боротьбі з бідністю та будь-якою дискримінацією;
- інвестування в освіту, навчання та професійну підготовку для отримання навичок, навчання впродовж усього життя шляхом розвитку інфраструктури освіти та навчання;
- посилення інституційного потенціалу органів державної влади та зацікавлених сторін у сфері ефективного державного управління шляхом вжиття заходів щодо посилення інституційного потенціалу та ефективності державних адміністрацій та державних служб для зміцнення інституційного потенціалу та ефективності державного управління [9].

У межах концепції смартспеціалізації кожний регіон в країні має свій власний імідж, профіль чи спеціалізацію, тобто смартспеціалізацію (розумну спеціалізацію), які покликані стимулювати економічний розвиток регіону залежно від наявних ресурсів. На основі регіональних особливостей вибудовується стратегія економічного розвитку кожного конкретного регіону. Інновації збільшують вартість продукту чи послуги, отже будь-яка сфера підприємницької діяльності має містити в собі інноваційну складову для підвищення доданої вартості товарів для підвищення конкурентоспроможності на ринку товарів чи послуг. Освіта та наука мають завжди передувати у тандемі з інноваційним підприємництвом та забезпечувати розвиток економіки у регіоні. Управління знаннями є підходом, який веде до збільшення або створення

цінності продукту чи послуги шляхом підтримки досвіду або накопичення знань: ноу-хау, інновації, дослідження та розробки допомагають розвивати необхідні навички та компетентності, зокрема підприємницьку компетентність для подальшої комерціалізації бізнес-ідей.

Згідно зі статистичними даними, офіційний рівень безробіття в Україні з початку повномасштабного вторгнення Держстат не оприлюднює, активність шукачів роботи доволі низька, водночас є потужні спроби з відновлення економіки на місцевому, регіональному та державному рівнях, але відновлення регіонального рівня економіки на сході України поки що не може бути здійсненим з-за активних військових дій та значної частини населення, яке було вимушене евакуюватися, що заважає ефективному веденню бізнесу, крім бізнесу, який належить до підприємств критичної інфраструктури або може надавати послуги дистанційно, або переміститися (релокуватися) у безпечні регіони для виробництва продукції, товарів, надання послуг тощо.

Ситуація в професійній освіті теж наразі є нестабільною, попри той факт, що викладачі та здобувачі очної форми навчання закладів професійної освіти не підлягають мобілізації, їхня професійна реалізація наразі є проблематичною у зв'язку з тим, що послуги випускників професійних закладів освіти не мають великого попиту, особливо ті, що стосуються виробництва продукції чи товарів, послуг, що не належать до критичної інфраструктури. Але розвиток підприємницьких навичок та підприємницької компетентності для здобувачів професійної освіти залишаються актуальними, тому що підприємництво – це діяльність на власний ризик з метою отримання прибутку, належним чином зареєстроване.

Проте високий ступінь ризику для життя на території всієї України суттєво уповільнює розвиток підприємництва серед молоді, здобувачі освіти та випускники закладів професійної освіти не готові ризикувати ні власними ресурсами, ні отриманими грантовими коштами.

У здобувачів професійної освіти відсутні предмети економічного циклу в освітніх програмах, немає предметів «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва», відсутня підприємницька практика.

Отже, майбутні педагоги професійної освіти мають розвивати підприємницьку компетентність у здобувачів професійної освіти по-новому, з урахуванням отриманих під час педагогічної підготовки економічних знань: теорії та практики. Майбутні педагоги мають враховувати низький рівень мотивації у здобувачів освіти до самозайнятості чи підприємництва з-за ризиків, форс-мажорів та негативного історичного досвіду.

Щодо теорії та практики використання економічних знань під час актуалізації, оновлення чи впровадження освітніх програм, освітнього процесу, підприємницької практики у закладах професійної освіти, автор вважає, що для розвитку підприємницької компетентності в професійній освіті інноваційні та міждисциплінарні підходи педагогами використовуються недостатньо з-за браку знань, навичок та практичного досвіду.

Методика викладання фінансової грамотності та основ підприємництва має бути сучасною та актуальною, задовольняти не тільки потребу в знаннях та навичках, а й розвивати у здобувачів професійної освіти підприємницьку компетентність. Очевидно, що це є певним викликом для більшості педагогів, зокрема тих, які не мають економічної освіти або практичного досвіду підприємництва, отже, не можуть поєднувати теорію з практикою під час розвитку підприємницької компетентності у здобувачів освіти, з-за браку економічних знань не використовують смартспеціалізований підхід у своїй роботі.

Щодо обґрунтування використання концепції смартспеціалізації в контексті професійної освіти, треба згадати історію становлення та розвитку професійної освіти, передумови заснування закладів професійної освіти, які виникали з регіональних особливостей.

Наразі ми вже тривалий час спостерігаємо за процесами укрупнення чи злиття закладів професійної освіти по всій країні, їхнім перепрофілюванням, релокаціями тощо, введенням нових спеціальностей, актуалізацією та модернізацією освітніх програм та дисциплін, оновленням державних стандартів тощо. Є необхідність у суттєвих змінах функціонування закладів професійної освіти, цей процес має бути системним, логічним, обґрунтованим та смартспеціалізованим (тобто розумним), регіональні аспекти мають бути враховані не тільки в освітніх та навчальних програмах, але і у географічному розташуванні, в структурі та менеджменті закладів професійної освіти для забезпечення інноваційного регіонального розвитку та економічного зростання регіонів, розвитку інноваційного підприємництва.

Особливо заслуговують на увагу соціально-економічні регіональні чинники, в яких функціонують учасники освітнього процесу, тому що підприємницька компетентність не може розвиватися на достатньому рівні в професійних закладах освіти, які реорганізовано тільки з метою економії коштів чи врахування територіальних, кадрових чинників тощо, більш того, не може бути розвитку інноваційного підприємництва з використанням концепції смартспеціалізації серед здобувачів професійної освіти, які опановують ази застарілих та неактуальних професій, а

педагоги використовують неактуальні та застарілі освітні програми.

На жаль, сьогодні відсутнє забезпечення комплексних досліджень на предмет наявності інноваційних та освітніх чинників розвитку регіонів, що закономірно ускладнює побудову ефективних смартстратегій, які б враховували специфіку регіонального розвитку та місцевих конкурентних переваг. Кілька років тому міжнародні організації проводили брендування міст та областей в Україні, але роботу було виконано формально, цільові групи у межах проєктів було обрано не завжди коректно, тому стратегії не відображали реальний стан в регіонах і ніяким чином не сприяли економічному розвитку регіонів. Вони вже не є актуальними кілька років поспіль, а зі змінами в країні, які відбулися після агресії РФ від 24 лютого 2022 року, вище згадані стратегії розвитку регіонів взагалі застаріли. Більш того, високі темпи розвитку інформаційних технологій, швидкі темпи розробки та впровадження інновацій, актуальність використання результатів наукових досліджень, інтенсифікація інтелектуальної праці та інші суспільні трансформації людського капіталу обумовлюють потребу у формуванні смартстратегій – ретельно розроблених регіональних стратегій. Тому існує потреба розробки методичного інструментарію для аналізу та ідентифікації чинників економічного зростання регіонів, а також управління знаннями з метою розвитку підприємницької компетентності для успішної імплементації моделі смартспеціалізації та подальшої інтеграції України в європейську соціально-економічну систему. Водночас існує потреба в актуалізації та оновленні освітніх програм та методики розвитку підприємницької компетентності в контексті професійної освіти з використанням концепції смартспеціалізації.

Смартспеціалізований підхід (економічний підхід) до підготовки педагогічних кадрів забезпечить відповідність освітніх програм реальним потребам економіки, мобілізує інтелектуальні та матеріальні ресурси регіону, щоб у перспективі стимулювати розвиток економіки з урахуванням можливостей освітнього, ресурсного та кадрового потенціалу регіону.

Складниками якісної професійної освіти є:

- вмотивований інноваційний педагог;
- зміст професійної освіти, що базується на професійних стандартах та потребах ринку праці;
- сучасне освітнє середовище або екосистема;
- освітній процес, спрямований на результати навчання;
- компетентнісний підхід;
- економічна складова змісту професійної підготовки;

- підприємницька практика тощо.

Зміст освіти регламентується професійними та освітніми стандартами, формується на основі компетентнісного підходу з урахуванням галузевих та регіональних особливостей.

Педагоги професійних закладів освіти мають використовувати не тільки теоретичний матеріал в навчальних програмах, а й на практиці закріплювати отримані здобувачами професійної освіти навички для створення умов для самозайнятості та започаткування бізнесу педагогами та здобувачами професійної освіти, вміти надавати консультаційну та практичну допомогу. Показником результативності розвитку підприємницької компетентності здобувачів освіти буде кількість осіб, які мають зареєстрований власний бізнес або займаються самозайнятістю.

У сучасному науковому дискурсі не висвітлено досліджень, орієнтованих на розвиток у здобувачів професійної освіти підприємницької компетентності з урахуванням положень концепції смартспеціалізації. Теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел з порушеної проблеми констатує, що її вирішення ускладнене наявністю суперечностей між:

- нагальною потребою в підготовці професійних кваліфікованих робітників (спеціалістів) зі сформованими підприємницькими навичками та високою мотивацією для самозайнятості або заняття інноваційною підприємницькою діяльністю та відсутністю відповідного рівня підготовки педагогів для розвитку підприємницької компетентності у здобувачів професійної освіти:

- необхідністю розвитку регіональної економіки з урахуванням наявних в регіоні ресурсів і невідповідністю рівня та якості підготовки педагогів професійних закладів освіти з урахуванням інноваційних можливостей смартспеціалізації;

- невідповідністю якості та напрямів професійної підготовки, рівнів кваліфікації здобувачів професійної освіти потребам ринку праці та запитам особистості;

- необхідністю розвитку підприємництва та самозайнятості на місцевому та регіональному рівнях та відсутністю оновлених освітніх програм економічного спрямування для закладів професійної освіти.

Натомість наявність суперечностей в історії становлення та розвитку професійної освіти, передумов заснування закладів професійної освіти та сьогоденною модернізацією, укрупненням та реорганізацією (злиттям, приєднанням, перетворенням), перепрофілюванням, створенням нових

закладів професійної освіти, введенням сучасних спеціальностей тощо в закладах професійної освіти без урахування регіональних особливостей (концепції смартспеціалізації) на нашу думку, є неефективними.

Отже, необхідність урахування соціально-економічних умов та концепції смартспеціалізації під час підготовки педагогів до розвитку підприємницької компетентності здобувачів професійної освіти вбачаються актуальними.

Ретельне дослідження вітчизняного та міжнародного досвіду, поєднання сучасних теорії та практики розвитку підприємницької компетентності в межах концепції смартспеціалізації у закладах професійної освіти є актуальними дотепер та ще не знайшли висвітлення у науковому дискурсі. Оскільки дослідження має міждисциплінарний характер, зазвичай дослідники та науковці досліджують або економічні, або педагогічні категорії, а поєднання економіки з педагогікою та підприємництвом із застосуванням концепції смартспеціалізації є актуальним та новим підходом у контексті вдосконалення системи професійної освіти.

Наукова новизна досліджуваної у статті теми полягає в обґрунтуванні вимог до економічної складової підготовки педагогів професійної освіти.

Практичне значення отриманих результатів нашого дослідження полягає у вивченні, аналізі та врахуванні впливу соціально-економічних умов на підготовку педагогів професійної освіти в контексті смартспеціалізації; обґрунтуванні необхідності актуалізації та оновлення освітніх програм та методичних рекомендацій, інструментів для розвитку підприємницької компетентності у професійних закладах освіти з урахуванням положень концепції смартспеціалізації.

Автор статті вважає що технологічні та промислові ідеї в межах смартспеціалізації будуть реалізовуватися, зокрема випускниками закладів професійної освіти, отже, майбутні педагоги професійних закладів освіти мають бути підготовлені до діяльності у регіонах і з низьким, і з високим технологічним рівнем розвитку незалежно від регіональної спеціалізації.

Роль професійної освіти, на думку автора, полягає в ідеї реалізації технологій смартспеціалізації кваліфікованими робітниками та спеціалістами, які будуть підготовлені майбутніми педагогами професійної освіти.

Автором статті пропонуються наступні кроки для вдосконалення системи професійної освіти, для підготовки педагогів відповідно до

викликів смартспеціалізації в економіці країни:

- оновлення змісту освітніх програм з урахуванням положень економічної концепції смартспеціалізації;
- розробка та введення інтегрованих курсів;
- застосування міждисциплінарного підходу до підготовки педагогів;
- розробка та введення спецкурсів «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва», інтегрованих курсів з предметів гуманітарного циклу;
- практична підготовка з «Основ підприємництва».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань планується використовувати такі методи науково-дослідної роботи:

- теоретичні – аналіз науково-педагогічної та економічної літератури, періодичних видань, монографій; вивчення освітніх і навчальних програм з професійної підготовки на виявлення змісту для розвитку підприємницької компетентності у здобувачів професійної освіти;
- емпіричні – бесіди, інтерв'ю з фахівцями професійної освіти, педагогами та методистами; педагогічні спостереження, узагальнення результатів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Під час дослідження було виявлено та обґрунтовано чинники вдосконалення системи професійної освіти для підготовки педагогів та кваліфікованих робітників відповідно до викликів смартспеціалізації в економіці країни:

- соціально-економічний розвиток регіонів та суспільства;
  - імплементація смартспеціалізації в економіці регіонів;
  - розвиток інноваційного підприємництва та технологій;
  - потреба у кваліфікованих спеціалістах та робітниках;
  - потреба у підготовлених педагогах нової формації у професійній освіті.
- Також було обґрунтовано наступні завдання:
- оновлення змісту освітніх програм з урахуванням положень економічної концепції смартспеціалізації;
  - розробка та введення інтегрованих курсів;
  - застосування міждисциплінарного підходу до підготовки педагогів;
  - розробка та введення спецкурсів «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва», інтегрованих курсів з предметів гуманітарного циклу;
  - практична підготовка з «Основ підприємництва».

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Проблема підготовки майбутніх педагогів до розвитку підприємницької компетентності здобувачів професійної освіти залишається дуже актуальною в Україні.

Сучасний стан розвитку національної економіки значною мірою залежить від впровадження смартспеціалізованого підходу до розвитку регіонів. Цей процес має відбуватися завдяки усебічній підтримці підприємницьких ініціатив з боку держави, бізнесу, науки та освіти.

Загальновідомо, що реальні соціально-економічні чинники в країні мають визначати зміст навчальних програм з розвитку підприємницької компетентності здобувачів професійної освіти.

У процесі дослідження та аналізу можливостей використання концепції смартспеціалізації у контексті професійної освіти було зазначено, що соціально-економічні чинники мають значною мірою впливати на підготовку майбутніх педагогів професійної освіти, які будуть підготовлені для формування у здобувачів освіти не тільки знань та навичок початкової фінансової грамотності та основ підприємництва, а й розвитку підприємницької компетентності в цілому, поєднуючи теорію та практику в контексті професійної освіти із застосуванням концепції смартспеціалізації.

Хоча інновації та новітні методики значно прискорюють розвиток підприємницької компетентності, самозайнятість та підприємництво спираються саме на індивідуальні таланти та унікальний набір ресурсів підприємця чи самозайнятої особи, тобто поєднання інновацій, новітніх методик та унікального набору ресурсів з урахуванням регіональних чинників та вибір ефективних педагогічних методів майбутніми педагогами сучасної формації допоможуть досягати необхідної мети не тільки в професійній освіті, а й у розвитку інноваційного підприємництва з використанням концепції смартспеціалізації.

Розвитку підприємницької компетентності в професійній освіті заважає відсутність наступності під час викладання економічних дисциплін, а саме відсутність теоретичних знань та практичних навичок з фінансової грамотності у здобувачів професійної освіти, на основі яких можна розвивати підприємницькі навички у здобувачів професійної освіти, оскільки фінансову грамотність доцільно починати викладати з початкової школи. Щодо майбутніх педагогів професійної освіти, вони теж не мають достатніх навичок з фінансової грамотності, тому що цей предмет в школі не викладався, або викладався факультативно. Отже,

виявляється логічним починати підготовку майбутніх педагогів професійної освіти зі спецкурсу «Фінансова грамотність», а продовжувати економічну складову підготовки педагогів спецкурсом «Основи підприємництва» або інтегрувати модулі з економічних дисциплін в предмети гуманітарного циклу.

Таким чином, у статті обґрунтовано передумови вдосконалення системи професійної освіти для підготовки педагогів та кваліфікованих спеціалістів, робітників відповідно до викликів смартспеціалізації в економіці країни, визначена необхідність актуалізації, оновлення змісту навчальних програм, розробки інтегрованих курсів з предметів гуманітарного циклу, методичних рекомендацій, їхньої експериментальної перевірки та введення спецкурсів з економічних дисциплін «Фінансова грамотність» та «Основи підприємництва» з урахуванням положень концепції стартспеціалізації в навчальний план закладів професійної освіти або інтеграції модулів з економічних дисциплін в предмети гуманітарного циклу.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у розробці методики розвитку підприємницької компетентності для викладання предметів економічного циклу у закладах професійної освіти з урахуванням регіонального аспекту, також необхідною вважається актуалізація та оновлення чинних освітніх програм, розробка методичних рекомендацій для розвитку в закладах професійної освіти підприємницької компетентності з урахуванням концепції смартспеціалізації.

Подальшого дослідження вимагає організація якісної підготовки майбутніх педагогів до розвитку підприємницької компетентності здобувачів професійної освіти з урахуванням сучасних соціально-економічних чинників та концепції смартспеціалізації.

Цікавим є досвід розвинених країн, які проводили економічні реформи задля виходу з кризи. Так, Польща для подолання кризи у свій час обрала шлях підприємництва й отримала позитивний результат, в США значний відсоток економічно активних громадян мають і роботу, і бізнес одночасно, це для них вигідно, часто це бізнес-хобі, але воно дає економічну стабільність та впевненість у завтрашньому дні. У Німеччині мінімальний дохід від підприємницької діяльності взагалі не оподатковується впродовж року і приблизно дорівнює мініальному рівню доходу німців за рік. Тому, ймовірно, що Україна теж може обрати шлях активного розвитку підприємництва після перемоги у війні для

стабілізації економіки в країні, а для цього потрібно підготувати когорту майбутніх педагогів сучасної формації, щоб розвивати підприємницькі компетентності у здобувачів професійної освіти із застосуванням концепції смартспеціалізації, тому що саме здобувачі професійної освіти будуть активно залучені до підготовки кваліфікованих спеціалістів та робітників, які будуть задіяні в технологічних та виробничих процесах, наданні послуг у повоєнний та післявоєнний періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] О. Амоша, О. Лях, М. Солдак, та Д. Череватський, «Інституційні детермінанти впровадження концепції смартспеціалізації: приклад старопромислових регіонів України», *Журнал європейської економіки*, т. 17, № 3(66), с. 310–344, 2018.
- [2] Я. Бжуска та Я. Пика, «Розумна спеціалізація регіону», *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*, № 749, с. 362–366, 2012.
- [3] Я. Жаліло, «Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку», *Економічна теорія*, № 1, с. 23–52, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_1_5 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [4] А. А. Олешко, З. Я. Шацька, та О. В. Ровнягін, «Smart-спеціалізація України в перспективі післявоєнного відновлення економіки», *Ефективна економіка*, № 5, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10286> Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [5] *Смарт-спеціалізація регіонів України: методологія та прагматика реалізації*; Сторонянська І. З., Ред. Львів, Україна: ДУ «Ін-т регіон. дослідж. імені М. І. Долішнього НАН України», 2022. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220006.pdf> Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [6] О. Сербін, «Система управління знаннями як складова наукостворення», *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*, № 32, с. 349–356, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2011_32_37 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.

- [7] М. С. Фадєєва, «"Розумна" спеціалізація як інструмент трансформації національної економіки (теоретичний аспект)», *Причорноморські економічні студії*, вип. 26/1, с. 87–92, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/19.pdf Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [8] D. Foray, *Smart Specialisation: Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy*. London and New York: Routledge, 2015.
- [9] Regulation (EU) No 1301/2013 of the European Parliament and of the Council. [Online]. Available: <https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2013/1301/2018-08-02> Application date: April, 10, 2024.
- [10] B. van Ark, K. de Vries, and A. Erumban, «Productivity & Innovation Competencies in the Midst of the Digital Transformation Age: A EU-US Comparison», *European Economy Fellowship Initiative 2018-2019, Discussion Paper 119*. 2019. [Online]. Available: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2019-10/dp119_en.pdf Application date: April, 10, 2024.

SMART-SPECILIZATION AS A PREREQUISITE FOR THE IMPROVEMENT OF ECONOMIC TRAINING OF VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

Nataliia Tykhonova,

PhD student at the Department of Theory
and Practice of Technological and Professional Education
State higher educational institution
"Donbas State Pedagogical University".
Sloviansk (Dnipro), Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6092-1798>
tykhonovanv@gmail.com

Abstract. The article reveals the essence of the socio-economic factors that have caused the introduction of smart-specialization in the economy of Ukraine. Smart-specialization is considered as a new conceptual model of innovative and socio-economic policy in the economic regions of Ukraine, which involves regional specialization within the national economic system. The essence of smart-specialization is analyzed, and the need for corresponding improvement of the content of economic training for future skilled professionals, workers, and vocational educators is analyzed. The necessity of training future vocational education teachers and developing a methodology for fostering entrepreneurial competence

within the concept of smart specialization is justified in the research. The article also emphasizes the integration of theory and practice of entrepreneurship in vocational education, the need for higher quality and effective training of modern and motivated expert educators capable of making independent decisions and selecting the most efficient teaching methods considering regional economic aspects for maximizing the opportunities for innovative entrepreneurship development in regions. The author substantiates the necessity to train qualified personnel in vocational education who will meet modern labor market requirements, become competitive and mobile, active agents of professional and entrepreneurial initiative in the country, thereby enhancing the prestige of vocational education not only among the potential learners but also in the society. The author determines the necessity to update the content of educational programs, develop integrated courses in humanities, methodological recommendations and special courses in economic disciplines "Financial Literacy" and "Fundamentals of Entrepreneurship" taking into account the principles of the concept of smart-specialization concept.

Key words: smart-specialization; economic component; teachers training; innovative entrepreneurship; regional development; vocational education; entrepreneurial competence; entrepreneurship; self-employment.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] O. Amosha, O. Liakh, M. Soldak, ta D. Cherevatskyi, «Instytutsiini determinanty vprovadzhennia kontseptsii smartspetsializatsii: pryklad staropromyslovykh rehioniv Ukrainy», *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, t. 17, № 3(66), s. 310–344, 2018. (in Ukraine).
- [2] Ya. Bzhuska ta Ya. Pyka, «Rozumna spetsializatsiia rehionu», *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Lohistyka, № 749, s. 362–366, 2012. (in Ukraine).
- [3] Ya. Zhalilo, «Osoblyvosti realizatsii ekonomichnoi polityky derzhavy v umovakh suchasnykh tendentsii suspilnoho rozvytku», *Ekonomichna teoriia*, № 1, s. 23–52, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_1_5 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine).
- [4] A. A. Oleshko, Z. Ya. Shatska, ta O. V. Rovniahin, «Smart-spetsializatsiia Ukrainy v perspektyvi pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky», *Efektivna ekonomika*, № 5, 2022. [Elektronnyi resurs].

- Dostupno: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10286> Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine).
- [5] Smart-spetsializatsiia rehioniv Ukrainy: metodolohiia ta prahmatyka realizatsii; Storonianska I. Z., Red. Lviv, Ukraina: DU «In-t rehion. doslidzh. imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy», 2022. (Serii «Problemy rehionalnoho rozvytku»). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220006.pdf> Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine).
- [6] O. Serbin, «Systema upravlinnia znanniamy yak skladova naukotvorennia», Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, № 32, s. 349–356, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2011_32_37 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine).
- [7] M. S. Fadiieva, «"Rozumna" spetsializatsiia yak instrument transformatsii natsionalnoi ekonomiky (teoretychnyi aspekt)», Prychornomorski ekonomichni studii, vyp. 26/1, s. 87–92, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/19.pdf Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine).
- [8] D. Foray, Smart Specialisation: Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy. London and New York: Routledge, 2015. (in English)
- [9] Regulation (EU) No 1301/2013 of the European Parliament and of the Council. [Online]. Available: <https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2013/1301/2018-08-02> Application date: April, 10, 2024. (in English).
- [10] B. van Ark, K. de Vries, and A. Erumban, «Productivity & Innovation Competencies in the Midst of the Digital Transformation Age: A EU-US Comparison», European Economy Fellowship Initiative 2018-2019, Discussion Paper 119. 2019. [Online]. Available: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2019-10/dp119_en.pdf Application date: April, 10, 2024. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
21 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-187-199](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-187-199)
UDC 37.015.3:005.32

Farida Khudiyeva Tofig,

Doctor of philosophy in pedagogy,
Senior teacher of Azerbaijani State Pedagogical University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0003-1783-6392>
xfarida09@mail.ru

FACTORS THAT HAVE A POSITIVE INFLUENCE ON STUDENTS' LEARNING ACTIVITY

Abstract. At the center of significant changes taking place in society is education and attitude towards it. It is motivation that prompts a person to achieve the goal he has set for himself. Furthermore, the reason for any success of a person depends not only on his knowledge and skills, but also on his motives. An unmotivated person is idle in doing something and often fails to achieve the goal he has set for himself. From our standpoint, the stronger a person's motivation is, the more successful his activity will be. All kinds of teacher-student relationships are more successful because of motivation. If the teacher doesn't influence the students, they won't be nimble in training, positive motives will not arise, and the student won't be able to set a successful learning target. The issue of learning motives is a rather difficult experimental task. If we want to improve the quality of education and training, then solving this problem is principal. Analysis shows that, the number of students who do not want to acquire knowledge is constantly increasing. Even among primary school pupils, it shows itself. It is worth noting that, motivation is not congenital, it is an acquired quality. The teacher's professionalism and proficiency are the main means of developing motivation. Achieving high motivation in the learning process is important for success in training and future life. Motivation may not always be high, it depends on the student's feelings, circumstances, the specific subject being studied and the personality of the teacher. A pupil's desire to learn does not depend on only one motive, it consists of a system of motives that are related to each other and complement each other. Learning motivation is an important issue that characterizes the child's mental development. A student who has a passion for learning will definitely have success in learning. The dynamics of learning motivation show itself in practically all aspects of the student's activity and behavior.

Keywords: motivation; teacher-student relationship; training activity; training methods; learning; educational technology.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. The rights and responsibilities of teachers are established in Article 33 of the Law of the Republic of Azerbaijan “On Education”, adopted on June 19, 2009, and in Article 23 of the Law of the Republic of Azerbaijan “On General Education”, adopted on May 27, 2019.

As noted in other official documents adopted in connection with training and education, each teacher fulfills the duty of “forming an active civic position, educating them in the spirit of patriotism and Azerbaijanism, preparing them for independent life and work,” and is obliged to motivate students for educational activities.

A decrease in interest in educational activities should not escape the attention of teachers. Students' overall positive attitudes toward school are waning. Coming to school every day is not as exciting as the first day, but the child gradually gets used to school. Understanding the essence of learning and increasing interest in the content of learning are enhanced by the ability to acquire knowledge. If teachers can achieve this, motivation will not decrease.

A number of researchers explain learning as the successful acquisition of subject content through teaching methods. Many educators emphasize learning as an individual cognitive activity chosen by the student independently. Another group of scientists directs teaching activities towards the subject itself. Foreign teachers and psychologists value it as a way to gain personal development and spiritual experience.

Many experts identify three types of needs: achievement, connection and power (dominance). All this is due to the high standards achieved. Achievement is not a result, but a path to success. Connection (linking) – mutual cooperation and a sense of belonging to something, – the possibility of social communication, power (power) – the highest priority area of human demand. Power comes from a person's knowledge and life experience in a particular field of activity.

Demands are characterized by strength and intense desire. The motive for educational activity is precisely the acquired needs. The student first tries to satisfy the most necessary need for him. Research shows that motivation is a broad concept and should be analyzed from different perspectives. Motivation is considered the psychological basis of learning. That is why emotional stability in the learning process is one of the important factors in the reliability, success and effectiveness of the educational process. On the other hand, management theories view motivation as the process of motivating oneself or others to engage in goal-directed behavior, stimulating or implementing specific actions

to achieve one's own goal or the goal of an educational institution. On the other hand, motivation is characterized as the satisfaction of a certain personal need, the willingness to make any effort to achieve goals [7].

In conclusion, I would like to note that the problem of learning motivation has come a long way. Research shows that motivation is important for learning. Motivation can activate the student's intrapsychic process using external stimulation of the student's activity. The main influencing factors here are goals, the influence of the external environment, attitudes towards achievement and social needs.

What is the current state of educational motivation? Every teacher working in an educational institution knows that if a student is not interested in the learning process, if he does not understand his current needs, then it is almost impossible to develop his life skills. On the other hand, not all teachers pay due attention to the formation of motivation, and therefore the quality of education decreases. From this point of view, it is necessary to find out what factors influence the increase in students' learning motivation.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. In the modern period, many researchers such as R. Huseynzade [6], M. Ismikhonov [6], P. Aliev [2], E. Kazimov [7], A. Eminov [3] and others consider teacher competence as a unity of knowledge and skills related to a specific profession, as well as ways to implement specific professional activities. The teacher's competence is emphasized as a desire based on continuous self-education and self-improvement, a creative and responsible attitude towards one's professional activities. Professional competence is the desire and readiness of an individual to solve professional problems.

Motives and needs are related to each other and can change under the influence of each other. As we noted above, the motives for learning activities change under the influence of external and internal components. If there is a certain goal and the possibility of achieving it, external components help in overcoming failures, and internal motives stimulate the individual to action. Analysis of studies shows that stimulating motivational factors can manifest themselves independently, in parallel and simultaneously.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of motivation: to create conditions for organizing learning that contribute to increasing the level of educational motivation among schoolchildren.

Tasks:

- to form educational and cognitive motives;
- contribute to maintaining the student's internal position;

- continue to develop the communication skills of cooperation in communicating with peers, necessary for the successful completion of the learning process;
- increase self-confidence and develop independence;
- develop self-awareness and adequate self-esteem;
- provide an atmosphere of emotional acceptance that reduces feelings of worry and anxiety in learning and communication situations;
- develop reflection, return a sense of responsibility for the results of activities, and cultivate the will.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Pedagogical and psychological approaches to the concept of learning motivation.

In recent decades, studies have appeared by domestic and foreign scientists studying the issues of low motivation of students in order to stimulate them to engage in learning activities. Scientists have noted a number of factors that contribute to increasing the motivation of students' learning activities. Given the results of the analysis, all these factors are presented in descending order of importance:

- in order to increase students' interest in learning, it is necessary to create a learning business environment, implement this factor, introduce appropriate educational technologies that can interest students, apply psychological and pedagogical literature, and also strive to create student independence;
- the second important and necessary factor is a favorable learning environment, which can have either a positive or negative impact on the student's own world. It should be noted that a psychologically favorable learning environment can motivate students, while an unfavorable one can contribute to the emergence of negative emotions and, naturally, reduce motivation;
- the third factor is the student's focus on himself. This process is called "self-planned," "independent," or "autonomous learning".

The resulting motives are considered to be actual needs for students. Therefore, when designing curricula, in addition to including educational standards, it is necessary to take into account modern scientific achievements.

In the process of motivating learning, students should develop skills of self-control and self-assessment. Once the main learning task is understood and accepted, the plan for the work ahead is discussed and notes are taken. It puts the work in perspective. The teacher then tells you what you need to know and what to do to learn the subject. This begins the preparatory stage of studying the material. Discussions end after each child has assessed their understanding of

the topic as best as possible. Children write down what material they have covered and what they need to do to prepare for the next lesson. At the stage of cognitive activity, the essence of the subject is comprehended, training activities and operations are carried out.

The reflective assessment stage is the last stage of teaching the subject. At this stage, students analyze their activities and evaluate them. The final stage should be carried out in such a way that children can experience the joy of being able to cope with the work done and the difficulties. For example, it may be useful to give children the following task: draw a diagram of the material covered or highlight the main concepts. "Ask questions about the topic to see how well you have understood the material." To develop the ability to evaluate your own work, you can give the following homework: draw up basic questions related to the topic covered, and indicate in advance how you understand these questions. For example, good, very good, excellent, or I couldn't master it. On another sheet of paper, list the skills they should have learned while learning the topic and how they learned them: good, bad, or not at all. This is a useful, adequate option for self-assessment and finding out the cause of gaps and preparing to eliminate them. The main issue should be that self-control and assessment motivate students to further activities [6].

The problem-based developmental method plays a key role in the educational motivation of schoolchildren. Namely, the emergence of requirements and motives occurs in the process of student's initiative. No matter how much schoolchildren hear about the benefits of reading, if they do not try it themselves in their studies, they will not develop the appropriate motivation. Students should try to create, develop and strengthen positive motives. If the activity arouses their interest, the child will have positive feelings while completing the task. At this time, he will have the desire and motivation to learn. During the lesson, the teacher tells and shows the lesson, but for some children this is not enough. Schoolchildren listen or don't listen, see or don't see, some of them are busy with their own affairs: dreaming, thinking about something, etc. To involve such children in educational activities, it is necessary to stimulate thinking. At this time, it is necessary to create a problematic situation for any practical activity. And immediately after that, asking a problematic question can stimulate further thinking.

The collective form of educational activity also helps to increase students' interest in learning. According to experts, the form of teamwork can motivate even the weakest children. Thus, in the process of collective problem solving by classmates, a poorly reading child is forced to complete the task assigned to him, otherwise he may cause criticism from his friends.

During collective activities in a school group, he communicates with his friends, observes what interest they have in the activity, how important this

work is for them, and he himself evaluates this activity, understands why learning is important. This involves the student in an active learning process, gradually becomes his need and leads to the creation of motives [3].

The formation of constant positive motivation requires a serious analysis of student work. In the process of analysis, it is necessary to note all the positive aspects of the student's assimilation of educational material and point out the shortcomings. In particular, one should be wary of flagging complaints about someone not fully grasping the material without naming either student by name.

The role of the teacher in creating positive motivation for learning. As a rule, primary school students have a positive attitude towards school. For them, everything at school is new and interesting; the students believe that the teacher knows more than anyone else, and they try to complete all the tasks given to them without words. Although interest in educational activities is higher in the early grades, later it begins to noticeably decline.

Despite the efforts of teachers, students' learning interests are not stable:

- if teachers do not support them, then their interests will fade and it will be impossible to awaken them. Learning materials and assignments sometimes make students bored and tired;
- do not understand the material well (children sometimes cannot explain what and why they are interested in the subject);
- lack of orientation towards results (they cannot cope with difficulties until the end of primary school). All this leads to a decrease in children's interest in learning.

At the beginning of learning activities, interest arises in the external aspects of learning at school, then in learning activities, in the content of learning and, finally, in the skills of acquiring knowledge [1].

During the learning process, students' cognitive interests may change. Their interests shift from individual facts to patterns and principles. Psychological research shows that children's interests in acquiring knowledge begin to develop from the beginning of the second grade.

Social motives, which are indicators of understanding the social significance of learning, the importance of education, help to understand the importance of learning for its own sake.

Attitude motives are formed in children who want to hear praise from the teacher. Schoolchildren try to take a certain position among their peers.

Interest in learning activities increases in the first and second grades, but drops significantly in the fourth grade.

It is also necessary to emphasize the role of the teacher's personality in motivating students' learning activities. The problem of developing interest in learning remains relevant today. According to the observations and conclusions of

teachers and psychologists, the successful result of educational activities depends on what feelings this activity evokes, that is, on motives. That is why motives are considered the main component of educational activity. Success in learning depends on many things, including students' interest in learning, desire to learn, and understanding of the importance of acquiring knowledge. Increasing learning motivation is associated with determining its real level and understanding the possible prospects for the development of each student and the class as a whole.

The main ways to form a positive attitude towards learning activities.

There are enough methods and principles to satisfy the educational interests of students in educational activities. Thus, educational activity is not limited only to the function of transferring and acquiring knowledge. Training also serves the functions of stimulation, motivation and learning management. The use of one or another method in the educational process is implemented in different ways. Their choice depends on the didactic goals of the teacher in the process of preparing for the lesson, the level of preparation of the students and the teacher at the same time. Sometimes the use of methods and principles also has the function of motivating students. Consequently, such methods have the ability to influence the motivational sphere of students [4].

1. The content of educational material reaches children through the information they receive from the teacher and educational materials. Any information that does not satisfy the student's interest and demand does not provoke him to action. Only information that matches the interests and needs of the student can interest him and motivate him to learn. In younger schoolchildren, only when favorable conditions are created, an understanding of events occurring in mental activity arises and develops, as well as an interest in self-assessment. When choosing educational and illustrative materials, the teacher must take into account the interests of students, and the content of the selected materials should lead to the emergence and development of new interests in the future educational activities of children. All of these selected materials must be accessible to children, based on their previous knowledge and life experiences, and at the same time, the materials must be new, interesting, and sometimes challenging.

2. Correct construction of learning activities. The content of the material being taught should be learned through learning activities. Learning activities include such actions as: motivational, cognitive activity and reflection-evaluation.

During the motivation stage, students must understand why and how a particular part of the program will be taught, and what they need to do to successfully complete the basic course materials. This stage depends on the implementation of the following training activities.

In the process of educational motivation, students should develop skills of self-control and self-assessment. Once the main learning task is understood and accepted, the plan for the work ahead is discussed and notes are taken. This puts the work into perspective. Then the teacher tells you what you need to know and what to do to learn the topic. This begins the preparatory stage of studying the material. Discussions end after each child has assessed their understanding of the topic as best as possible. Children write down what material they have covered and what they need to do to prepare for the next lesson [8]. At the stage of cognitive activity, the essence of the subject is comprehended, training activities and operations are carried out. The reflective assessment stage is the last stage of teaching the subject. At this stage, students analyze their activities and evaluate them.

The problem-based developmental method plays a key role in the educational motivation of schoolchildren. Namely, the emergence of requirements and motives occurs in the process of student's initiative. No matter how much schoolchildren hear about the benefits of reading, if they do not try it themselves in their studies, they will not develop the appropriate motivation. Students should try to create, develop and strengthen positive motives. If the activity arouses their interest, the child will have positive feelings while completing the task.

During collective activities in a school group, he communicates with his friends, observes what interest they have in the activity, how important this work is for them, and he himself evaluates this activity, understands why learning is important. This involves the student in an active learning process, gradually becomes his need and leads to the creation of motives.

Forming constant positive motivation requires a serious analysis of the student's work. In the process of analysis, it is necessary to note all the positive aspects of the student's assimilation of educational material and point out the shortcomings. Dissatisfaction, in particular, should be noted with caution when saying that someone has not yet fully mastered the material without naming any student by name [2].

Despite the fact that a child who comes to school begins educational activities, his play activities continue. The essence of games in school is focused on solving cognitive problems. The solution of cognitive problems is solved by mental tension and overcoming difficulties. This encourages students to engage in intellectual work. At the same time, it develops their logical thinking. By mastering any program material through gameplay, children strengthen their memory and attention by observing, comparing, classifying and grouping objects according to their characteristics, using accurate and correct terminology on the spot, describing objects and events, obtaining certain information about what they are talking about, necessity and their quality. Through play, children learn about color, shape, size and

volume. During the game, physical, aesthetic and moral qualities are formed. By following the rules of the game, schoolchildren learn to control themselves and their actions, which leads to the formation of such qualities as will, discipline, action according to plan, and the desire to help each other.

The more interesting methods the teacher uses in his lessons, the more effectively the students are consolidated, they are able to generalize and systematize the knowledge they have acquired. Experiments show that the use of gaming technologies leads to the discovery of unknown aspects of students' personality. According to experts, interesting games created by a teacher can provide learning motivation even to the weakest and shyest students. The teacher must be able to carry out technological operations to develop the educational motivation of schoolchildren: that is, eliminate fear, use hidden ways to involve children in practical activities, provide motivation, personal exclusivity, pedagogical influence and mobilization of activity, etc.

As we have already mentioned, the teacher's personal example plays a special role in the development of schoolchildren's learning motivation. The style of a teacher's pedagogical activity refers to tasks, the choice of resources that belong only to him, the skills of pedagogical influence on the formation of the student's personality, and the ability to communicate with students.

The final stage should be carried out in such a way that children can experience the joy of being able to cope with the work done and the difficulties. For example, it may be useful to give children the following task: draw a diagram of the material covered or highlight the main concepts. "Ask questions about the topic to see how well you have understood the material." To develop the ability to evaluate your own work, you can give the following homework: make up the main questions related to the topic covered, and before it make a diagram of how you understand these questions.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Let's look at some teaching methods that promote motivation. The comparison method is a very effective tool not only for cognition, but also for motivation.

Non-traditional lessons play a big role in motivating students: gaming and integrated ones, which undoubtedly belong to emotional methods of motivation. These are, as a rule, lively, interesting lessons, full of inventions and fantasies. An integrated lesson is a godsend for a teacher who wants to make interdisciplinary connections.

To motivate learning, it is necessary that when teaching, the teacher focuses on the individual achievements of students, encourages and reinforces the student's achievements, comparing them not with the results of other students, but with his own, individual standards built on his past successes and failures. The result of such

a learning strategy is an increase in the attractiveness of success, self-confidence and, as a result, optimal motivation and successful learning.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Based on all of the above, we can come to the following conclusions:

Teacher-student relationship is one of the factors that has the strongest influence on learning motivation. The quality of teaching and education increases as a result of the influence of the teacher-student relationship on learning motivation. Properly structured learning motivation leads to more and better academic performance for both students and teachers. A student who is motivated to learn can be more successful in life than a student who is not motivated to learn.

The study of motivational theories helps stimulate the joint activities of teachers and students, as well as their own activities. The educational process becomes effective when the teacher can skillfully guide the activities of students. The formation of the sphere of educational motivation of schoolchildren is monitored. Teachers or tutors can create a positive attitude towards learning activities.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

To motivate students' educational activities, mastering scientific knowledge, forming specific educational activities, the student's position in interpersonal relationships, organizing collective activities, using a system of encouragement and criticism, creating a perspective, etc. can create favorable conditions. All these conditions are important. Each of these conditions presupposes the formation of a certain group of motives.

Motivation has a complex structure, where each method can have an impact both individually and in interaction. Therefore, learning motivation cannot be formed in parts. Only an integrated approach can ensure the formation of successful learning motivation. To create motivation, it is effective to use not one, but many methods. Taken together, this entire set of methods is a fairly effective means of developing successful educational motivation in schoolchildren.

Motivation for learning is one of the main conditions for the implementation of the educational process. It not only serves mental development, but also ensures the comprehensive development of the personality as a whole. Positive motivation for learning has a direct impact on instilling in schoolchildren the ideals of the future, creating a system of values, assimilating values and norms accepted by society, and acquiring active student behavior. When developing interest in learning, the age and individual

psychological characteristics of the student should be taken into account.

Strong and sincere relationships between teachers and students act as an incentive for schoolchildren to learn: they show high persistence and diligence in learning, show interest in learning, and show high academic performance. The personal and professional qualities of teachers are an important means of teaching. impact on student achievement. When teachers listen carefully to students, care about them, are always ready to provide the necessary help, arouse interest in learning, praise, be patient, allow them to participate in decision making, respect their opinions and personality, students become interested in learning. The teacher-student relationship in motivating students to learn may vary depending on the individual characteristics of both students (age, gender, ethnicity, socio-economic status) and teachers (gender, age, work experience, competence, etc.).

The quality of the teacher-student relationship significantly influences the quality of students' motivation to learn. Quality relationships build students' interest in the subjects taught, help them believe in their skills and abilities, and inspire students to become better learners.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Properly established teacher-student relationships allow students to feel psychologically safe in the environment and during the learning period, creating favorable conditions for the development of important social and academic skills.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] S. Ələsgərova, *Şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün və tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişafı*. Bakı, Azərbaycan : Təhsil, 2018.
- [2] P. Əliyev, *Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili*. Bakı, Azərbaycan : ABU, 2004.
- [3] A. Eminov, *Pedaqogika*. Bakı, Azərbaycan : Kövsər, 2011.
- [4] Z. Həbibova, *İnsan potensialı idarəetmə və inkişaf amili kimi*. Bakı, Azərbaycan : Elm və Təhsil, 2017.
- [5] R. Hüseynzadə, *Ailə pedaqogikası*. Bakı, Azərbaycan : ADPU nəşriyyatı, 2016.
- [6] M. İsmixanov, *Sosial pedaqogika*. Bakı, Azərbaycan : ADPU nəşriyyatı, 2013.
- [7] E. Kazımov, «Motivasiyanın yaradılmasının şagirdlərin inkişafına təsiri», *Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun elmi əsərləri*, cild 84, № 6, səh. 167–169, 2017.
- [8] A. Mehrabov, *Ənənəvi və müasir tədris metodları – üstünlüklər və çatışmazlıqlar: müqayisəli təhlil*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2010.

ФАКТОРИ, ЩО НАДАЮТЬ ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ

Худієва Фаріда Тофіг,
доктор філософії з педагогіки,
старший викладач Азербайджанського
державного педагогічного університету.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0003-1783-6392>
xfarida09@mail.ru

Анотація. У центрі значних змін, що відбуваються в суспільстві, – освіта та ставлення до неї. Саме мотивація спонукає людину досягати мети, яку вона перед собою поставила. Крім того, причина будь-якого успіху людини залежить не тільки від її знань і вмінь, а й від її мотивів. Невмотивована людина байдикує, часто не досягає мети, яку поставив перед собою. На наш погляд, чим сильніша мотивація людини, тим успішнішою буде її діяльність. Усі види стосунків учитель-учень є більш успішними завдяки мотивації. Якщо вчитель не буде впливати на учнів, вони не будуть спритними у навчанні, не виникне позитивних мотивів, учень не зможе успішно поставити ціль навчання. Питання мотивів навчання є досить складним експериментальним завданням. Якщо ми хочемо підвищити якість освіти і навчання, то вирішення цієї проблеми є принциповим. Аналіз показує, що кількість студентів, які не бажають здобувати знання, постійно зростає. Навіть серед учнів початкової школи це проявляється. Варто зауважити, що мотивація не є вродженою, це набута якість. Професіоналізм й майстерність учителя є основним засобом розвитку мотивації. Досягнення високої мотивації у процесі навчання є важливим для успіху в навчанні та подальшому житті. Мотивація не завжди може бути високою, це залежить від почуттів учня, обставин, конкретного предмета, що вивчається, і особистості вчителя. Бажання учня вчитися не залежить від одного мотиву, воно складається із системи мотивів, які пов'язані між собою та доповнюють один одного. Важливим питанням, що характеризує психічний розвиток дитини, є мотивація навчання. Учень, який має пристрасть до навчання, обов'язково матиме успіх у навчанні. Динаміка навчальної мотивації проявляється практично в усіх аспектах діяльності та поведінки учня.

Ключові слова: мотивація; стосунки вчитель-учень; освітня діяльність; методи навчання; навчання; освітня технологія.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] S. Alasgarova, Development of students' creative thinking and research abilities. Baku, Azerbaijan : Education, 2018. (in Azerbaijani).
- [2] P. Aliyev, Organization of educational work in educational institutions. Baku, Azerbaijan : ABU, 2004. (in Azerbaijani).
- [3] A. Eminov, Pedagogy. Baku, Azerbaijan : Kovsar, 2011. [in Azerbaijani].
- [4] Z. Habibova, Human potential as a management and development factor. Baku, Azerbaijan : Science and Education, 2017. (in Azerbaijani).
- [5] R. Huseynzade, Family pedagogy. Baku, Azerbaijan : ADPU publishing house, 2016. (in Azerbaijani).
- [6] M. Ismikhanov, Social pedagogy. Baku, Azerbaijan : ADPU publishing house, 2013. (in Azerbaijani).
- [7] E. Kazimov, "Effect of creation of motivation on the development of students", scientific works of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, vol. 84, no. 6, p. 167–169, 2017. (in Azerbaijani).
- [8] A. Mehrabov, Traditional and modern teaching methods – advantages and disadvantages: comparative analysis. Baku, Azerbaijan : Translator, 2010. (in Azerbaijani).

*Стаття надійшла до редакції
11 липня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-200-254](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-200-254)
УДК 37.07.005

Чижевський Борис Григорович,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначені особливості управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти в період модернізацій, перетворень, позитивних перемін та їхнього неперервного, стабільного, стійкого розвитку. Наші роздуми ґрунтуються на тому, що управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти є стратегічним та має будуватися в площині «Вивчай глобально – визначай наукове підґрунтя – дій локально» і є комплексним та інноваційним за змістом. Стратегічною проблемою трансформаційних процесів є управління духовною позитивною енергією трансформації та миру. Саме тому управління трансформаційними процесами у школі в сучасних умовах розглядається через призму стратегічного управління та здійснюється із урахуванням необхідності забезпечення розвитку учасників освітнього процесу за умови подолання негативних наслідків пандемії, війни, екологічної катастрофи, кліматичних «рекордів», кризи та наявності освітніх втрат, освітніх розривів, неуспішності, неграмотності, прогалин у знаннях у школярів та необхідності оперативного залучення до освітнього процесу внутрішньо переміщених дітей та учнів, а також організації дистанційного навчання українських школярів які тимчасово перебувають та проживають за кордоном. Визначення особливостей управління трансформаційними процесами у сфері освіти та закладах загальної середньої освіти є вищим рівнем мистецтва керування та забезпечується стратегічним мисленням, стратегічним управлінням і охоплює питання теорії і практики підготовки педагогічних працівників, дітей, учнів, батьків до здобуття школярами якісних наукових знань, оволодіння науковим світоглядом на основі

гармонійного розвитку та виховання, а також планування, прогнозування та організації освітнього процесу, дослідження його закономірностей, розробки та застосування способів, варіантів, методів і форм навчання, вивчення, самоосвіти учнів. Передбачає раціональну, грамотну розстановку наявних педагогічних кадрів, ефективне використання матеріально-технічної бази, інформаційних ресурсів, визначення стратегічних пріоритетів, цілей і завдань класним керівникам, класоводам, учителям, бібліотекарям, керівникам гуртків, секцій, творчих колективів, завідувачам кабінетів, а також застосування інноваційних форм і методів навчання, формування сфери співробітництва із державними органами управління, науковими установами, методичними службами, закладами освіти, суспільними організаціями та сповідування ідеології педагогіки співробітництва та взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу. Стратегічне управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти, особливо в умовах війни, тісно пов'язане із освітньою політикою в країні і витікає із потреб вільної творчої обдарованої особистості, соціального людського суспільства, демократичної держави, інноваційної економіки знань та потреб оборони, захисту, опіки, дотримання соціальних гарантій. Законодавство, нормативно-правові акти порушують перед закладами освіти завдання, а стратегія забезпечує їхнє виконання. Стратегія управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти залежить від рівня, стану та темпів розвитку економіки і від реального наданого необхідного та достатнього фінансування, захищеності, у тому числі соціальної, усіх учасників освітнього процесу. Стратегія управління трансформаційними процесами, як правило, є єдиною для всіх шкіл і її рекомендації, основні положення мають бути обов'язковими для усіх закладів загальної середньої освіти незалежно від статусу, типу, підпорядкування, місця розташування та форми власності. Стосовно тактики стратегічне управління відіграє певну роль і в той же час враховує повноваження, статус та можливості закладу загальної середньої освіти та має слугувати реалізації основних прав і свобод учасників освітнього процесу, й – основного права на духовне, щасливе, безпечне, захищене, радісне життя в площині дотримання та виконання основних духовних законів – Любові, Прощання та світоглядних і ціннісних категорій і принципів Миру, Віри, Надії, єдності, солідарності, співдружності.

Ключові слова: трансформаційний процес; організаційна трансформація; управління; модернізація; позитивні переміни; стратегічне управління; ситуаційне управління; заклад загальної середньої освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Трансформаційні процеси у сфері освіти мають опиратися перш за все на основні види управлінської діяльності – стратегічне та ситуаційне управління. Необхідно враховувати, що стратегічне управління – це управлінська діяльність, що передбачає постановку стратегічних цілей і завдань закладам загальної середньої освіти від держави, суспільства, обдарованої особистості, економіки, системи захисту і оборони та підтримання тривалих творчих відносин і співпраці між структурними елементами і складовими школи та оточенням, що забезпечує виконання порушених завдань та досягнення поставлених цілей. Стратегічне управління передбачає формування та реалізацію освітньої політики на досягнення неперервного, стабільного, стійкого розвитку учасників освітнього процесу в довготерміновому періоді. Втілюється у найбільш важливих і принципових планах, програмах, проектах, установках чи намірах органів та структур які приймають рішення щодо довготермінового освітнього розвитку на всіх рівнях управління: державному, центральному, галузевому, регіональному, районному, територіальному, місцевому, закладі загальної середньої освіти, класу, групи, гуртка, секції, творчого колективу.

Стратегія управління трансформаційними процесами охоплює формування ресурсів (фінансових, матеріально-технічних, кадрових, змістовних, інформаційних), механізмів, цілей і засобів необхідних для їх виконання. Цілі освітньої діяльності стосуються комплексу духовного, морального, наукового, культурного, соціального, економічного розвитку потенціалу сфери освіти, галузі загальної середньої освіти, напрямів, профілів, спеціалізації та кожного закладу загальної середньої освіти і його структурних підрозділів, складових та елементів.

Для закладів загальної середньої освіти центральною проблемою є недостатнє фінансування, злиденна заробітна плата педагогічних працівників, наявність освітніх втрат, освітніх розривів, неуспішності, прогалин у знаннях зумовлених пандемією, жорстокими реаліями війни, несвоєчасним забезпеченням навчальними програмами, підручниками та наявністю великої кількості вакансій із-за дефіциту педагогічних кадрів (5–7 відсотків у країні та 20–25 відсотків у сільській місцевості). Негативний вплив на розвиток закладів загальної середньої освіти мають також спонтанні рішення за результатами міжнародних зустрічей,

консультацій, перемовин, вражень сформованих у результаті установки – послухаємо, що нам скажуть і на марші зорієнтуємося, забуваючи, що Україна має унікальні науково-освітні напрацювання, надбання, постаті, які гідно можуть бути представлені, визнані та розвинені в Європейському та міжнародному співтовариствах.

Ситуаційне управління охоплює прийняття управлінським персоналом рішень у ситуації, що реально склалася або складається. Особливо яскраво воно проявилось під час організації евакуації та розосередження, розташування дітей, учнів, учителів із зони бойових дій та забезпечення розселення, проживання, харчування, навчання та права на працю у відносно безпечних регіонах України. Ситуаційне управління, як правило, застосовується на нижчому (заклад загальної середньої освіти) або середньому (спільнота, район, область) рівнях ієрархії, воно має свою історію, специфіку, традиції, напрацювання, апробоване практикою та органічно впливає з природи духовно-моральних, науково-освітніх, культурних, суспільно-політичних, економічних відносин в державі, регіоні, спільноті і сприяє розвитку управління трансформаційними процесами на рівні закладів загальної середньої освіти.

Ситуаційний підхід передбачає також вибір ефективної структури та профілізації закладу загальної середньої освіти на основі науково обґрунтованої організації освітнього процесу і механізмів управління та визначається особливостями умов, довготривалих та поточних завдань, а також реальної ситуації, обстановки, умов в якій діє, розвивається та утверджується школа.

Головним спрямовуючим вектором та основою ситуаційного управління є стратегічне управління, яке є дороговказом для розвитку учасників освітнього процесу на тривалу перспективу.

Постановка проблеми / Statement of the problem. Стратегія управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти – мистецтво науково-освітнього, соціального, економічного керування учасниками освітнього процесу, яке має визначити головний напрямок їхніх дій, учинків на шляху отримання якісних наукових знань, опанування науковим мисленням, осягання науковим світоглядом. В основі його лежить спосіб дій, лінія поведінки, як директора школи в цілому, так і кожного конкретного учасника освітнього процесу зокрема.

Виклики сьогодення вимагають від директора школи поєднати стратегічне та ситуаційне управління, забезпечивши вихід ситуаційного управління на рівень вимог та потреб українського народу.

Стратегічне та ситуаційне управління трансформаційними процесами мають сприяти врегулюванню та спрямуванню стабільного, стійкого розвитку, модернізації, перебудові, перемінам у закладах загальної середньої в умовах соціального, правового, рівноправного, людського суспільства рівних можливостей, демократичної держави, інноваційної економіки знань, спрямованих на вирішення проблем післявоєнної відбудови та відродження України в контексті духовно-моральної стійкості, ціннісної відданості та Європейської інтеграції. Вирішити зазначені проблеми покликана українська школа в широкому розумінні цього поняття.

Головними причинами трансформаційних процесів у закладах загальної середньої освіти є потяг особистості до пізнання світу, до знань, до нової, об'єктивної, вивіреної, перевіреної інформації, використання інноваційних технологій, постійна внутрішня і зовнішня конкуренція під час навчання та праці, трансформація духовно-моральних, науково-освітніх, культурних, політичних, соціальних, економічних, інформаційних умов.

У своїй управлінській діяльності керівники та організатори освіти мають керуватися тим, що освітня політика, спрямована на позитивні, якісні, визначальні, досягнення сфери освіти, галузі повної загальної середньої освіти, закладів загальної середньої освіти в довготерміновому періоді. Окреслюється та втілюється у законах, найбільш важливих і принципових доктринах, стратегіях, концепціях, планах, програмах, проектах, баченнях, установках чи намірах законодавців, державних діячів, органів виконавчої влади, які приймають рішення щодо довготермінового освітнього розвитку школи на всіх рівнях управління: центральному, регіональному, обласному, районному, територіальному, закладу загальної середньої освіти.

Під час підготовки, прийняття та реалізації рішення щодо управління трансформаційними процесами враховується, що стратегія освітнього розвитку охоплює формування цілей, кінцевої мети, мотивів, засобів, механізми та ресурси, які необхідні для їх досягнення. Цілі розвитку закладів загальної середньої освіти стосуються або комплексного розвитку духовно-морального, науково-освітнього, культурно-просвітницького, економічного, соціального, інтелектуального потенціалу, або сфери освіти в цілому, або її галузей, напрямів та конкретних закладів загальної середньої освіти. Варто зважати на те, що центральною проблемою управління трансформаційними процесами є проблема недостатнього економічного розвитку країни (регіону, області, району, спільноти), відсутність достатнього обсягу та повноти стратегічної інформації, що спричиняє застосування різних стратегій, розмаїття рішень

з однієї і тієї ж проблеми та призводить до наявності специфічних регіональних, місцевих рішень стосовно розвитку закладів загальної середньої освіти під впливом трансформаційних процесів.

Вирішення стратегічних проблем розвитку закладів загальної середньої освіти можливе при орієнтації закладів загальної середньої освіти на забезпечення реалізації довготермінових програм освітньо-просвітницького, науково-технічного, соціально-економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності випускників на внутрішньому і зовнішньому ринках праці. Щодо управління зростанням й удосконаленням ресурсного розвитку закладів загальної середньої освіти, то, крім фінансово-грошових, валютних, матеріально-технічних, інформаційних, кадрових ресурсів, на всіх рівнях управління значну увагу необхідно приділити змістовному наповненню, науковому насиченню, дидактичному та методичному забезпеченню освітнього процесу. Важливим блоком є реальні та життєві соціальні гарантії учасникам освітнього процесу, доступ до медичного обслуговування, забезпечення збалансованим калорійним благодатним харчуванням та наявністю гарантованого, безперебійного, своєчасного підвозу дітей, учнів, учителів до школи.

Стратегічне управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти буде неефективним без наявності стратегії розвитку школи – узагальненої моделі дій, спрямованих на досягнення мети через розподіл, координацію та ефективне використання ресурсів, відповідне змістовне та інформаційне насичення; системи правил, вимог і способів реалізації стратегічної концепції розвитку закладу загальної середньої освіти. Необхідність формування стратегічної концепції розвитку школи зумовлена закономірностями післявоєнного відродження України у всіх аспектах, напрямках і площинах, раптовими і непередбачуваними змінами в природі, кліматі, зовнішньому та внутрішньому середовищах закладу загальної середньої освіти.

Необхідно враховувати, що стратегія управління конкретного закладу загальної середньої освіти охоплює певний набір видів освітньої-навчальної-виховної-просвітницької діяльності, які корелюються із ефективними видами функціонування інших шкіл, не втрачаючи своїх напрацювань, традицій, надбань, своєрідності, особливості, авторитету.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, загальнотеоретичні та методологічні підходи до організації та здійснення управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти широко та глибоко відображені у

працях українських науковців, дослідників та практиків.

Проблеми стратегічного управління, у тому числі на філософському, методологічному, змістовному, організаційному рівнях висвітлено у працях В. Андрущенка, С. Гончаренка, Ю. Горобця, А. Гуржія, Л. Калініної, Є. Краснякова, В. Кременя, В. Литвина, О. Локшиної, В. Лугового, О. Ляшенка, Ю. Мальованого, Н. Ничкало, В. Огнев'юка, О. Онаць, Л. Попової, О. Савченко, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської, О. Топузова та ін. У той же час залишаються відкритими ряд проблем зумовлених здійсненням системних перетворень як на макро-, так і мікро-рівнях, що обумовлює актуальність наукових досліджень у сфері управління трансформаційними процесами як у сфері освіти, галузі повної загальної середньої освіти в цілому, так і у закладі загальної середньої освіти зокрема. У зв'язку із зазначеним важливим є теоретичне обґрунтування доцільності розробки концептуальних положень стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.

У даний час В. Луговим, В. Кременем, О. Топузовим та іншими визначено філософську, методологічну основи управління, обґрунтовано системний підхід, що стало початком становлення і розвитку систематики стратегічного управління, яке є одним із самих великих управлінських нововведень в сучасному світі.

В. Андрущенко, В. Курило, О. Топузов, В. Шепотько, Л. Калініна, О. Онаць обґрунтували наукову позицію відносно відповідності внутрішнього стану сфери освіти, закладу освіти із суспільними очікуваннями та потребами економіки. Вони запропонували методи стратегічного планування та прогнозування, що дозволяють розглядати стратегічне управління закладом освіти як циклічний процес та обґрунтували зміст розвивальної стратегії, методіку системно-комплексного аналізу та визначення пріоритетних напрямів стабільного, стійкого, усталеного розвитку особи, спільноти, суспільства, держави.

Г. Єльнікова, Л. Даниленко, Є. Красняков, В. Маслов, В. Олійник, О. Онаць, Н. Оржехівська, Л. Паращенко внесли значний вклад в розвиток теорії і практики стратегічного управління, обґрунтовуючи, що ключовими параметром, фактором, які забезпечують успіх закладу загальної середньої освіти є управління, яке базується на стратегічному управлінні.

Для розробників освітньої політики, науковців, керівників закладів освіти, учителів, викладачів і студентів закладів вищої освіти корисною та вагомим є монографія «Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США»: монографія / [А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін.], яка присвячена проблемам трансформацій в освіті в

аспектах децентралізаційно-централізаційних, гуманізаційних процесів, стандартизації та диференціації освіти в країнах ЄС та США в якій авторами охарактеризовано підходи до трактування освітніх трансформацій в освітньому просторі у зарубіжжі й Україні та розкрито підходи країн зарубіжжя та визначено параметри застосування для реалізації реформ; окреслено перспективи використання зарубіжного досвіду в Україні [79].

Для педагогів і керівників закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти, а також управлінь освіти і науки, викладачів і студентів закладів вищої освіти, наукових працівників рекомендована Н. Ничкало «Трансформація професійно-технічної освіти України»: монографія. Трансформація професійно-технічної освіти розглядається як філософська, соціально-економічна і педагогічна проблема. Аналізується неперервна професійна освіта як світова тенденція, висвітлюються провідні ідеї українських концепцій її розвитку та можливі шляхи реалізації у контексті європейської інтеграції. Викладено особливості розвитку професійно-технічної освіти в умовах незалежної України та основні напрями і результати наукових досліджень з теорії і методики професійної освіти [55].

Важливою в контексті визначення та класифікації закономірностей протікання трансформаційних процесів у сфері освіти є книга Миколи Слюсаревського «Громадська думка і горизонти освіти», яка є першою як в Україні, так і за кордоном монографічною працею, яку спеціально присвячено проблемі суспільної думки щодо стану освіти та шляхів її розвитку. Висвітлення цієї проблеми здійснюється за даними унікального моніторингу, що від початку 2000-х років проводиться під керівництвом автора Інститутом соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. Водночас значну увагу приділено феноменові суспільної думки як такому, розкриттю його сутності й тим дискусіям, котрі точаться навколо нього вже не одне десятиріччя. Власне, з критичного аналізу змісту цих дискусій і розпочинається книга. Адресується науковцям, напрями досліджень яких пов'язані з проблемами суспільної думки та розвитку освіти, працівникам сфери освіти, а також усім, кого можуть зацікавити ці проблеми [74].

Особливої уваги надається дослідженню управління трансформаційними процесами у сфері освіти та закладах загальної середньої освіти в сучасних умовах. З питань управління трансформаційними процесами у сфері освіти та у закладах загальної середньої освіти за останніх п'ять років проведено наукові дослідження за такими напрями: С. Бублик,

Т. Велентейчик, Т. Гончарова розкрили світові тенденції в системі вищої освіти у XXI столітті: масовість та динамізм, орієнтація якості навчання на кінцевий результат, впровадження безперервної освіти, дистанційне навчання, диверсифікація та інтернаціоналізація, індивідуалізація, трансформація змісту, спрямованість на науково-дослідницьку діяльність [15]; М. Ватковська, В. Швидун на основі аналізу документа «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» визначили основні напрями реформування системи освіти України, зокрема – зміна ролі педагога у освітньому процесі – від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини [17]; Т. Гавлітіна проаналізувала міжнародний та вітчизняний досвід створення й використання інноваційних практик для потреб Нової української школи та наголосила, що інноваційні практики в Новій українській школі є результатом когнітивного компонента реформи освіти й інноваційного процесу створення, впровадження й поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, освітніх і педагогічних управлінських технологій [18]; Л. Гриневич зробила висновок, що сучасна реформа «Нова українська школа» у сфері загальної середньої освіти базується на глибоких українських освітянських традиціях та ідеях видатних вітчизняних мислителів і педагогів [20]; О. Захарова здійснила експертне оцінювання можливої втрати науково-освітнього потенціалу переміщеного закладу вищої освіти через військовий конфлікт, а також внеску внутрішньо переміщених науково-педагогічних працівників у результати діяльності закладів вищої освіти, в якому вони тепер працюють [29]; О. Кравчук розглянуто актуальні питання співпраці з батьками у системі організації діяльності Нової української школи та звернено увагу на те, що пошуки шляхів успішної взаємодії педагогів із батьками учнів залишається одним із важливих завдань у реалізації освітнього процесу в сучасному закладі освіти [39]; Н. Куриш розглянула види механізмів управління (організаційного, адміністративного, структурного, технічного, економічного, державного, інформаційного), їх практичні прояви в управлінні закладом Нової української школи та презентувала практичні аспекти реалізації управлінських механізмів керування закладом освіти в умовах запровадження Концепції «Нова українська школа», що дасть можливість сформувати імідж установи, забезпечить надання якісних освітніх послуг та допоможе досягнути очікуваних ефективних результатів у реформуванні сфери освіти [44]; В. Кремень, В. Луговий, О. Топузов, Н. Ничкало, П. Саух, Л. Березівська, Л. Ткаченко, Ю. Шеремета довідково представили науковий доробок вчених, серед яких – концепція історичної місії університету у

темпоральних і просторових трансформаціях доктора філософських наук С. Курбатова [47]; Н. Мельник доведено, що розвиток системи оцінювання результатів навчання учнів у закладах загальної середньої освіти є важливим чинником у вирішенні завдань Нової української школи, інтеграції вітчизняної системи освіти у європейський простір [51]; Н. Нікула теоретично обґрунтувала організаційно-методичне забезпечення управління інноваційною діяльністю закладів загальної середньої освіти на етапі впровадження Концепції «Нова українська школа» [56]; О. Дейнега, І. Дейнега, Р. Сойчук, М. Яремович, Ю. Глінчук, В. Акімов, К. Журба, Н. Грицай, Т. Яковишина, С. Лісова, О. Третяк, О. Боровець, О. Синьчук; ред.: Р. Сойчук представили теоретичні та практичні аспекти дискурсу реформування освітньої системи України, а означену поліаспектність спроектовано на коло наукових проблем, пов'язаних із трансформаціями в управлінні вищою освітою за умови глобалізації економіки, вихованням дітей і молоді в цифровому світі [60]; Г. Полякова, Г. Білоконенко розглянули питання трансформації закладів вищої освіти, зміни їх місії та діяльності в умовах переходу до суспільства знань і становлення інноваційної економіки [64]; В. Кремень, О. Топузов, О. Ляшенко, Ю. Мальований, Т. Засекіна на підставі узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду висвітлили основні концептуальні засади запровадження профільної середньої освіти за двома спрямуваннями – академічним і професійним [65]; І. Смирнова, К. Довгополик зазначили, що трансформація та розвиток сучасних інформаційних технологій вплинули на освітній процес в усіх закладах освіти, що зумовлює необхідність обґрунтування доцільності застосування численних педагогічних інновацій із використанням інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів [75]; Т. Стрількова розглянула теоретичні та практичні питання роботи викладачів, методи удосконалення та модернізації освіти на усіх рівнях навчання: інтеграційні процеси в освіті на сучасному етапі; впровадження дистанційних та змішаних форм навчання; сучасні навчально-методичні комплекси для забезпечення освіти на різних рівнях; трансформація професійної та технічної освіти [76]; О. Фесенко проаналізовано основні документи, що відображають вектор змін в освіті нашої держави, а саме: Закон України «Про освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти», «Концепцію Нової української школи, Державний стандарт початкової освіти, Державний стандарт базової загальної середньої освіти [81]; О. Фіданян висвітлила особливості трансформації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти м. Києва, зокрема, акцентувала увагу на управлінні, організації та упровадженні інновацій та зауважила, що для повноцінного відображення

трансформації освітнього процесу в школах столиці вирішальним є пошук відповідей на виклики, які виникли унаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну [82]; Ж. Чернякова представила аналіз професійно-педагогічної підготовки вчителів у Великій Британії і довела, що трансформація освіти відбувається відповідно до вимог європейської політики інтернаціоналізації освітнього простору та на підставі порівняльного та контентного аналізу європейських і британських нормативних документів і регуляторних законів визначила основні підходи до вдосконалення професійної підготовки британського вчителя, готового до роботи в контексті інтернаціоналізації: компетентнісний, модернізації змісту професійної підготовки, практико-орієнтований підходи [88]; О. Шаповал надано огляд викликів, з якими стикаються заклади вищої освіти України під час трансформації, та їх порівняння з аналогічними процесами в закордонних закладах вищої освіти [90]; Л. Швидун, Л. Кульбач, О. Виноградова акцентували, що зміни в різних сферах життєдіяльності людини не лише не залишили без уваги систему освіти, а й поставили перед нею нові завдання, для вирішення яких освітня галузь має реформуватися, саме тому першою процес оновлення розпочала початкова школа, яка змінила вектор освітньої парадигми, модернізувала зміст освіти, методіку викладання і навчання, сформувала нові вимоги до сучасного вчителя початкових класів тощо [91]; М. Шевченко, А. Сімахова дослідили проблеми реформування системи закладів загальної середньої освіти у межах концепції Нової української школи з 12-річною шкільною освітою [92]; О. Шпарик висвітлено проблему цифрової трансформації освіти та проаналізовано стратегічні документи із акумульованих кращих практик США та країн ЄС для визначення ключових напрямів цифрової трансформації загальної середньої освіти у цих країнах [93]; К. Щербакова, Н. Щербакова, Л. Макаренко вказали, що дистанційне навчання є інноваційною формою сучасного освітнього процесу й визнане низкою дослідників освітньою системою XXI ст., має ряд позитивних характеристик та на сучасному етапі розвитку педагогічної науки доцільно використовувати в єдності з традиційним навчанням [94]; Г. Оборський представив інформаційні моделі й методи усунення наслідків структурних криз в освітньому просторі та на прикладі закладу вищої освіти запропонував структурну антикризову модель освітнього процесу [95].

Результати вивчення особливостей управління трансформаційними процесами у середніх закладах загальної освіти в період масового розвитку децентралізації, управлінсько-територіальної реформи, автономії та самоврядності свідчить про необхідність забезпечення пріоритетності

українознавчої складової на усіх рівнях та ділянках шкільного життя.

У результаті дослідження виявлені хибні підходи та уявлення про те, що трансформація у сфері освіти пов'язана із запозиченням, нав'язуванням та поширенням іноземних термінів, чим фактично спотворюється та ускладнюється зміст та наповнення освітнього процесу.

Окреслені стратегічні проблеми будуть успішно вирішені за умови єдиного та цілісного спрямування, а також об'єднання зусиль творчої обдарованої особистості та виконавчих, наукових, методичних, суспільних інститутів спільноти, людського суспільства, демократичної держави на українській ідейній, змістовній, словниковій, понятійній і термінологічній основі.

Керівники всіх рівнів, у тому числі і директор школи, мають володіти мистецтвом вибору і проведення науково-обґрунтованого курсу розвитку як сфери освіти в цілому, галузі загальної середньої освіти, так і школи зокрема, навчитися захищати та сповідувати українські цінності, напрацювання, інтереси, правила, стандарти, вимоги. Вони мають бути стратегами та мати ґрунтовні наукові знання у сфері управління, керівництва, підготовки та прийняття рішень, методики, контролю та самоконтролю, аналізу та самоаналізу, оцінки та самооцінки, а також планування та прогнозування з метою забезпечення єдності та цілісності стратегії розвитку закладів загальної середньої освіти як серцевини людського суспільства та демократичного державотворення.

Держава, суспільство, спільноти ще недостатньо стимулюють та забезпечують виведення стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти на науково-освітній, професійно-фаховий рівень.

Особливо обережно необхідно ставитися до стратегічного управління трансформаційними процесами на зламі епох та у період війни, воєнного стану, пандемії, епідемій та карантину, розв'язання екологічних проблем, подолання кліматичних загроз, післявоєнної відбудови та відтворення, відродження, мінімізуючи освітні втрати, освітні розриви, прогалини у знаннях, долаючи неуспішність та забезпечуючи належну, необхідну і достатню якість наукових знань, глибину та діапазон наукового мислення, рівень наукового світогляду в учасників освітнього процесу.

Ураховуючи складність, актуальність, постійну динаміку, недостатню розробку і практичне значення проблем стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти варто проводити комплексні, системні, широкі та глибокі, постійні наукові дослідження з метою розробки, реалізації, удосконалення, практичного використання та застосування як на загальнодержавному, так і на

регіональному, місцевому, локальному рівнях доктрин, стратегій, концепцій, моделей демократичного керування учасниками освітнього процесу.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: на основі аналізу наукового, концептуального, законодавчого та нормативно-правового врегулювання пріоритетів та завдань управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти визначити його особливості, специфіку, закономірності модернізації, позитивних перетворень, перемін в школі та показати взаємозалежність розвитку закладів загальної середньої освіти від необхідності та доцільності прийняття науково-обґрунтованих, виважених, поміркованих, системних та комплексних рішень, які корелюються із загальними закономірностями та тенденціями успішного функціонування сфери освіти як основи соціального рівноправного правового людського суспільства рівних можливостей, демократичної держави, інноваційної економіки знань.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Окреслити особливості управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти в сучасних умовах.
2. Проаналізувати пріоритетні напрями стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти як основної, концептуальної ідеї розвитку особистості, спільноти, суспільства, держави, економіки.
3. Розкрити суть та зміст понять стратегії та стратегічного управління закладами загальної середньої освіти.
4. Визначити критеріїв модернізації розвитку закладів загальної середньої освіти, як провідної складової позитивних трансформаційних процесів.
5. Охарактеризувати основні параметри підготовки концепцій стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.
6. Систематизувати сучасні підходи щодо змістовного наповнення, організації та забезпечення стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичними основами дослідження є закони і принципи: загальнонаукового пізнання, у тому числі діалектичної єдності історичного і

логічного, необхідного і достатнього, кількості і якості, можливого і бажаного, доцільного і допустимого; теорії і практики стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах середньої освіти зорієнтованих на модернізацію, позитивні перетворення та переміни в організації та забезпеченні освітнього процесу відповідно із загальнодержавними, європейськими та міжнародними цінностями, нормами, стандартами, вимогами, критеріями, а також методами системного контролю, аналізу, оцінки, порівняння, узагальнення, прогнозування; вивчення, апробація, поширення та запровадження передового педагогічного досвіду; педагогічні спостереження, бесіди; моніторинг рівня суспільної думки та професійної оцінки ефективності, якості, відкритості, прозорості та збалансованості управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Проведено вивчення, порівняння та аналіз наукової літератури, норм Конституції України, вимог законодавства України, положень нормативно-правових актів, доктрин, стратегій, концепцій, програм щодо управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти у звичних та екстремальних умовах їхнього функціонування та діяльності з урахуванням того, що вони є духовно-моральними, суспільно-комунікаційними, науково-освітніми, культурно-просвітницькими, фінансово-економічними майданчиками становлення та розвитку творчої обдарованої особистості дитини та учня, а також зважаючи на те, що школа, незалежно від статусу, типу, підпорядкування, місця розташування та форми власності є фактично одним із перших найбільш масових інститутів держави, який визначає умови та стан життєдіяльності, життєтворчості, пріоритети, перспективу, подальший розвиток та долю молоді людини.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Будівництво демократичного соціального правового рівноправного людського суспільства рівних можливостей, суверенної демократичної держави Україна, інноваційної економіки знань забезпечується системними позитивними трансформаціями процесами у сфері освіти які носять комплексний характер і акумулюють у собі філософію, методологію, філософію освіти, освітологію, історію освіти, історію педагогіки, дидактику, освітню політику, освітнє право, управління

освітою, економіку освіти, соціологію освіти, культурологію освіти, інтелектуальну власність, інноваційні розробки та практики.

Тому перед керівником освіти порушується завдання розвитку у них знань, навиків і здібностей вирішувати засобами управління складні гуманітарні проблеми, зокрема у сфері освіти, спричинених як трансформаційними процесами, так зовнішніми і внутрішніми загрозами, чинниками та подразниками. Це вимагає забезпечення наявності у директорів шкіл методологічної культури й системного мислення на основі міждисциплінарного осягнення проблеми сучасної освіти та поглиблення наукових, професійних, навчально-методичних знань та практичних умінь, навичок, компетентностей, майстерності та професіоналізму.

Варто зазначити, що у сучасних наукових дослідженнях та практичній діяльності усе більше зростає увага до систематизації, аналізу, уточнення, вивірення методів і організаційних можливостей стратегічного управління процесом трансформації як у сфері освіти в цілому, та і у кожному конкретному закладі освіти зокрема.

Важливим є визначити основні компоненти стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.

На думку Л. Калініної стратегічне управління розглядається, як «процес, за допомогою якого керівники здійснюють довгострокове керівництво освітньою організацією, визначають специфічні цілі діяльності, розробляють стратегії для їх досягнення, враховуючи всі релевантні (найсуттєвіші) зовнішні та внутрішні умови, що постійно змінюються» [33, с. 4].

Отже, обґрунтування потребують підходи до здійснення стратегічного управління процесами трансформації у закладах загальної середньої освіти з урахуванням того, що основними принципами управління трансформаційними процесами у сфері освіти є сфокусованість, інтегрованість та збалансованість. Процес трансформації у сфері освіти знаходиться під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів і є важливою складовою стратегічного управління.

У процесі прийняття управлінських рішень стосовно реалізації загальної стратегії творчої діяльності закладу загальної середньої освіти виникає необхідність підготовки та формування рішення на основі різних варіантів методологічних, організаційних, змістовних та інформаційних перемін, у тому числі трансформаційного характеру. У зв'язку з чим виникає необхідність визначення концептуальних положень стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти.

У даному випадку необхідно звернути увагу на застосування таких термінів як «стратегія модернізацій», «стратегія перемін», «ефективна стратегія», «якісна стратегія», «формування стратегії», що лежать в основі становлення управління реформами, модернізацією, позитивними перетвореннями та перемінами.

Тому доцільно особливу увагу звернути на результати досліджень і обґрунтування взаємозв'язку організаційної культури і стратегічних модернізацій, розглядаючи єдність духовності, моралі, цінностей, культури як джерело стійких, стабільних, стабілізуючих переваг сфери освіти, а також її основної складової закладу освіти. Тому у процесі подальших досліджень та практики необхідно приділити значну увагу проблемам впливу людського фактору та творчої обдарованої особистості керівника на процес трансформації закладу освіти та сфери освіти в цілому.

Важливо уважно підійти до розуміння та трактування поняття стратегія. У даному випадку ми розуміємо поняття стратегія (грец. *Strategos* – мистецтво перемагати, мистецтво полководця, мистецтво керівника) [25, с. 679]; [26, с. 516], як сукупність усіх комплексних дій управлінського характеру, спрямованих на зміцнення позицій, авторитету, забезпечення модернізації, позитивних перетворень, перемін та інноваційного розвитку і задоволення Конституційного права дітей та учнів на якісну наукову, доступну, безоплатну освіту на основі єдності наукового підходу та вивіреної практики до розв'язання критично важливих і складних (стратегічних) науково-освітніх проблем, подолання освітніх втрат, освітніх розривів, прогалин у знаннях, неуспішності, безграмотності; модель програмування інноваційної духовно-моральної, науково-освітньої, культурно-просвітницької, спортивно-оздоровчої діяльності та розвитку школи, школи-родини для досягнення встановлених цілей з найменшими ресурсними, енергетичними, часовими та психологічними затратами.

Стратегія управління передбачає застосування основних форм і методів підготовки та прийняття управлінських рішень, надання вказівок та розпоряджень з метою здійснення добродесних перспективних дій і вчинків пов'язаних із вирішенням основних проблем інноваційного розвитку школи, реалізацією стратегічних програм, досягнення значних, перспективних стратегічних цілей закладом загальної середньої освіти в цілому та кожним учасником освітнього процесу зокрема.

Успіх стратегічного управління базується на основі інноваційної стратегії яка включає у собі сукупність інноваційних мотивацій, цілей, завдань та планів, програм і моделей інноваційного розвитку школи,

класів, груп, секцій, гуртків, творчих колективів з урахуванням профілізації та спеціалізації навчання у конкретному закладі загальної середньої освіти. Він базується на визначенні ресурсного забезпечення, правил, дій, заходів спрямованих на формування інноваційного розвитку і сам інноваційний розвиток закладу загальної середньої освіти. Інноваційна стратегія є одним із засобів цілей школи, який відрізняється від інших засобів новизною, оригінальністю, нестандартним підходом, перспективністю для даного конкретного закладу загальної середньої освіти, дітей, учнів, учителів, батьків, спільноти, суспільства, держави.

Стратегічне управління трансформаційними процесами передбачає також спрямування діяльності та інноваційного розвитку закладу загальної середньої освіти на основі повного необхідного і достатнього збалансованого фінансового та матеріально-технічного забезпечення, що сприяє активному впровадженню нововведень, формуванню та збереженню висококваліфікованого складу педагогічних працівників, недопущенню плинності педагогічних кадрів, визначенню змісту та стандарту освіти відповідного рівня та спеціалізації, запровадженню сучасних інноваційних технологій навчання та моніторингу, контролю, самоконтролю та оцінці, самооцінці, залученню творчих можливостей та інтелектуального потенціалу усіх учасників освітнього процесу задля реалізації ґрунтовної і глибокої підготовки дітей та учнів до самостійного життя та здобуття майбутньої професійної й готовності до здійснення праведної трудової діяльності.

Основним завданням стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти є модернізація діяльності, розвитку школи та забезпечення в них позитивних перетворень та перемін при умові збереження напрацьованих фундаментальних цінностей, традицій та освітніх стандартів і рівнів.

Саме тому, модернізація (фр. *modernization* від *modern* – новітній, сучасний) [25, с. 451–452]; [26, с. 349–350] управління є серцевиною стратегічного управління трансформаційними процесами і передбачає перехід роботи закладу загальної середньої освіти на якісно новий рівень в умовах демократичного правового соціального рівноправного людського суспільства рівних можливостей спрямованого на вдосконалення та забезпечення системності, комплексності і збалансованості змісту освіти, організації освітнього процесу відповідно до сучасних вимог. Модернізація управління має на меті забезпечити надання минулому невластивих йому сучасних рис; осучаснення. Модернізуються також архітектурний ансамбль, інформаційні науково-освітні мережі, комунікації, комп'ютерна

техніка, машини, обладнання, устаткування та весь освітній процес і система документообігу. Необхідно враховувати, що модернізації характерний комплексний підхід, який базується на основі різнорідних духовних, моральних, соціальних, політичних, економічних, педагогічних, психологічних, дидактичних, культурних процесів на рівні 4-го та 5-го промислових укладів.

Самодіяльне, самодостатнє, вільне соціальне правове рівноправне людське суспільство рівних можливостей – база для державно-суспільного стратегічного управління закладами загальної середньої освіти з метою реалізації прав і свобод учасників освітнього процесу та приборкання всевладдя держави, на основі поєднання діяльності та ініціатив представницької науково-освітньої, батьківської, учнівської, економіко-бізнесової, волонтерської демократичної самоврядної системи, суспільних організацій та їх структурних підрозділів і правової держави.

Життєві та перспективні модернізаційні процеси які мають наукову історію, опираються на кращий історичний та практичний вітчизняний досвід, вагомі здобутки та акумулюють в собі передову, прогресивну науково-освітню думку та ідеї. Модернізаційні процеси, які у сфері освіти впродовж останніх тридцяти років розпочиналися «зверху» змушували владу під впливом суспільства та професійного науково-освітнього середовища шукати механізми для уникнення соціальної, наукової, освітньої дезорганізації з метою забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу та збереження стабілізаційних духовно-моральних, соціально-економічних, культурно-освітніх, психологічних, інформаційних чинників.

У такому трактуванні поняття модернізації управління трансформаційними процесами стає одним із ключових для пояснення причин, необхідностей, закономірностей та механізмів переходу від авторитарного, тоталітарного, диктаторського, бюрократичного варіантів управління як сферою освіти в цілому, так і закладами загальної середньої освіти зокрема до демократичного стилю управління, розвитку управлінської культури та збільшення прозорості і відкритості підготовки, прийняття та реалізації рішень, дій, держави, суспільства, спільноти, юридичних та посадових осіб, у тому числі і представників закладів загальної середньої освіти та директорів шкіл.

Як приклад можна назвати модернізацію закладів загальної середньої освіти з появою та розвитком авторських, пілотних шкіл, шкіл-гімназій, шкіл-лицеїв, гімназій, колегіумів, лицевих, навчально-виховних комплексів (об'єднань), модифікації роботи спеціалізованих шкіл, закладів освіти на початку 90-х років ХХ сторіччя, які працювали на довірі, що було

реальною основою модернізації галузі загальної середньої освіти вибудованій на внутрішніх ідеях, резервах, ініціативах, проривах та повазі, підтримці і пошані до творчої обдарованої особистості директора школи, класного керівника, учителя, класовода. Її підґрунтям була вільна ініціатива, ентузіазм та реальна практична творча діяльність науково-педагогічних працівників, батьків, учнів, шефів, спонсорів, меценатів і опиралася на людський чинник. У ході цього процесу посилилась модернізація психологічного клімату, свідомості та потяг до наукових знань в учасників освітнього процесу.

Як свідчить українська практика модернізація галузі загальної середньої освіти відбувається, як правило, з тією швидкістю і в тому спрямуванні, які можливі тільки за логікою «зверху». Це не природний процес, який поглиблюється та загострюється посиленням ролі «агентів впливу», «агентів змін», «рупорів змін», «дисидентів», «незалежних експертів», «захисників», що призводило та призводить до розшарування, конфліктів, протиріч, корупційних проявів та до втрат, прогалин, провалів і розривів. У результаті у галузі загальної середньої освіти виникла своєрідна ситуація модернізованого вгорі, але, як і раніше, глибоко безправного науково-освітнього, учнівського та батьківського середовища внизу, усі зміни в якому пов'язують тільки з дією та впливом на них не завжди вдалих та непопулярних, непідготовлених акцій та рішень влади (тобто політичних чинників) і не тільки у віртуальному вимірі.

У процесі дослідження, вивчення та розгляду трансформаційних процесів які впливають на стабільну, динамічну діяльність школи особливу увагу необхідно надати управлінню «непідготовленими», «дорослими», «нежданими», «негаданими», «неочікуваними», «непопулярними», «дестабілізуючими» змінами, які, як правило, носять негативний, авторитарний характер та є нав'язаними силовими методами внутрішніми і зовнішніми, у тому числі креативними, чиновниками, «глашатами», збуреннями, чинниками та структурами.

Перевагу необхідно надавати тим дослідженням та практичним досягненням, які продукує науково-освітня та підтримує батьківська спільнота та розглядають позитивні модернізації, перетворення, переміни, як процес трансформації елементів, складових освітньої сфери на основі реалізації обґрунтованих науково-практичних підходів до управління освітніми процесами на українській духовній, моральній, ціннісній та змістовній основі.

Варто окреслити, що у сучасних наукових дослідженнях усе більше зростає увага до аналізу підходів, методів і організаційних можливостей

стратегічного управління трансформаційними процесами у сфері освіти.

Нагальною є також проблема розробки концепції управління трансформаційними процесами, що є однією з головних умов майбутніх успіхів закладів освіти та їх виживання і розвитку в умовах війни, невизначеності, непередбачуваності, впливу внутрішнього середовища та зовнішнього оточення, що зумовлюють необхідність широкого залучення до процесу модернізацій, позитивних перетворень, перемін не тільки політиків, законодавців, олігархів, але і конкретних високопосадовців та учасників, якими є діти, учні, батьки, учителі, методисти, освітяни, науковці. Дана концепція має охопити вже заплановані, започатковані, організовані та контрольовані модернізації, позитивні перетворення, переміни в області реалізації стратегії, визначення змісту і стандарту освіти, організації освітнього процесу, впровадження інноваційних технологій та визначення підпорядкування, статусу, типу, структури і забезпечення організаційної культури та діяльності й розвитку закладу загальної середньої освіти.

Варто зауважити, концепція (від фр. *conception* з лат. *conceptio* – сприйняття, розуміння, єдиний задум, провідна думка) [25, с. 342]; [26, с. 297] розглядається, як спосіб розуміння та дій, система поглядів на певні явища, що відображають трактування певних предметів, процесів, набір доказів, окремий предмет дослідження, доктрину, теоретичний напрямок або підхід, провідну ідею; форма і засіб наукового пізнання, практичної перевірки, що є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної теорії або провідного ідейного задуму при формуванні державної політики або розробленого і затвердженого в установленому порядку документа, які представляють головну думку або/та конструктивний принцип, що реалізують певний замисел в теоретичній практиці формування нових знань при побудові наукової теорії стратегічного управління трансформаційними процесами.

Як провідний ідейний задум концепція визначає стратегію дій у здійсненні модернізації, позитивних перетворень, перемін, реформ, програм, проектів, планів дій здебільшого загальнодержавного рівня. У цьому разі концепція слугує основою для прийняття рішень і вирішення конкретних завдань закладами загальної середньої освіти. В управлінні сферою освіти, галуззю повної загальної середньої освіти, закладами загальної середньої освіти вважається доцільним попередньо розробляти науково-обґрунтовану, практично вивірену концепцію усіх значущих політичних, законодавчих, нормативно-правових, регулюючих управлінських рішень та документів. Особлива увага надається законодавчому

врегулюванню трансформаційних процесів у сфері освіти.

Як документ концепція стратегічного управління розробляється державними органами управління, закладами загальної середньої освіти з метою визначення основних засад (напрямів, пріоритетів) реалізації державної науково-освітньої політики, якою передбачаються заходи для вирішення конкретної проблеми (наприклад, концепція розвитку автономії та самоврядності закладів загальної середньої освіти, концепція реалізації права дітей та учнів на наукову якісну, безоплатну, доступну наукову середню освіту, концепція адаптації галузі повної загальної середньої освіти до стандартів Європейського Союзу).

Концепції притаманне науково обґрунтоване і логічно доведене вираження основного змісту теорії стратегічного управління закладами загальної середньої освіти, але на відміну від теорії воно ще не може бути втіленим у систему точних наукових понять.

Отже, концептуальні положення стратегічного управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти мають базуватися на науковому баченні і визначенні сутності основних понять (базового концепту): 1) стратегічне управління і 2) трансформаційні процеси.

Концепція управління трансформаційними процесами в школі є важливою передумовою майбутніх успіхів у визначенні спрямування організації, а також у забезпеченні виживання, життєздатності, життєстійкості, життєдіяльності, життєтворчості в умовах війни, непевності, непередбачуваності, турбулентності, хаотичності, непевного внутрішнього і зовнішнього впливу й оточення та має зумовити необхідність включення в процес позитивних перетворень, перемін не тільки вище керівництво, а й директорів закладів загальної середньої освіти, їхніх заступників, класних керівників, класоводів, учителів, батьків та учнів. Концепція має також охоплювати всі заплановані спрямовуючі, організуючі і контролюючі перетворення в області стратегії і тактики, визначення змісту і стандартів освіти, організації освітнього процесу структури та складових закладу освіти, а також елементів організаційної культури з метою формування демократичної, доступної, відкритої, збалансованої соціально-економічної, інформаційної системи з людським обличчям.

Під час розробки концепції управління трансформаційними процесами у школі необхідно враховувати те, що стратегія – це мистецтво вищого пілотажу керівництва, що базується на науковій основі, професійній майстерності та ґрунтується на повазі до людей, учасників освітнього процесу та вивірених, правильних і довгострокових прогнозах.

Стратегія трансформаційного процесу (організаційної трансформації) «занурюється» в стратегічну сферу школи, яка у свою чергу має знаходитися у сфері інтересів або діяльності закладу загальної середньої освіти. При цьому в процесі стратегічного управління школою необхідно враховувати поряд з особливостями трансформації сфери освіти, галузі повної загальної середньої освіти країни неперервність, циклічність та динаміку світового та шкільного освітнього розвитку.

Визначальним є те, що під час стратегічного управління трансформаційними процесами необхідно розрізняти два аспекти: предметний і моделювання.

Методологію розробки стратегії організаційної трансформації, беручи до уваги її сутність і особливості управління цим видом модернізацій, позитивних перетворень, перемін, варто формувати з урахуванням парадигми, в основі якої лежать комплексний, системний, аналітичний, логічний підходи, в рамках яких можуть бути використані різноманітні конфігурації відомих наукових та практичних шкіл стратегічного управління.

Особливість полягає в тому, що стратегічне управління трансформаційними процесами має здійснюватися з урахуванням програми, доктрини, концепції або виду стратегії закладу загальної середньої освіти. Тому розробка стратегії організаційної трансформації має базуватися на науковій основі, наукових підходах і мінімізувати формалізм, авантюризм, шаленість, інтуїтивність, хаотичність.

У якості методичного базису для розробки стратегії організаційної трансформації доречно застосувати моделювання, на основі аналізу банку методів і моделей взаємозв'язків між особою ключова роль належить раді школи, педагогічній раді школи, директору школи приймати комплексне рішення відносно тої чи іншої моделі стратегії і будувати простір для оптимізованих дій, які забезпечують підготовку варіантів стратегічних рішень та вибір оптимального шляху освітнього розвитку.

Під час розробки програми, доктрини, стратегії, концепції, моделі організаційної трансформації необхідно враховувати стратегічний трансформаційний потенціал закладу загальної середньої освіти.

Проблему подолання супротиву доцільно вирішувати шляхом управління опором реалізації організаційних трансформацій на основі обраної програми, доктрини, концепції, плану, моделі, роз'яснення, переконання та опираючись на напрацювання, здобутки та успіхи учасників освітнього процесу.

З метою попередження супротиву та конфліктів під час запровадження трансформацій рекомендується забезпечити систему стратегічного управління організаційними трансформаціями такими механізмами і компонентами, як:

кадрове, змістовне, методичне, технологічне, інформаційно-комунікативне, фінансове, технологічне забезпечення; системи підтримки підготовки, розробки, прийняття та реалізації стратегічного рішення: раннього попередження, вироблення механізмів управління супротивом, неприйняттям, невідповідністю та організаційно-економічними, матеріально-технічними, фінансовими, соціальними, культурно-туристичними, моральними заохочувальними механізмами.

Позитивна реалізація успішних трансформаційних процесів неможлива без заздалегідь професійно підготовлених керівників сфери освіти усіх рівнів, у тому числі і закладів загальної середньої освіти, у відповідних площинах та на заданих рівнях трансформаційних процесів і створення правового поля для використання трансформаційних управлінців як основного компоненту кадрового забезпечення стратегічного управління трансформаційними процесами як у сфері освіти, галузі загальної середньої освіти, так і у кожному конкретному закладі загальної середньої освіти, класі, групі. Адже вони управляють процесом розробки та запровадження програми, доктрини, стратегії, концепції, моделі організаційної трансформації в життя. Таким чином, запропоновані концептуальні положення можуть стати основою теоретичної бази розробки та реалізації стратегії управління організаційними трансформаціями.

Управління трансформаційними процесами займається специфічними питаннями керування, регулювання сферою освіти, закладом освіти, класом, навчальною групою, включаючи духовні, моральні, природні, соціальні, економічні, інформаційні, ресурсні, техніко-технологічні, організаційні, оціночні, контролюючі, кадрові, комунікаційні аспекти.

Варто чітко визначити на всіх рівнях (міжнародний, європейський, державний, регіональний, районний, місцевий, заклад освіти) основні компоненти позитивних перетворень, перемін, модернізацій у сфері освіти, закладі освіти, базуючись на єдності наукових підходів, принципів управління трансформаційними процесами та практичних здобутків, реалізації окреслених завдань.

Одне із значних місць в дослідженні проблеми стратегічного управління закладами загальної середньої освіти займають питання пов'язані з вивченням основних ідей, припущень, передумов, ініціатив та ініціаторів трансформації.

У сучасних умовах принципово важливе питання полягає в тому: як заклад освіти, спільнота, суспільство, держава можуть протистояти змінам з ініційованими зовнішнім середовищем, зовнішніми чинниками,

«лідером» («лідерами»), які виникають скеровано «хаотично», спонтанно і часто нерегулярно, епізодично, непослідовно, несистемно та практично непередбачувано, а також за допомогою попередніх або дій у відповідь з метою зберегти стабільність розвитку школи, свої напрацювання, свої надбання, свою спадщину, свій статус, свої повноваження, свій авторитет, свою життєздатність, життєдіяльність, життєтворчість і досягти намічених цілей.

Керівник закладу загальної середньої освіти та його заступники зобов'язані постійно слідкувати за змінами основних компонентів (сфери освіти, галузі повної загальної середньої освіти, спільноти, району, області, суспільства, держави, європейського співтовариства, економіки, політики) і робити висновки стосовно своїх планів розвитку, потреб, можливостей, позитивних перемін, перетворень, перспектив та модернізації.

Як правило серед таких компонентів виділяють:

- духовно-моральні (врегулювання, посилення та позитивні переміни в системі життєвих цінностей, орієнтирів, переконань);
- політико-правові (позитивні та відповідальні переміни в політичній орієнтації правлячої еліти, законодавстві, нормативно-правовому врегулюванні);
- соціально-культурні (демографічні здвиги, втрати, провали, кризи, конфлікти);
- економіко-фінансові (глобалізація, диференціація, індивідуальна практика та їхні відмінності, особливості, реалії, наявність необхідного та достатнього постійного та стабільного фінансування та джерел надходжень);
- інформаційні (наявність достатнього потенціалу Інтернет-оснащення та ресурсів, соціальних, науково-освітніх, пізнавальних, культурних, спортивних, оздоровчих електронних мереж та каналів);
- технологічні (швидке поширення та освоєння новими, у тому числі інноваційними технологіями);
- фізико-екологічні (кліматичні умови, навантаження на екосистему);
- захисні, оборонні, опікувальні (наявність системи організації безперебійного стаціонарного навчання, санітарно-епідемічного моніторингу, контролю та нагляду, калорійного благодатного збалансованого харчування, бомбосховищ, медичного персоналу, психологічної служби).

На стабільну роботу закладу загальної середньої освіти в період необхідності реформування, модернізації великий вплив мають виробничі і кадрові параметри. До першої категорії відносяться стратегічні і тактичні визначення філософії, змісту і стандарту освіти, особливостей та закономірностей організації освітнього процесу, запровадження інновацій.

До другої категорії відноситься кількісний та якісний склад педагогічного колективу, інженерно-технічного персоналу, наявність вітчизняного наукового супроводу.

На заклад загальної середньої освіти, який потребує позитивних перемін, перетворень, модернізації великий вплив мають матеріально-технічні, фінансові та кадрові параметри. До першої категорії відносяться стан будівлі і приміщень школи, спрямування, рівень та і хід освітнього процесу, організаційна культура, матеріально-технічне оснащення, масштаби та правила застосування техніки, комп'ютерного оснащення, обладнання, статус власності. Серед кадрових параметрів найбільш важливе значення мають такі параметри, як мотивація до позитивних перетворень, перемін, реорганізацій, модернізацій у науково-обґрунтованій організації праведної, щиросердної праці, психологічні здатності сприймати нововведення у школі, особисті можливості, професійні знання, практичні вміння та навички, компетентність, амбіції, бажання, реальні можливості, перспективи особистісного та професійного розвитку, готовність до колективної співпраці і відповідальності. Вірним та перевіреним є твердження, якщо немає єдиної, цілісної команди учасників освітнього процесу, то немає і стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти.

Як правило, поштовхом до трансформації є прагнення побудувати життєдіяльність згідно із духовними, моральними (натуральними), природними законами, а також подолати кризові, критичні, суперечливі ситуації, особливо стратегічні, які представляють загрозу життєдіяльності учасників освітнього процесу та функціонуванню й розвитку сфери освіти, галузі повної загальної середньої освіти, закладу освіти.

У даний час є різні кваліфікації причин стратегічної кризи, які у свою чергу спричиняють трансформаційні процеси. Причини стратегічної кризи можна розподілити на зовнішні і внутрішні.

До зовнішніх причин слід віднести: політична, соціально-економічна нестабільність, загрози війни та воєнного стану, пандемія, недостатнє та нерегулярне фінансування, часта зміна законодавства та нормативно-правових актів стосовно визначення пріоритетів та умов подальшої діяльності закладів загальної середньої освіти, уточнення та класифікація духовно-моральних, культурних, соціальних, економіко-фінансових, матеріальних цінностей, введення нових змісту та Державного стандарту освіти, навчальних програм, підручників, методик, зміна режиму та термінів навчання, демографічна ситуація, ефективна діяльність аналогічних закладів загальної середньої освіти, різкі прогалини в знаннях

дітей та учнів, освітні втрати, освітні розриви, неуспішність, збільшення кількості неграмотних, зниження темпів розвитку дітей та учнів, падіння престижності школи, вчителя та відсутність системи державної та соціальної підтримки та захисту учасників освітнього процесу.

Внутрішні причини таких криз пов'язані з непрофесійним «поганим управлінням». Основними ознаками такого управління є: авторитарність, зверхність, неефективні піклувальна рада школи, педагогічна рада школи, органи учнівського, батьківського, педагогічного самоврядування, профспілкова організація, зневага директора школи та його заступниками до учасників освітнього процесу та нехтування закономірностями основних напрямів діяльності та розвитку закладу загальної середньої освіти, недостатність професійних навичок управлінця у директора школи, класного керівника, класовода, відсутність у директора школи, його заступників, учителів педагогічної освіти.

До внутрішніх причин відносяться також: неефективне управління, розбалансованість, непрофесійність та дефіцит кадрового складу, недостатнє фінансування, несвоєчасність забезпечення програмами, підручниками, посібниками, застаріле обладнання, відсутність якісного, збалансованого, калорійного благодатного харчування, несвоєчасність та нерегулярність підвозу учнів до школи,

У сучасних умовах для процесів трансформації характерні більш високі енергетика, швидкість та динаміка, об'єм та обсяг, кількість учасників.

Всесторонньо організовані модернізації включають в собі трансформаційні програми, проекти, стратегії, доктрини, концепції, бачення, моделі, формули і структури, які варіюються відповідно до концептуальних, від вищої форми формальної поведінки учасників освітнього процесу до звичайної неформальної. Тому можна стверджувати, що управляти такими процесами непросто, складно, але можливо і необхідно.

У даному випадку під управлінням трансформаційними процесами ми розуміємо керування процесом переходу сфери освіти та її складової галузі повної загальної середньої освіти до нового вищого якіснішого стану на основі кардинальних позитивних перемін, перетворень у духовно-моральному, змістовному, фінансовому, матеріально-технічному, кадровому, інформаційному, технологічному забезпеченні, організаційній культурі, психологічному мікрокліматі, навчанні, вивченні, вихованні, самовихованні, викладанні в залежності від механізмів реалізації Конституційного права творчої обдарованої особистості дітей та учнів на наукову якісну, доступну, безоплатну освіту.

У зв'язку із означеним ідеологія сучасного стратегічного управління орієнтує на активний своєчасний узгоджений розвиток закладу загальної середньої освіти в центрі освітньої діяльності якого є вільна, самодостатня творча обдарована інтелектуальна фізично і духовно здорова особистість учня і вчителя. Таке управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти можливе тільки на основі науково обґрунтованого, вивіреного, комплексного, системного підходу.

Важливо відзначити, що нові завдання та умови формують новий баланс між стратегічною і оперативною працею керівників освіти та педагогічних працівників. Можна стверджувати, що заклад загальної середньої освіти веде, так би мовити, «подвійне життя». З одного боку школа зобов'язана витримувати конкуренцію на відповідному рівні освітніх задач, стандартів і програм та підтримувати свій авторитет, удосконалювати, оновлювати у цьому зв'язку свою щоденну діяльність не втрачаючи своєї престижності та іміджу. З іншого боку, заклад освіти разом із батьками, учнями та спільнотою має систематично наполегливо вивчати і будувати своє майбутнє з метою найменш болісного та суперечливого переходу до якісно нового, так як часті і радикальні модернізації, реформування стали основним законом функціонування сфери освіти і галузі повної загальної середньої освіти. Адже за 34-річний період суверенітету держави Україна, заклади загальної середньої освіти проходять своє десятикратне перезавантаження.

Українськими політиками, законодавцями, державними діячами не враховується, що трансформаційний процес у закладі загальної середньої освіти, як правило, має як історичну, так і інноваційну складові. Тому необхідно зважати на те, що освітні інновації у своєму розвитку проходять «скритий період» і, що заклади загальної середньої освіти які своєчасно не зуміли підготуватися і розпізнати свої можливості, межі освітніх технологій, вимоги змісту і стандарту освіти, особливості освітнього процесу, які не напрацювали власних інновацій або залишили їх у «глибоко прихованій» фазі, як підсумок не справляться з черговими стратегічними освітніми завданнями, освітніми розривами, освітніми втратами, неуспішністю, безграмотністю та не подолають нову вищу ступінь освітнього розвитку. У цьому випадку діє правило – якщо ви сьогодні не берете участі у формуванні нових перспективних планів розвитку закладу загальної середньої освіти і не знаєте, що буде відбуватиметься у суспільстві, економіці, науці, сфері освіти в недалекому майбутньому мало ймовірно, щоб ваші учні та випускники мали глибокі якісні наукові знання та були конкурентоспроможними і успішними в

житті і на ринку праці. Напрошується висновок, що необхідно постійно утримувати баланс між минулим, сьогоднішнім і майбутнім, теорією і практикою у будь-якому закладі загальної середньої освіти.

Отже, сучасний заклад загальної середньої освіти має трансформуватися у систему здатну поєднати наукову, освітню, пізнавальну, освітню, виховну і поточну конкурентну якісну діяльність, яка гарантує рівноправність стратегічних, ситуаційних і оперативних управлінських рішень. На основі вищесказаного можна зробити висновок, що досягнення такого балансу є актуальним завданням управління трансформаційними процесами. При цьому одним із основних принципів управління трансформаційними процесами у сфері освіти та закладах загальної середньої освіти мають стати принципи наступності та послідовності.

Для досягнення стратегічних цілей і забезпечення успіху закладом загальної середньої освіти необхідне повне і достатнє багатоканальне фінансування всіх його структурних підрозділів (класів, груп, гуртків, секцій, творчих колективів, органів самоврядування, творчих спілок, організацій, відділень та секцій Малої академії наук України, профспілки працівників освіти і науки), що зумовлює необхідність дотримання принципу інтегрованості в управлінні процесами трансформації. Діти, учні, учителі, а також технології, інформаційні комунікації, зміст і стандарт освіти, освітній процес, стратегічні і тактичні кроки мають бути об'єктом пильної уваги директора школи, і саме на них мають бути спрямовані рішучі, послідовні зусилля, рішення, комунікації, логістика і дії керівника закладу загальної середньої освіти:

- стратегія (план, програма, доктрина, концепція, модель, проект) має бути спрямована на розвиток дітей, учнів у нових духовно-моральних, політичних, соціальних, економічних, ідеологічних, правових умовах, що сприятиме якісній роботі закладу загальної середньої освіти на покращення та зміцнення рівня його роботи та авторитету;

- якісний склад учнівського колективу (етнічна, національна, соціальна, релігійна приналежність, співвідношення вікових параметрів та статі) та вмотивованість і рівень підготовки до якісного наукового навчання;

- людські ресурси – ефективна мотивація, заохочення, стимулювання, підтримка, соціальний захист, профілактика здоров'я, дозвілля, наукова організація праці педагогічних працівників та інженерно-обслуговуючого персоналу з метою досягнення високого рівня продуктивності праведної, щиросердньої інтенсивної та напруженої творчої праці;

- зміст, стандарт освіти мають бути науково вивіреними, посильними, коректними, доступними із врахуванням інтелектуальних, психологічних, фізіологічних, вікових особливостей розвитку дітей та учнів;

- освітній процес – це модернізація, раціоналізація, комп'ютеризація, цифровізація освітньої діяльності, ефективне використання міждисциплінарних, міжпредметних, внутрішньо-предметних зв'язків та ресурсів і можливостей;

- технології – це перманентна розробка і втілення освітньо-навчальних, пізнавальних, інформаційних, цифрових, електронних, комунікаційних технологій, які сприяють підвищенню якості та рівня освітнього процесу та отримання наукових знань учнями, ефективної трудової діяльності педагогічних працівників та інженерно-обслуговуючого персоналу, представників охорони, і, як наслідок зміцнення і розвиток партнерської співпраці усіх учасників освітнього процесу.

На кожному етапі управління трансформаціями мають бути об'єднані такі напрями процесу трансформації:

- «зверху вниз» – це встановлення керівництвом усіх рівнів основного, пріоритетного та єдиного курсу позитивних перетворень, перемін, модернізацій, забезпечуючи концентрацію уваги колективів закладів загальної середньої освіти над глобальною проблемою роботи та розвитку школи з метою підвищення ефективності і створення умов для її вирішення;

- «знизу вгору» – це рух усіх категорій педагогічних працівників та інженерно-обслуговуючого персоналу на пошук нових підходів щодо попередження, мінімізації та подолання труднощів, перешкод, проблем, криз, конфліктів, цькування під час проведення перетворень, запровадження модернізацій, здійснення перемін, реалізації трансформацій та забезпечення росту ефективності та якості;

- «горизонтальні» (міжфункціональні) – це визначення змісту і стандарту освіти на різних ступенях навчання, паралелях, реорганізація та модернізація освітнього процесу (встановлення нових взаємозв'язків між напрямами, спеціалізацією та профілізацією школи, повноваженнями та виконуваними завданнями, функціями і змістовним, дидактичним, методичним, інформаційним забезпеченням) для досягнення принципів, знакових та кардинальних проривів в таких областях як рівень, обсяг, складність, зусилля, затрати, своєчасність, якість;

- «по вертикалі» – узгодження дій щодо забезпечення дієвості трансформаційного процесу із державними органами управління відповідного рівня, органами місцевого самоврядування, науковими установами, методичною службою.

Ці напрями мають представляти собою інтегровану і збалансовану конструкцію, яка об'єднує окремі ініціативи в цілісну систему перетворень із тісними та міцними внутрішніми зв'язками. Процес трансформації має представляти узгоджений характер загальних цілей у відповідні сфокусовані заздалегідь визначенні та задані показники результативності для кожного рівня управління позитивними перетвореннями, перемінами, модернізаціями: функціонального, пізнавального, інформаційного, освітнього, виховного, розвивального. Іншими словами, управління трансформаційними процесами має здійснюватися на основі принципів сфокусованості та концентрації. При цьому директор школи, опираючись на законодавчі вимоги, результати наукових досліджень, думку колективу, вимоги батьків, побажання учнів надані компетенцію та повноваження, власні напрацювання, досвід, майстерність та професіоналізм має забезпечити таку постановку завдання, яка б дозволила перетворити процес залучення учасників освітнього процесу до пошуку та реалізації нових можливостей організації навчання школярів (стаціонарне, онлайн, офлайн, очне, заочне, дистанційне, вечірнє, індивідуальне, сімейне навчання), методів, форм, прийомів, шляхів підвищення якості наукової освіти дітей та учнів, подолання освітніх втрат, освітніх розривів, прогалів у знаннях, неуспішності, безграмотності із дискретного в неперервний.

Відсутність або неповноцінність хоча б одного із напрямів може призвести до зриву всього процесу трансформації у закладі загальної середньої освіти.

Якщо слабка, запозичена, непідготовлена належно перша ланка процесу трансформації, то це означає, що політики, законодавці, державні службовці, вище керівництво не опирається на вітчизняні напрацювання, не має чіткої уяви, бачення і реальної підтримки та підґрунтя в тому в якому напрямі слід концентрувати нові вміння, навички, компетентності, майстерність, професіоналізм учасників освітнього процесу, на кого опиратися та розвивати ініціативу. Орієнтація на силовий тиск та «агентів впливу», «агентів змін» не враховують закономірностей та особливостей розвитку освітнього процесу та є хибними і ведуть до заздалегідь закладених, запрограмованих проблем, невдач, конфліктів, порушення прав дітей, учнів, учителів, батьків. Трансформаційні процеси мають базуватися на позитивному досвіді реалізації освітніх реформ, позитивних перемін, перетворень, модернізацій, нововведень та запровадження інновацій.

Якщо виникли проблеми з другим напрямом – «знизу вверх», означає, що знижується мотивація підлеглих, імпульс руху вперед зникає, енергія слабшає, сила нівелюється, можливості для підвищення

ефективності та якості наукової освіти будуть втрачені, а нові комунікації, принципи поведінки, вміння, навички і компетентності не сформуються. Недооцінка горизонтального напрямку може призвести до того, що зусилля щодо покращення виконання різноманітних функцій в єдиній освітній площині є недостатніми і так звана «критична маса перетворень» не буде виконана. Перебільшення реального позитивного впливу політиків, ідеологів, законодавців, управлінців, ініціаторів та агентів впливу на «запрограмовану» успішність освітніх реформ та перетворень, перемін, як правило, призведе до чергових розчарувань, конфліктів, взаємних обвинувачень, пошуку винних та непорозумінь.

Втілення яких-небудь окремих ідей, задумів які не враховують цілісність сфери освіти, завдання, характер та специфіку функціонування закладів загальної середньої освіти, як правило не збільшує енергію та силу процесу трансформації у сфері освіти, а навпаки, послаблює та руйнує, відкидає на нижчий рівень функціонування. У зв'язку з чим, реальні результати можуть бути досягнутими тільки у тому випадку, якщо ідея сприймається колективом, спільнотою, суспільством, а зусилля які вживаються за всіма чотирма напрямками заздалегідь підготовлені, доведені до дітей, учнів, педагогічних працівників та батьків, зрозумілі, узгоджені, скоординовані та взаємопов'язані.

Ініціювання, підготовка та започаткування трансформацій, які створюють умови для покращення умов та підвищення ефективності функціонування сфери освіти і діяльності закладів загальної середньої освіти, мають розпочинатися із встановлення загального курсу позитивних, якісних перетворень, перемін, модернізацій у вигляді системного комплексу духовних, моральних, культурологічних, логічних, чітких, послідовно генеруючи та фінансово і підкріплених ресурсами ініціатив законодавців, політиків, ідеологів, агентів впливу, «незалежних» експертів, вищого керівництва органів центральної державної виконавчої влади та забезпечених науковими розробками та прогнозами. Вони можуть реалізуватися в самих різноманітних формах: закони, програми, доктрини, стратегії, концепції, цільові проекти із обґрунтуванням та викладом повного бачення завдань й перспектив розвитку сфери освіти та визначення значення, місця і ролі закладів загальної середньої освіти в них до створення духовно-морального, науково-освітнього, професійно-культурного людиноцентриського простору, розробки нових комунікацій, взаємозв'язків, мотиваційних стимулів, оригінальних індикаторів і цільових установок.

У рамках узгоджених заходів законодавці, політики, вище державне керівництво, фінансисти, директори шкіл мають роз'яснити встановлені пріоритети, переваги, приймати вивірені та збалансовані рішення, показувати приклад та надихати своєю позитивною енергією конкретних виконавців, учителів, дітей та учнів, батьків і демонструвати схильність та послідовність обраному курсу позитивних перетворень, перемін та модернізацій. Проте, необхідно врахувати, що основні ідеї та етапи модернізації мають бути зрозумілими та сприйнятими науково-освітньою спільнотою, підприємцями та промисловцями, бізнесменами та фінансово, ресурсно, змістовно, методично забезпеченими.

Універсальних засобів і рецептів, які б дозволяли миттєво створити якісний науково-освітній, професійний прорив не існує. Головне полягає в тому, щоб різноманітні ідеї, починання були узгоджені між собою, заздалегідь підготовленими, зрозумілими і доступними учасникам освітнього процесу та постійно відшліфовувалися, уточнювалися, коригувалися і розвивалися.

Для забезпечення концептуальних зусиль та ресурсів у необхідному спрямуванні, для створення умов здійснення позитивних трансформацій, для досягнення цілей необхідно мобілізувати усіх учасників освітнього процесу, колег, союзників, партнерів, засновників, спонсорів, меценатів в наукових, змістовних, навчальних, методичних, операційних, допоміжних, обслуговуючих та управлінських підрозділах як сфери освіти в цілому, так і закладу загальної середньої освіти зокрема. Вони мають бути вмотивовані на виконання енергетичної інтелектуальної та практичної творчої праведної, щиросердної праці, яка має сприяти підвищенню рівня, ефективності й наукового рівня та якості освітньої системи та її структурних елементів, одним із яких є заклади загальної середньої освіти. Це у свою чергу залежить від наявності (або стану підготовки і розробки) чітко та логічно визначених управлінських процедур і рішень, які дозволяють виявити незадіяний потенціал, а також вжити заходів щодо подолання відставання від визначених стандартів, параметрів, рівнів, ступенів та темпів стійкого, стабільного розвитку. Відповідні процедури уже існують в багатьох закладах загальної середньої освіти. Як правило вони закріплені у площині обраної освітньої політики щодо наукового, змістового забезпечення, якості організації та стратегічного управління трансформаційними процесами у закладі загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти має розглядатися як цілісна духовно-моральна,

соціально-педагогічна, фінансово-економічна, інформаційна та технологічна система, що забезпечує захист, охорону, самодостатність, усебічний, гармонійний розвиток, навчання, виховання і подальшу соціалізацію творчої обдарованої вільної особистості.

Запропоновані підходи щодо стратегічного управління трансформаційними процесами варто адаптувати до конкретного закладу загальної середньої освіти з урахуванням його типу, статусу, підпорядкування, профілю, розташування та форми власності, орієнтуючись на виконання заздалегідь визначених проблем, завдань, мети, цілей, а також рівня кваліфікації, компетентності та майстерності педагогічних працівників, бажання батьків, сподівання та прагнення дітей та учнів щодо позитивних перемін, перетворень, модернізацій, врегулювання навантаження та темпів й інтенсивності навчання, виховання і праці. Це у свою чергу вимагає визначення необхідних установок та індикаторів ефективності і якості, розробки аналітичних стандартів вирішення проблем, попередження конфліктних ситуацій, стресів та виявлення специфічних освітніх, пізнавальних, інформаційних запитів та потреб.

Трансформаційні заходи, які вживаються по вертикалі «зверху вниз» і «знизу вверху», як правило, обмежують рамки, діапазон та ініціативу існуючих організаційних структур, їх елементів та учасників навчально-виховного процесу, суміжних організацій та юридичних осіб. Тому трансформаційні процеси, спрямовані на прорив, можуть бути результативними, тільки із використанням збалансованих та скоригованих горизонтальних та вертикальних напрямів позитивних перетворень, перемін, модернізацій з урахуванням того, що по вертикалі законодавці, політики, державні службовці, науковці отримують своєчасно достовірну, об'єктивну, перевірену інформацію про реальний стан речей та процесів, приймають виважені рішення, а не за встановленою практикою шукають винуватих серед учителів, батьків та учнів у невдачах, провалах, зривах, промахах освітніх реформ.

Для цього необхідно здійснити докорінну реорганізацію ключових освітніх процесів при умові забезпечення повноцінного, необхідного і достатнього багатоканального фінансування закладів загальної середньої освіти, встановивши принципово нові, демократичні, прозорі, відкриті колегіальні зв'язки між тими хто приймає рішення, координує та контролює їх виконання, безпосередньо забезпечує грамотне виконання рішень, розпоряджень, вказівок та учасниками освітнього процесу, напрямами діяльності закладів загальної середньої освіти і потоками інформації. Як правило, ціллю такої реорганізації, позитивних перемін,

перетворень та модернізації має стати кардинальне підвищення ефективності діяльності закладів загальної середньої освіти при умові зменшення енергетичних, силових та психологічних затрат, забезпечивши економічну, фінансову, соціальну захищеність дітей, учнів, педагогічних працівників, батьків, директорів шкіл та науковців, підвищення якості, стандарту, обсягу освітнього процесу. У зв'язку з чим основний акцент стратегічних управлінських рішень переміщується з організації ієрархічних (вертикальних) зв'язків на налагодження нової вертикальної і горизонтальної взаємодії та співпраці, що дозволяє подолати попередні обмеження (функціональні, змістовні, повноважні, географічні, егоцентричні, інформаційні та організаційні).

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Успішний розвиток закладів загальної середньої освіти в умовах трансформаційних процесів як соціально-суспільних, науково-освітніх, культурно-просвітницьких, спортивно-оздоровчих осередків забезпечує майбутнє творчої обдарованої особистості, спільноти, суспільства, держави та залежить від професійної реалізації стратегії, доктрини, концепції, моделі, стилю, культури управління та від повноти, всеохоплюваності, своєчасності, грамотності, масштабності, системності, комплексності та далекоглядності прийняття стратегічних управлінських рішень як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях та послідовної, системної їхньої реалізації на основі поєднання науки і практики, вшанування історичного досвіду, збереження наявних успіхів, надбань, напрацювань, здобутків, перемог та устремління до нових перспектив, висот і горизонтів.

Подальше успішне управління трансформаційними процесами у закладах загальної середньої освіти залежить не тільки від своєчасної та зрозумілої постановки задач на загальнодержавному, регіональному, місцевому рівнях в українському вимірі, а й від ресурсного забезпечення, наявності підготовлених, вмотивованих, професійних директорів шкіл, педагогічних працівників, батьків, дітей та учнів брати участь у їхньому розв'язанні, подоланні, виконанні, розвитку та реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція України № 254к/96-ВР*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

- [2] Верховна Рада України. (2015, Листоп. 26). Закон № 848-VIII «Про наукову і наукову-технічну діяльність». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
- [3] Верховна Рада України. (1991, Трав. 21). Закон № 1060-XII «Про освіту». {Закон втратив чинність на підставі Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
- [4] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [5] Верховна Рада України. (2018, Лип. 03). Закон № 2485-VIII «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про реалізацію проекту "Фінська підтримка реформи української школи"». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2485-19#Text>
- [6] Верховна Рада України. (2005, Груд. 21). Закон № 3255-IV «Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект "Рівний доступ до якісної освіти в Україні") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3255-15#Text>
- [7] Верховна Рада України. (2002, Квіт. 17). Указ Президента України № 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000#Text>
- [8] Верховна Рада України. (2013, Черв. 25). Указ Президента України № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
- [9] Кабінет Міністрів України. (1993, Листоп. 03). Постанова № 896 «Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна ХХІ століття")». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
- [10] Верховна Рада України. (2016, Груд. 14). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р, «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>

- [11] Верховна Рада України. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. (2023, Черв.08). *«Комітет з питань освіти, науки та інновацій затвердив Рекомендації слухань на тему: "Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання" та розглянув ряд законопроектів»*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237512.html
- [12] Г. В. Басараб, «Стратегічне управління розвитком навчального закладу», диплом. робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 «Менеджмент освітньої програми "Управління навчальним закладом"», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Ін-т післядиплом. освіти та довузів. підготовки. Івано-Франківськ, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/4dPOD2> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [13] Л. І. Безтелесна, О. С. Пляшко, С. В. Федоренко, «Організаційно-управлінські трансформації та інновації у наданні послуг в системі середньої освіти України», *Вісник Національного ун-ту водного госп-ва та природокористування*, вип. 3(99), с. 28–37, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuygp_ekon_2022_3_5 Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [14] Д. І. Богдановський, І. В. Богдановський, О. Г. Льовкіна, «Трансформація освітньої парадигми суспільства XXI століття», на *V Міжнар. конф. Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України*. Київ, 2023, с. 40–47.
- [15] С. Г. Бублик, Т. М. Велентейчик, Т. В. Гончарова, «Світові тенденції розвитку системи вищої освіти та місце в ній дослідницького процесу», *Наука та наукознавство*, № 1, с. 46–67, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://sofs.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/5.pdf> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [16] О. В. Бутурліна, «Цифрова трансформація освіти в умовах війни», на *Всеукр. наук.-практ. конф. Цифровізація освіти: управління змінами*. Дніпро, 2022, с. 14–20.
- [17] М. Г. Ватковська, В. М. Швидун, «Використання інноваційних педагогічних технологій при підготовці педагогів до роботи в умовах Нової української школи», *Інноваційна педагогіка*, т. 1, № 65, с. 139–142, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/65/part_1/28.pdf

Дата звернення: Серп. 05, 2024.

- [18] Т. Гавлітіна, «Інноваційні освітні практики: створення та впровадження в Новій українській школі», *Нова педагогічна думка*, № 3, с. 20–25, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/576/523> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [19] О. З. Глушко, «Трансформаційні процеси в освіті країн Європейського Союзу: компетентнісний підхід», на *Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі*. Київ, 2021, с. 80–82.
- [20] Л. Гриневич, «Концептуальні ідеї реформи "Нова українська школа" у світлі української педагогічної думки», *Український педагогічний журнал*, № 4, с. 98–111, 2022.
- [21] О. Гринькевич, А. Бойко, «Про інноваційні сервіси вибору освітніх продуктів в умовах цифрової трансформації України», на *V Міжнар. наук.-практ. конф. Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні*. Львів, 2022, с. 39–43. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/toRFCE> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [22] І. В. Дворник, «Імперативи глобальної трансформації університетської освіти», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.02; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ, 2021.
- [23] О. Деркач, «Якість вищої освіти Польщі у процесі трансформації освітньої політики», *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*, вип. 2(12), с. 12–16, 2020.
- [24] А. О. Доля, Н. М. Абрагам, В. І. Абрагам, «Шляхи впровадження інтегрованого навчання в Новій українській школі», на *наук.-практ. конф. Сучасний педагогічний процес: світові тенденції та вітчизняні реалії*. Дніпро-Одеса, 2023, с. 5–9.
- [25] *Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна*, Ред. Київ, Україна : НАДУ, 2010.
- [26] *Енциклопедія інновацій*; Р. Дяківа, Ред. Київ, Україна : Міжнар. екон. фундація, 2012.
- [27] А. Сбруєва, Д. Козлов, О. Козлова, І. Чистякова, «Європейський простір педагогічної освіти: трансформації практики освіти вчителів у Європі», *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 5, с. 202–213, 2021.
- [28] Г. О. Заспа, «Концентрична інформаційна технологія організації цифрової трансформації освітньої діяльності закладів вищої освіти»,

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: 05.13.06; Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2021.

- [29] О. В. Захарова, «Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України через тимчасову окупацію частини території Донецької та Луганської областей, анексію Республіки Крим», *Освітня аналітика України*, № 4, с. 35–46, 2020.
- [30] *Ідентифікація і трансформація контенту в системах електронного навчання* / І. В. Кириченко, Г. Ю. Терешенко, Н. О. Шанідзе, І. Ю. Шубін. Харків, Україна : Харків. нац. ун-т радіоелектроніки, 2021.
- [31] *Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії*, на *IV Всеукр. відкрит. наук.-практ. онлайн-форумі*; І. М. Савченко, В. В. Ємець, Ред. Київ : Нац. центр «Мала академія наук України», 2022, 587 с.
- [32] *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття*, на *XII Міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса : Астропринт, 2019, 311 с.
- [33] Л. М. Калініна, Є. І. Коваленко, *Стратегічне управління освітньою організацією*. Ніжин, Україна : НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/S6vcWU> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [34] С. Ю. Кіслов, «Трансформації освітнього простору закладу в умовах воєнного стану», на *Всеукр. наук.-практ. конф. Цифровізація освіти: управління змінами*. Дніпро, 2022, с. 25–31.
- [35] О. Клименко, Л. Москаленко, «Трансформація освітніх практик в умовах кризи: реалії українського суспільства», *Соціологічні студії*, № 1, с. 14–21, 2020.
- [36] М. В. Ковбатюк, В. О. Шевчук, *Концептуальні засади трансформації економічної освіти України в контексті інтеграції до світового освітньо-наукового простору*. Київ, Україна : КВІЦ, 2021.
- [37] Т. П. Козарь, «Реалізація державної політики у сфері освіти як фактор трансформації на місцевому рівні», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: 25.00.04; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2021.
- [38] В. Нікітенко, Н. Метеленко, В. Воронкова, Г. Васильчук, «Концепція трансформації освітньої парадигми, орієнтованої на потреби та освіту "впродовж всього життя"», *Humanities Studies*, вип. 14(91), с. 93–101, 2023.

- [39] О. В. Кравчук, «Співпраця з батьками у Новій українській школі – тяглість традицій і новаторство», *Інноваційна педагогіка*, т. 1, № 54, с. 18–21, 2022.
- [40] О. Кривонос, «Сучасні підходи до педагогічної діагностики в контексті концепції "Нова українська школа"», на *V Міжнар. наук.-практ. конф. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*. Суми, 2019, т. 2, с. 167–170.
- [41] Т. В. Крижановський, «Нова українська школа: особливості супроводу навчання дитини з особливими освітніми потребами», *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, т. 2, вип. 76, с. 48–53, 2021.
- [42] О. А. Кулініч, Н. М. Федоренко, «Теоретичні аспекти формування рейтингової вагомості закладів вищої освіти», *Наукові праці Нац. ун-ту харч. технологій*, т. 25, № 1, с. 84–93, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1qPbfM> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [43] З. Й. Кунць, *Універсальний словник української мови*. Тернопіль, Україна : Навч. книга – Богдан, 2005.
- [44] Н. Куриш, «Актуальні управлінські механізми реалізації ідей концепції "Нова українська школа"», *Освіта. Інноватика. Практика*, т. 11, № 7, с. 52–57, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/o4uOys> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [45] О. Лазорко, «Трансформація підходів до освіти дорослих у сучасних умовах: світові тренди та виклики», *Психологічні перспективи*, вип. 34, с. 94–106, 2019.
- [46] С. В. Лапаєнко, «Інформаційний супровід цифрової трансформації сфери освіти в сучасних умовах», на *V Міжнар. конф. Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України*. Київ, 2023, с. 177–181.
- [47] *Літопис сучасної науки й освіти України: наукові школи, авторські системи і концепції*; В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. М. Топузов, Н. Г. Ничкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, Л. І. Ткаченко, Ю. А. Шеремета, Ред. Київ, Україна : Альфа-Віта, 2019.
- [48] О. Е. Ломоносова, *Адаптація закладів вищої освіти України до трансформаційних змін зовнішнього середовища: теоретико-методологічні аспекти*. Херсон, Україна : Гельветика, 2020.
- [49] *На наук. конф. Освіта та наука: трансформація, відповідальність, академічна свобода*. Київ : КРОК, 2021, 143 с.
- [50] Т. С. Мачача, «Дистанційне навчання в межах технологічної освітньої

галузі базової середньої освіти як основа трансформації форм навчання», на *Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі*. Київ, 2021, с. 96–98.

- [51] Н. Мельник, «Розбудова системи оцінювання результатів навчання учнів у закладах загальної середньої освіти Нової української школи», *Нова педагогічна думка*, № 2(114), с. 27–31, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/9bUUzc> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [52] В. В. Меньшиков, О. П. Ружа, «Предпринимательский университет: актуальность создания, международный опыт, ситуация в Латвии», *Економічний вісник ун-ту Григорія Сковороди в Переяславі*, вип. 53, с. 23–36, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/eQDOae> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [53] І. В. Мигович, «Процес інтернаціоналізації та його вплив на трансформацію національних систем вищої освіти країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ століття», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Старобільськ, 2020.
- [54] Г. Ф. Москалик, Д. Г. Москалик, «Формування засад профільної освіти в умовах переходу на другий етап реформи "Нова українська школа"», на *II Міжнар. наук.-практ. конф. Актуальні проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки та техніки в умовах інтеграції України в Європейський науково-виробничий простір*. Кременчук, 2022, с. 90–91.
- [55] Н. Г. Ничкало, *Трансформація професійно-технічної освіти в Україні*. Київ, Україна : Пед. думка, 2008.
- [56] Н. В. Нікула, «Управління інноваційною діяльністю закладів загальної середньої освіти в контексті впровадження концепції "Нова українська школа"», *Інноваційна педагогіка*, т. 4, № 22, с. 201–205, 2020.
- [57] С. Білохвощенко, М. Кальчук, С. Махина та ін., «Нова українська школа крізь призму ідей Василя Сухомлинського: "У кожній школі має бути своє неповторне обличчя"», *Інноватика у вихованні*, вип. 12, с. 259–268, 2020.
- [58] В. В. Новіков, «Конвергенція освітніх та економічних трансформацій: безпекові виклики для національної економіки в умовах цифровізації», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03; Сум. держ. ун-т. Суми, 2021.
- [59] Е. Огар, «Освіта та наука: трансформація, відповідальність, академічна свобода», на *наук. конф. Освіта та наука: трансформація*,

відповідальність, академічна свобода. Київ, 2021, с. 68–69.

- [60] *Освіта в умовах реформування: теорія і практика* / О. В. Дейнега, І. О. Дейнега, Р. Л. Сойчук, М. А. Яремович, Ю. О. Глінчук, В. Ю. Акімов, К. О. Журба, Н. Б. Грицай, Т. В. Яковишина, С. В. Лісова, О. М. Третяк, О. В. Боровець, О. М. Синьчук; Р. Л. Сойчук, Ред. Рівне, Україна : Рівнен. Держ. гуманітар. ун-т. –О. Зень, 2023. – 354 с.
- [61] *Освітологія: хрестоматія* / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. Київ, Україна : ВП «Едельвейс», 2013.
- [62] *Освітологія: фахова підготовка* / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гошокова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб; В. О. Огнев'юка, Ред. Київ, Україна : В.П. «Едудльвейс», 2014.
- [63] В. Ф. Паламарчук, «Трансформаційні процеси в сучасній освіті: моделі випереджального розвитку», на *Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі*. Київ, 2021, с. 104–109.
- [64] Г. А. Полякова, Г. В. Білоконенко, «Розвиток освітнього середовища інноваційно-активного університету: особливості та критерії», *Проблеми економіки*, № 4, с. 279–293, 2020.
- [65] «Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи» / В. Г. Кремень, О. М. Топузов, О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований, Т. М. Засєкіна, *Вісник НАПН України*, т. 5, № 2, с. 1–8, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/wY61k4> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [66] Д. И. Прохоров, «Направления внедрения онлайн обучения», *Фізико-математична освіта*, вип. 3, ч. 1, с. 74–79, 2020.
- [67] В. П. Пурнак, Ю. Н. Пронюк, «Інноваційні підходи в державному регулюванні сфери соціалізації студентської молоді: трансформація у виховній діяльності закладів освіти в Україні», *Держава та регіони. Серія Державне управління*, № 2, с. 8–13, 2020.
- [68] *Розвиток інноваційного потенціалу педагога в умовах упровадження Нової української школи: (з досвіду тренер. роботи з учителями початк. кл.)*. Одеса; Умань, Україна : Сочінський М. М., 2023.
- [69] *Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій*, на *Міжнар. наук.-практ. конф.*; С. З. Романюк, Ред. Чернівці, 2021, 327 с.
- [70] *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій*, на *Всеукр. наук.-практ. конф.* Глухів, 2021, 215 с.

- [71] О. Я. Савченко, «Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи», *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, № 36(2), с. 6–11, 2021.
- [72] В. В. Сагуйченко, *Трансформація освіти: виклики та ризики реформування*. Суми, Україна : Універ. книга, 2020.
- [73] С. А. Сивогракова, «Трансформація освітнього процесу закладу загальної середньої освіти в умовах сучасних викликів», на *Обл. наук.-практ. конф. Цифровізація освіти: управління змінами*. Київ; Дніпро, 2020, с. 104–107.
- [74] Л. Ю. Сідун, «Розвиток полікультурної освіти у вищій школі США», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021.
- [75] М. Слюсаревський, *Громадська думка і горизонти освіти*. Київ, Україна : Талком, 2024.
- [76] І. Смирнова, К. Довгополик, «SMART-комплекс у професійній підготовці сучасного вчителя», *Професійна педагогіка*, № 1, с. 58–68, 2021.
- [77] В. Стрельников, «Інноваційні технології навчання в контексті реалізації концепції "Нова українська школа"», на *V Міжнар. наук.-практ. конф. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*. Суми, 2019, т. 1, с. 26–29.
- [78] Г. М. Терещенко, В. В. Ткаченко, «Освітня реформа НУШ як складова інтеграції України в Європейський освітній простір», *Освітня аналітика України*, № 4(25), с. 78–90, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/DPk1pL> Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [79] *Технології освіти – від початкової до вищої*, на *Регіон. наук.-пед. дистанц. конф.*; Т. О. Стрількова, Ред. Харків : Колегіум, 2021, 79 с.
- [80] *Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США* / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ, Україна : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018.
- [81] *Трансформаційні процеси в дошкільній освіті першої половини ХХІ століття*. Переяслав, Україна : Домбровська Я. М., 2020.
- [82] О. Фесенко, Є. Якимчикас, «Тенденції реформування Нової української школи в контексті запровадження сучасних методів та підходів в освіті», *Acta Paedagogica Volynienses*, № 6, с. 95–100, 2021.
- [83] О. Г. Фіданян, «Трансформація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти міста Києва: управління, організація, запровадження інновацій», *Інноваційна педагогіка*, т. 1, № 58, с. 178–181, 2023.
- [84] В. С. Фірсов, «Трансформація освіти в епоху змін», на *Обл. наук.-практ.*

конф. *Цифровізація освіти: управління змінами*. Дніпро, 2021, с. 53–56.

- [85] Т. Форостюк, В. Форостюк, «Особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті розбудови Нової української школи», *Сучасна освіта: стратегії та технології навчання*, с. 356–360, 2022.
- [86] В. Хомич, «Вектори цифрової трансформації освіти України», *Сучасна освіта: стратегії та технології навчання*, у 2 ч., ч. 2, с. 345–352, 2023.
- [87] О. І. Хромова, О. В. Міщенко, К. В. Ніколенко, «Перспективи трансформації української вищої освіти у післявоєнний період», *Освітній дискурс*, вип. 41(7/9), с. 47–56, 2022.
- [88] *Цифрова трансформація відкритих освітніх середовищ*. Київ, Україна : Ямчинський О. В., 2019.
- [89] Ж. Чернякова, «Професійно-педагогічна підготовка вчителя в контексті інтернаціоналізації освітнього простору у Великій Британії», *Науковий вісник Ін-ту проф.-тех. освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, № 1, с. 202–209, 2019.
- [90] В. Чимшир, «Трансформація вищої освіти у динамічному конкурентному середовищі», на *XI міжнар. наук.-практ. конф. Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*. Хмельницький, 2021, с. 239–240.
- [91] О. В. Шаповал, «Управління трансформаціями у вищій освіті України: виклики та можливості», *Бізнес Інформ*, № 10, с. 184–190, 2023.
- [92] Л. Т. Швидун, Л. М. Кульбач, О. М. Виноградова, «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: здобутки та виклики часу», *Інноваційна педагогіка*, т. 1, № 61, с. 33–37, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/5.pdf Дата звернення: Серп. 05, 2024.
- [93] М. М. Шевченко, А. О. Сімахова, «Деякі аспекти реформування загальної середньої освіти в Україні у контексті концепції Нової української школи», *Освітня аналітика України*, № 1, с. 67–79, 2022.
- [94] О. Шпарик, «Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та країн ЄС», *Український педагогічний журнал*, № 3, с. 33–43, 2022.
- [95] К. Й. Щербакова, Н. М. Щербакова, Л. В. Макаренко, «Трансформація форм і методів навчання у закладах вищої освіти: сучасний вимір», *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*, № 2, с. 82–87, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1868/1/>

[12.pdf](#) Дата звернення: Серп. 05, 2024.

- [96] [H. O. Oborskyi](#), O. S. Saveleva, I. I. Stanovska, I. A. Saukh, «Information models and methods of the structural crises consequences overcoming in the educational space», *Herald of Advanced Information Technology*, т. 3, № 3, с. 185–198, 2020.

PECULIARITIES OF MANAGEMENT OF TRANSFORMATION PROCESSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Boris Chyzhevskiy,

Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher
Department of Economics and General Secondary
Education Management Institute of Pedagogy of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine;
Honored Education Worker of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

Abstract. The article defines the peculiarities of managing transformation processes in general secondary education institutions during the period of modernization, transformation, positive changes and their continuous, stable, sustainable development. Our reflections are based on the fact that the management of transformation processes in general secondary education institutions is strategic and should be built in the plane of "Study globally – determine the scientific basis – act locally" and is complex and innovative in content. The strategic problem of transformation processes is the management of the spiritual positive energy of transformation and peace. That is why the management of transformation processes at school in modern conditions is viewed through the prism of strategic management and is carried out taking into account the need to ensure the development of participants in the educational process, subject to overcoming the negative consequences of a pandemic, war, environmental disaster, climate "records", crisis and the presence of educational losses, educational gaps, poor performance, illiteracy, knowledge gaps in students and the need to quickly involve internally displaced children and students in the educational process. Determining the features of the management of transformational processes in the field of education and general secondary education institutions is the highest level of the art of management and is provided by strategic thinking, strategic management and covers the theory and practice of training teaching

staff, children, students, and parents to the acquisition by schoolchildren of high-quality scientific knowledge, mastery of a scientific worldview on the basis of harmonious development and education, as well as planning, forecasting and organizing the educational process, researching its regularities, developing and applying methods, options, methods, and forms of learning, studying, and self-education of students. It provides for a rational, competent arrangement of available pedagogical staff, effective use of the material and technical base, information resources, determination of strategic priorities, goals and tasks for class leaders, class teachers, teachers, librarians, heads of circles, sections, creative teams, heads of offices, as well as the use of innovative forms and methods of education, forming the sphere of cooperation with state management bodies, scientific institutions, methodical services, educational institutions, public organizations and professing the ideology of pedagogy of cooperation and mutual understanding between the participants of the educational process. Strategic management of transformational processes in institutions of general secondary education, especially in conditions of war, is closely related to educational policy in the country and stems from the needs of a free creative gifted individual, a social human society, a democratic state, an innovative economy of knowledge and the needs of defense, protection, guardianship, compliance with social guarantees. Legislation, normative legal acts set tasks for educational institutions, and the strategy ensures their fulfillment. The strategy of managing transformational processes in institutions of general secondary education depends on the level, state and pace of economic development and on the actual provision of necessary and sufficient funding, security, including social security, of all participants in the educational process. The strategy of managing transformational processes is, as a rule, the same for all schools and its recommendations, the main provisions should be mandatory for all institutions of general secondary education, regardless of status, type, subordination, location and form of ownership. With regard to tactics, strategic management plays a certain role and at the same time takes into account the powers, status and capabilities of the institution of general secondary education and should serve to realize the basic rights and freedoms of participants in the educational process, and the basic right to a spiritual, happy, safe, protected, joyful life in the plane of observance and fulfillment of the main spiritual laws – Love, Forgiveness and worldview and value categories and principles of Peace, Faith, Hope, unity, solidarity, commonwealth.

Keywords: transformation process; organizational transformation; management; modernization; positive changes; strategic management; situational management; general secondary education institution.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv.28). Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukraine).
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Lystop. 26). Zakon № 848-VIII «Pro naukovu i naukovu-tekhnichnu diialnist». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (in Ukraine).
- [3] Verkhovna Rada Ukrainy. (1991, Trav. 21). Zakon № 1060-XII «Pro osvitu». {Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2145-VIII vid 05.09.2017}. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (in Ukraine).
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich. 16). Zakon № 463-IX «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (in Ukraine).
- [5] Verkhovna Rada Ukrainy. (2018, Lyp. 03). Zakon № 2485-VIII «Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Finliandskoi Respubliki pro realizatsiiu proektu "Finska pidtrymka reformy ukrainskoi shkoly"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2485-19#Text> (in Ukraine).
- [6] Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, Hrud. 21). Zakon № 3255-IV «Pro ratyfikatsiiu Kredytnoi uhody (Proekt "Rivnyi dostup do yakisnoi osvity v Ukraini") mizh Ukrainoiu ta Mizhnarodnym bankom rekonstruktsii ta rozvytku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3255-15#Text> (in Ukraine).
- [7] Verkhovna Rada Ukrainy. (2002, Kvit. 17). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 347/2002 «Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000#Text> (in Ukraine).
- [8] Verkhovna Rada Ukrainy. (2013, Cherv. 25). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 344/2013 «Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (in Ukraine).
- [9] Kabinet Ministriv Ukrainy. (1993, Lystop. 03). Postanova № 896 «Pro

- Derzhavnu natsionalnu prohramu "Osvita" ("Ukraina XXI stolittia")». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (in Ukraine).
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2016, Hrud. 14). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 988-r, «Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (in Ukraine).
- [11] Verkhovna Rada Ukrainy. Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2023, Cherv. 08). «Komitet z pytan osvity, nauky ta innovatsii zatverdyyv Rekomendatsii slukhan na temu: "Osvitni vtraty y osvitni rozryvy na rivni zahalnoi serednoi osvity: vymiriuvannia ta mekhanizmy podolannia" ta rozghlianuv riad zakonoproektiv». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237512.html (in Ukraine).
- [12] H. V. Basarab, «Stratehichne upravlinnia rozvytkom navchalnogo zakladu», diplom. robota na zdobuttia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 073 «Menedzhment osvitnoi prohramy "Upravlinnia navchalnym zakladom"», DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka», In-t pisliadyplom. osvity ta dovuziv. pidhotovky. Ivano-Frankivsk, 2021. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/4dPOD2> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [13] L. I. Beztelesna, O. S. Pliashko, S. V. Fedorenko, «Orhanizatsiino-upravlinski transformatsii ta innovatsii u nadanni posluh v systemi serednoi osvity Ukrainy», Visnyk Natsionalnogo un-tu vodnogo hosp-va ta pryrodokorystuvannia, vyp. 3(99), s. 28–37, 2022. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuevgp_ekon_2022_3_5 Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [14] D. I. Bohdanovskyi, I. V. Bohdanovskyi, O. H. Lovkina, «Transformatsiia osvitnoi paradyhmy suspilstva XXI stolittia», na V Mizhnar. konf. Aktualni problemy osvitnoho protsesu v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy. Kyiv, 2023, s. 40–47. (in Ukraine).
- [15] S. H. Bublyk, T. M. Velenteichyk, T. V. Honcharova, «Svitovi tendentsii rozvytku systemy vyshchoi osvity ta mistse v nii doslidnytskoho protsesu», Nauka ta naukoznavstvo, № 1, s. 46–67, 2019. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://sofs.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/5.pdf> Data

zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).

- [16] O. V. Buturlina, «Tsyfrova transformatsiia osvity v umovakh viiny», na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Tsyfrovizatsiia osvity: upravlinnia zminy. Dnipro, 2022, s. 14–20. (in Ukraine).
- [17] M. H. Vatkovska, V. M. Shvydun, «Vykorystannia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii pry pidhotovtsi pedahohiv do roboty v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly», Innovatsiina pedahohika, t. 1, № 65, s. 139–142, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/65/part_1/28.pdf Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [18] T. Havlitina, «Innovatsiini osvitni praktyky: stvorennia ta vprovadzhennia v Novii ukrainskii shkoli», Nova pedahohichna dumka, № 3, s. 20–25, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/576/523> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [19] O. Z. Hlushko, «Transformatsiini protsesy v osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu: kompetentnisnyi pidkhid», na Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. Svit dydaktyky: dydaktyka v suchasnomu sviti. Kyiv, 2021, s. 80–82. (in Ukraine).
- [20] L. Hrynevych, «Kontseptualni idei reformy "Nova ukrainska shkola" u svitli ukrainskoi pedahohichnoi dumky», Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal, № 4, s. 98–111, 2022. (in Ukraine).
- [21] O. Hrynkevych, A. Boiko, «Pro innovatsiini servisy vyboru osvitnikh produktiv v umovakh tsyfrovoi transformatsii Ukrainy», na V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Problemy stanovlennia informatsiinoi ekonomiky v Ukraini. Lviv, 2022, s. 39–43. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/toRfCe> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [22] I. V. Dvornyk, «Imperatyvy globalnoi transformatsii universytetskoi osvity», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: 08.00.02; DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana». Kyiv, 2021. (in Ukraine).
- [23] O. Derkach, «Iakist vyshchoi osvity Polshchi u protsesi transformatsii osvitnoi polityky», Visnyk Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka, vyp. 2(12), s. 12–16, 2020. (in Ukraine).
- [24] A. O. Dolia, N. M. Abraham, V. I. Abraham, «Shliakhy vprovadzhennia intehrovanoho navchannia v Novii ukrainskii shkoli», na nauk.-prakt. konf. Suchasnyi pedahohichnyi protses: svitovi tendentsii ta vitchyzniani realii. Dnipro-Odesa, 2023, s. 5–9. (in Ukraine).
- [25] Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnogo upravlinnia / uklad.: Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; Yu. V. Kovbasiuka,

- V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina, Red. Kyiv, Ukraina : NADU, 2010. (in Ukraine).
- [26] Entsyklopediia innovatsii; R. Diakiva, Red. Kyiv, Ukraina : Mizhnar. ekon. fundatsiia, 2012. (in Ukraine).
- [27] A. Sbruieva, D. Kozlov, O. Kozlova, I. Chystiakova, «Ievropeiskyi prostir pedahohichnoi osvity: transformatsii praktyky osvity vchyteliv u Yevropi», Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, № 5, s. 202–213, 2021. (in Ukraine).
- [28] H. O. Zaspа, «Kontsentrychna informatsiina tekhnolohiia orhanizatsii tsyfrovoy transformatsii osvitnoi diialnosti zakladiv vyshchoi osvity», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. tekhn. nauk: 05.13.06; Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. Cherkasy, 2021. (in Ukraine).
- [29] O. V. Zakharova, «Transformatsii naukovo-osvitnoho potentsialu zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy cherez tymchasovu okupatsiiu chastyny terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblasti, aneksiiu Respubliky Krym», Osvitnia analityka Ukrainy, № 4, s. 35–46, 2020. (in Ukraine).
- [30] Identyfikatsiia i transformatsiia kontentu v systemakh elektronnoho navchannia / I. V. Kyrychenko, H. Yu. Tereshenko, N. O. Shanidze, I. Yu. Shubin. Kharkiv, Ukraina : Kharkiv. nats. un-t radioelektroniky, 2021. (in Ukraine).
- [31] Innovatsiini transformatsii v suchasniï osviti: vyklyky, realii, stratehii, na IV Vseukr. vidkryt. nauk.-prakt. onlain-forumi; I. M. Savchenko, V. V. Yemets, Red. Kyiv : Nats. tsentr «Mala akademiia nauk Ukrainy», 2022, 587 s. (in Ukraine).
- [32] Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia, na KhII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Odesa : Astroprynt, 2019, 311 s. (in Ukraine).
- [33] L. M. Kalinina, Ye. I. Kovalenko, Stratehichne upravlinnia osvitnoiu orhanizatsiiei. Nizhyn, Ukraina : NDU imeni Mykoly Hoholia, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/S6vcWU> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [34] S. Yu. Kislov, «Transformatsii osvitnoho prostoru zakladu v umovakh voiennoho stanu», na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Tsyfrovizatsiia osvity: upravlinnia zminamy. Dnipro, 2022, s. 25–31. (in Ukraine).
- [35] O. Klymenko, L. Moskalenko, «Transformatsiia osvitnikh praktyk v umovakh kryzy: realii ukraïnskoho suspilstva», Sotsiolohichni studii, № 1, s. 14–21, 2020. (in Ukraine).
- [36] M. V. Kovbatiuk, V. O. Shevchuk, Kontseptualni zasady transformatsii ekonomichnoi osvity Ukrainy v konteksti inteɦratsii do svitovoho osvitno-

naukovoho prostoru. Kyiv, Ukraina : KViTs, 2021. (in Ukraine).

- [37] T. P. Kozar, «Realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi osvity yak faktor transformatsii na mistsevomu rivni», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra nauk z derzh. upr.: 25.00.04; Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhia, 2021. (in Ukraine).
- [38] V. Nikitenko, N. Metelenko, V. Voronkova, H. Vasylichuk, «Kontsepsiia transformatsii osvitnoi paradyhmy, oriietovanoi na potreby ta osvitu "vprodovzh vsoho zhyttia"», *Humanities Studies*, vyp. 14(91), s. 93–101, 2023. (in Ukraine).
- [39] O. V. Kravchuk, «Spivpratsia z batkamy u Novii ukrainskii shkoli – tiahlist tradytsii i novatorstvo», *Innovatsiina pedahohika*, t. 1, № 54, s. 18–21, 2022. (in Ukraine).
- [40] O. Kryvonos, «Suchasni pidkhody do pedahohichnoi diahnostryky v konteksti kontsepsii "Nova ukrainska shkola"», na V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin. Sumy, 2019, t. 2, s. 167–170. (in Ukraine).
- [41] T. V. Kryzhanovskiy, «Nova ukrainska shkola: osoblyvosti suprodu navchannia dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy», *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, t. , vyp. 76, s. 48–53, 2021. (in Ukraine)
- [42] O. A. Kulinich, N. M. Fedorenko, «Teoretychni aspekty formuvannia reitynhovoї vahomosti zakladiv vyshchoi osvity», *Naukovi pratsi Nats. un-tu kharch. tekhnolohii*, t. 25, № 1, s. 84–93, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1qPbfM> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [43] Z. Y. Kunch, *Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy*. Ternopil, Ukraina : Navch. knyha – Bohdan, 2005. (in Ukraine).
- [44] N. Kurysh, «Aktualni upravliniski mekhanizmy realizatsii idei kontsepsii "Nova ukrainska shkola"», *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, t. 11, № 7, s. 52–57, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/o4uOys> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [45] O. Lazorko, «Transformatsiia pidkhodiv do osvity doroslykh u suchasnykh umovakh: sivitovi trendy ta vyklyky», *Psykhologichni perspektyvy*, vyp. 34, s. 94–106, 2019. (in Ukraine).
- [46] S. V. Lapaienko, «Informatsiinyi suprovid tsyfrovoy transformatsii sfery osvity v suchasnykh umovakh», na V Mizhnar. konf. Aktualni problemy osvitnoho protsesu v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy. Kyiv, 2023, s. 177–181. (in Ukraine).
- [47] *Litopys suchasnoi nauky y osvity Ukrainy: naukovi shkoly, avtorski*

systemy i kontseptsii; V. H. Kremen, V. I. Luhovyi, O. M. Topuzov, N. H. Nychkalo, P. Yu. Saukh, L. D. Berezivska, L. I. Tkachenko, Yu. A. Sheremeta, Red. Kyiv, Ukraina : Alfa-Vita, 2019. (in Ukraine).

- [48] O. E. Lomonosova, *Adaptatsiia zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy do transformatsiinykh zmin zovnishnoho seredovyshcha: teoretyko-metodolohichni aspekty*. Kherson, Ukraina : Helvetyka, 2020. (in Ukraine).
- [49] *Na nauk. konf. Osvita ta nauka: transformatsiia, vidpovidalnist, akademichna svoboda*. Kyiv : KROK, 2021, 143 s. (in Ukraine).
- [50] T. S. Machacha, «Dystantsiine navchannia v mezhakh tekhnolohichnoi osvitnoi haluzi bazovoi serednoi osvity yak osnova transformatsii form navchannia», na Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. Svit dydaktyky: dydaktyka v suchasnomu sviiti. Kyiv, 2021, s. 96–98. (in Ukraine).
- [51] N. Melnyk, «Rozbudova systemy otsiniuvannia rezultativ navchannia uchniv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Novoi ukrainskoi shkoly», *Nova pedahohichna dumka*, № 2(114), s. 27–31, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/9bUUzc> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [52] V. V. Men'shikov, O. P. Ruzha, «Predprinimatel'skij universitet: aktual'nost' sozdaniya, mezhdunarodnyj opyt, situaciya v Latvii», *Ekonomichnyi visnyk un-tu Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi*, vyp. 53, s. 23–36, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/eQDOae> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [53] I. V. Myhovych, «Protses internatsionalizatsii ta yoho vplyv na transformatsiiu natsionalnykh system vyshchoi osvity krain Skhidnoi Yevropy kintsia XX – pochatku XXI stolittia», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ped. Nauk: 13.00.01; DZ «Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka». Starobilsk, 2020. (in Ukraine).
- [54] H. F. Moskalyk, D. H. Moskalyk, «Formuvannia zasad profilnoi osvity v umovakh perekhodu na druhyi etap reformy "Nova ukrainska shkola"», na II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Aktualni problemy i perspektyvy innovatsiinoho rozvytku ekonomiky ta tekhniky v umovakh intehtratsii Ukrainy v Yevropeiskyi naukovo-vyrobnychyi prostir. Kremenchuk, 2022, s. 90–91. (in Ukraine).
- [55] N. H. Nychkalo, *Transformatsiia profesiino-tekhnichnoi osvity v Ukraini*. Kyiv, Ukraina : Ped. dumka, 2008. (in Ukraine).
- [56] N. V. Nikula, «Upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu zakladiv zahalnoi serednoi osvity v konteksti vprovadzhennia kontseptsii "Nova ukrainska shkola"», *Innovatsiina pedahohika*, t. 4, № 22, s. 201–205, 2020. (in Ukraine).

- [57] S. Bilokhvoshchenko, M. Kalchuk, S. Makhyna ta in., «Nova ukrainska shkola kriz pryzmu idei Vasyliia Sukhomlynskoho: "U kozhnoi shkoly maie buty svoje nepovtorne oblychchia"», *Innovatyka u vykhovanni*, vyp. 12, s. 259–268, 2020. (in Ukraine).
- [58] V. V. Novikov, «Konverhentsiia osvityvnykh ta ekonomichnykh transformatsii: bezpekovi vyklyky dlia natsionalnoi ekonomiky v umovakh tsyfrovizatsii», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. Nauk : 08.00.03; Sum. derzh. un-t. Sumy, 2021. (in Ukraine).
- [59] E. Ohar, «Osvita ta nauka: transformatsiia, vidpovidalnist, akademichna svoboda», na nauk. konf. Osvita ta nauka: transformatsiia, vidpovidalnist, akademichna svoboda. Kyiv, 2021, s. 68–69. (in Ukraine).
- [60] Osvita v umovakh reformuvannia: teoriia i praktyka / O. V. Deineha, I. O. Deineha, R. L. Soichuk, M. A. Yaremovych, Yu. O. Hlinchuk, V. Yu. Akimov, K. O. Zhurba, N. B. Hrytsai, T. V. Yakovyshyna, S. V. Lisova, O. M. Tretiak, O. V. Borovets, O. M. Synchuk; R. L. Soichuk, Red. Rivne, Ukraina : Rivnen. Derzh. humanitar. un-t. O. Zen, 2023. (in Ukraine).
- [61] Osvitohiia: khrestomatiia / V. O. Ohneviuk, S. O. Sysoieva. Kyiv, Ukraina : VP «Edelveis», 2013. (in Ukraine).
- [62] Osvitohiia: fakhova pidhotovka / V. O. Ohneviuk, S. O. Sysoieva, O. O. Drach, K. O. Lynov, L. V. Hoshokova, I. M. Zelisko, Yu. M. Zhukova, M. Yu. Feshchuk, T. H. Kuprii, M. M. Halytska, N. A. Pobirchenko, L. V. Kozak, O. M. Kuzmenko, I. I. Tryhub; V. O. Ohneviuka, Red. Kyiv, Ukraina : V.P. «Edulveis», 2014. (in Ukraine).
- [63] V. F. Palamarchuk, «Transformatsiini protsesy v suchasni osviti: modeli vyperedzhalnogo rozvytku», na Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. Svit dydaktyky: dydaktyka v suchasnomu sviti. Kyiv, 2021, s. 104–109. (in Ukraine).
- [64] H. A. Poliakova, H. V. Bilokonienko, «Rozvytok osvitnoho seredovyscha innovatsiino-aktyvnoho universytetu: osoblyvosti ta kryterii», *Problemy ekonomiky*, № 4, s. 279–293, 2020. (in Ukraine).
- [65] «Profilna serednia osvita: kontseptualni zasady dlia Novoi ukrainskoi shkoly» / V. H. Kremen, O. M. Topuzov, O. I. Liashenko, Yu. I. Malovanyi, T. M. Zasiakina, *Visnyk NAPN Ukrainy*, t. 5, № 2, s. 1–8, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/wY61k4> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [66] D. Y. Prokhorov, «Napravleniia vnedreniia onlain obuchenii», *Fyzyko-matematychna osvita*, vyp. 3, ch. 1, s. 74–79, 2020. (in Ukraine).
- [67] V. P. Purnak, Yu. N. Proniuk, «Innovatsiini pidkhody v derzhavnomu rehuliuванні sfery sotsializatsii studentskoi molodi: transformatsiia u

vykhovnii diialnosti zakladiv osvity v Ukraini», Derzhava ta rehiony. Seriia Derzhavne upravlinnia, № 2, s. 8–13, 2020. (in Ukraine).

- [68] Rozvytok innovatsiinoho potentsialu pedahoha v umovakh uprovezhennia Novoi ukrainskoi shkoly: (z dosvidu trener. roboty z uchyteliamy pochatk. kl.). Odesa; Uman, Ukraina : Sochinskyi M. M., 2023. (in Ukraine).
- [69] Rozvytok osvitnikh system v umovakh yevrointehratsiinykh transformatsii, na Mizhnar. nauk.-prakt. konf.; S. Z. Romaniuk, Red. Chernivtsi, 2021, 327 s. (in Ukraine).
- [70] Rozvytok pedahohichnoi maisternosti maibutnoho pedahoha v umovakh osvitnikh transformatsii, na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Hlukhiv, 2021, 215 s. (in Ukraine).
- [71] O. Ya. Savchenko, «Pochatkova osvita v konteksti idei Novoi ukrainskoi shkoly», Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika, № 36(2), s. 6–11, 2021. (in Ukraine).
- [72] V. V. Sahuichenko, Transformatsiia osvity: vyklyky ta ryzyky reformuvannia. Sumy, Ukraina : Univer. knyha, 2020. (in Ukraine).
- [73] S. A. Syvohrakova, «Transformatsiia osvitnoho protsesu zakladu zahalnoi serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv», na Obl. nauk.-prakt. konf. Tsyfrovizatsiia osvity: upravlinnia zminy. Kyiv; Dnipro, 2020, s. 104–107. (in Ukraine).
- [74] L. Yu. Sidun, «Rozvytok polikulturnoi osvity u vyshchii shkoli SShA», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. Nauk: 13.00.04; Ternop. nats. ped. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil, 2021. (in Ukraine).
- [75] M. Sliusarevskyi, Hromadska dumka i horyzonty osvity. Kyiv, Ukraina : Talkom, 2024. (in Ukraine).
- [76] I. Smyrnova, K. Dohopolyk, «SMART-kompleks u profesiinii pidhotovtsi suchasnoho vchytelia», Profesiina pedahohika, № 1, s. 58–68, 2021. (in Ukraine).
- [77] V. Strelnikov, «Innovatsiini tekhnolohii navchannia v konteksti realizatsii kontseptsii "Nova ukrainska shkola"», na V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin. Sumy, 2019, t. 1, s. 26–29. (in Ukraine).
- [78] H. M. Tereshchenko, V. V. Tkachenko, «Osvitnia reforma NUSh yak skladova intehratsii Ukrainy v Yevropeyskyi osvitnii prostir», Osvitnia analityka Ukrainy, № 4(25), s. 78–90, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/DPk1pL>
Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [79] Tekhnolohii osvity – vid pochatkovoї do vyshchoї, na Rehion. nauk.-ped. dystants. konf.; T. O. Strilkova, Red. Kharkiv : Kolehium, 2021, 79 s. (in Ukraine).
- [80] Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu ta

SShA / A. P. Dzhurylo, O. Z. Hlushko, O. I. Lokshyna ta in. Kyiv, Ukraina : TOV «KONVI PRINT», 2018. (in Ukraine).

- [81] Transformatsiini protsesy v doshkilnii osviti pershoi polovyny XXI stolittia. Pereiaslav, Ukraina : Dombrovska Ya. M., 2020. (in Ukraine).
- [82] O. Fesenko, Ye. Yakymchykas, «Tendentsii reformuvannia Novoi ukrainskoi shkoly v konteksti zaprovadzhennia suchasnykh metodiv ta pidkhodiv v osviti», *Acta Paedagogica Volynienses*, № 6, s. 95–100, 2021. (in Ukraine).
- [83] O. H. Fidanian, «Transformatsiia osvitnoho protsesu v zakladakh zahalnoi serednoi osvity mista Kyieva: upravlinnia, orhanizatsiia, uprovadzhennia innovatsii», *Innovatsiina pedahohika*, t. 1, № 58, s. 178–181, 2023. (in Ukraine).
- [84] V. S. Firsov, «Transformatsiia osvity v epokhu zmin», na Obl. nauk.-prakt. konf. Tsyfrovizatsiia osvity: upravlinnia zminamy. Dnipro, 2021, s. 53–56. (in Ukraine).
- [85] T. Forostiuk, V. Forostiuk, «Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v konteksti rozbudovy Novoi ukrainskoi shkoly», *Suchasna osvita: stratehii ta tekhnolohii navchannia*, s. 356–360, 2022. (in Ukraine).
- [86] V. Khomych, «Vektory tsyfrovoi transformatsii osvity Ukrainy», *Suchasna osvita: stratehii ta tekhnolohii navchannia*, u 2 ch., ch. 2, s. 345–352, 2023. (in Ukraine).
- [87] O. I. Khromova, O. V. Mishchenko, K. V. Nikolenko, «Perspektyvy transformatsii ukrainskoi vyshchoi osvity u pisliavoiennyi period», *Osvitnii dyskurs*, vyp. 41(7/9), s. 47–56, 2022. (in Ukraine).
- [88] *Tsyfrova transformatsiia vidkrytykh osvitnikh seredovyshch.* Kyiv, Ukraina : Yamchynskiy O. V., 2019. (in Ukraine).
- [89] Zh. Cherniakova, «Profesiino-pedahohichna pidhotovka vchytelia v konteksti internatsionalizatsii osvitnoho prostoru u Velykii Brytanii», *Naukovyi visnyk In-tu prof.-tekh. osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika*, № 1, s. 202–209, 2019. (in Ukraine).
- [90] V. Chymshyr, «Transformatsiia vyshchoi osvity u dynamichnomu konkurentnomu seredovyshchi», na XI mizhnar. nauk.-prakt. konf. Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy. Khmelnytskyi, 2021, s. 239–240. (in Ukraine).
- [91] O. V. Shapoval, «Upravlinnia transformatsiamy u vyshchii osviti Ukrainy: vyklyky ta mozhlyvosti», *Biznes Inform*, № 10, s. 184–190, 2023. (in Ukraine).
- [92] L. T. Shvydun, L. M. Kulbach, O. M. Vynohradova, «Pochatkova osvita v paradyhmi Novoi ukrainskoi shkoly: zdobutky ta vyklyky chasu»,

Innovatsiina pedahohika, t. 1, № 61, s. 33–37, 2023. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/5.pdf Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).

- [93] M. M. Shevchenko, A. O. Simakhova, «Deiaki aspekty reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Ukraini u konteksti kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly», *Osvitnia analityka Ukrainy*, № 1, s. 67–79, 2022. (in Ukraine).
- [94] O. Shparyk, «Tsyfrova transformatsiia serednoi osvity: spilni stratehichni vektory SShA ta krain YeS», *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 3, s. 33–43, 2022. (in Ukraine).
- [95] K. Y. Shcherbakova, N. M. Shcherbakova, L. V. Makarenko, «Transformatsiia form i metodiv navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: suchasnyi vymir», *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzh. un-tu im. M. Hoholia. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky*, № 2, s. 82–87, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1868/1/12.pdf> Data zvernennia: Serp. 05, 2024. (in Ukraine).
- [96] H. O. Oborskyi, O. S. Saveleva, I. I. Stanovska, I. A. Saukh, «Information models and methods of the structural crises consequences overcoming in the educational space», *Herald of Advanced Information Technology*, т. 3, № 3, с. 185–198, 2020. (in English).

*Стаття надійшла до редакції
12 серпня 2024 року*

ISSN [3041-1831 \(print\)](#)
ISSN [3041-184X \(online\)](#)

Ідентифікатор медіа: R30-05068
Media identifier: R30-05068

Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». Вип. 29(58). Категорія «Б»
Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers. Educational Sciences Series. Issue 29(58). Category «B»
[https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58))

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць
Випуск 29(58)

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Редактор — *Максімова Валерія*
Виконавчий редактор,
комп'ютерна верстка — *Васильченко Яніна*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 18.09.2024. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 14,88. Обл. вид. арк. 16,00.
Тираж 300 прим. Замовлення № 180924_1

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, пр. Перемоги, 62-Б, оф. 2 тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

ISSN [3041-1831 \(print\)](#)
ISSN [3041-184X \(online\)](#)

Ідентифікатор медіа: R30-05068
Media identifier: R30-05068

Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». Вип. 29(58). Категорія «Б»
Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers. Educational Sciences Series. Issue 29(58). Category «B»
[https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58))

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers
Issue 29(58)

Educational Sciences Series
Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Editors — *Valeriya Maksimova*
Executive editor,
Desktop publishing — *Yanina Vasilchenko*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A,
phone: (044)481-38-00; **fax:** (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Signed for print 18.09.2024. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 14,88. Accounting and publishing sheets 16,00
Edition 300 copies. Order № 180924_1

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
Peremohy, 62-B, office 2, Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.